

Vangipuraswami Raghava
Ranga Swami
of Sri Bhashyakarar Sannidhi
Melkote
(Via) French Rocks

M. A. Tirunarnachar

M. A. Tirunarnachar.

M. A. Tirunarnachar

92

Melkote

శ్రీరస్తు.

శ్రీమత్పంచజన పంచాననాయనమః.

శృంగారామరుకకావ్యమ్.

Melkote

శ్రీవేమభూపాలవిరచితయా శృంగార దీపికా

నామికయా గీర్వాణవ్యాఖ్యయా

బ్రహ్మశ్రీ॥ సాధుపల్లి ॥ చంద్రశేఖరశాస్త్రి ప్రణీతాం

ధ్రపద్యైశ్చ విరాజిత మాంధ్ర తాత్పర్య యుతంచ

బ్రహ్మశ్రీ॥ సాగ్గర, శ్రీకంఠశాస్త్రిభిః

సమ్యక్సంశోధ్యపరిష్కృతమ్.

అధిగతై తద్గ్రంథ స్వాతంత్ర్యేణ,

వాజపేయ, కృష్ణార్యేణ స్వకీయ,

" బెంగళూరు బుక్ డిపో " నామని ముద్రాధామని

ప్రథమవారం ముద్రితం సద్విజయతేతరామ్.

ఏతద్గ్రంథమౌల్యం ౮ కలాః.

బెంగళూరు.

1896.

శ్రీ రస్తు.

శ్రీమహా త్రిపురసుందర్యై నమః.

సకల రసికజన మనోవినోదజనకంబై నాయక నాయికాలంకార భావ
రస సంపద్భరితంబై యభినయమునకు తగినదై బహు
కాలంబునుండి ప్రసిద్ధికెక్కి మిక్కిలి శ్లాఘింపబడుచుండెడు

ఈ ఆంధ్రామరుక గ్రంథము.

శ్రీమత్త్రిపురసుందరీ కృపాపరీవాహ పారంపరీ సమాలబ్ధ షడ్విధ
విచిత్ర కవిత్వ నిరంకుశ ప్రతిభావిభాసమాన, నిరంతర మదనాంతకా
ర్చన ధురీణ, కోటి పంచాక్షరీజప ప్రవీణ, సాధుపల్లీ మతల్లీ నివాసి
సకల బుధజనోల్లాసి విద్వజ్జనవిధేయ వేంకటరాయ నామ
ధేయ తనూభవ శృంగార జగన్మోహినీ మిశ్రభాణ
నిర్మాణచాతురీధురీణ, వినిర్మిత భాణసంధాన,
శ్రీమన్మహీశూర మహారాజాస్థానలబ్ధ ప్రతిష్ఠావిద్యోతమాన బాల
చంద్రశేఖరాభిధాన విద్వన్మణులచే విరచియింపంబడి,

పండితులచే లేఖప్రమాద జనిత దోషరాహిత్యంబుగ పరిష్కరింపబడి,

వాజపేయం, కృష్ణయ్యగారి స్వకీయ్య,

బెంగళూరు బుక్ డిపో ముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రించి

ప్రకటింపబడెను.

బెంగళూరు.

౧౮౯౬.

శ్రీరస్తు.

ప్రకటన పత్రిక.

సకల సజ్జనమండలికి విజ్ఞాపనములు.

ఈ గ్రంథము నూతనముగా రచియింపబడి మూలశ్లోక వ్యాఖ్యాన యావదర్థ రసభావముల విడువక పద్యరూపముగా నాంధ్రీకరించి నందు వల్ల పద్యములయందు కొన్నిపద్యములు మాలికెలుగాను, ౬—౮ పాదములుంచవలశివచ్చెను, గనుక శ్లోకనిష్ఠ యావదర్థము, పద్యంబున నచ్చునట్లు రచియింపబడినది, గాన కీడెంచక మాత్సర్యముడిగి విలోకింతురనియు, నిందుతో భ్రమప్రమాదములచే నక్షర స్ఖాలిత్యములు మొదలగునవి గనుపడినయెడల కృపయుంచి మాకెరింగించిన . రెండవకూర్పునదాని సరిచేయించి ప్రచురించెదము.

సాధుపల్లి, చంద్రశేఖరశాస్త్రిలు.

శ్రీరస్తు.

శ్రీశివాభ్యాం నమః.

ఆంధ్రామరుగ గ్రంథమునకు మంగళాచరణము.

శ్లో॥ సంధాయసుమనోబాణాన్ కర్షంతీమైక్షవంధనుః।
జగజ్జైత్రీంజపారక్తాం దేవీంవశ్యముఖీంభజే॥

శా॥ శ్రీవిశ్వంభరశంభుజంభరిపులక్ష్మీభారతుల్ గొల్వగా । బ్రోవన్
బూచుచుపుష్పబాణములనా పుండ్రేక్షుచాపంబునన్ । సావష్టబ్ధతగూచిన్
బూడ్చెదుజగజ్జైత్రిన్ జపారక్తయా । దేవిన్ వశ్యముఖిన్ భజింతుమ
దిలో ధీసంపదావాప్తికై ॥ ... ❋

❋ కులదేవతా ప్రార్థనము. ❋

ఉ॥ భార్గవముఖ్యసంయమిసభాపతియై భువనప్రసిద్ధచో । రాగన్
శమావిరంచిపురమందుననిల్చియరణ్యదుర్గమై । మార్గమునన్ ద్విజాళి
హాతిమాన్పినమత్కులదైవమైనశ్రీ । మార్గసహాయలింగము సమస్తసు
ఖంబులమాకొసంగుతన్ ॥ ... ... ❋

❋ గురునమస్కారము. ❋

శ్లో॥ శంకరంశంకరాచార్యం కేశవంబాదరాయణమ్ । సూత్రభాష్యకృ
తౌవందే భగవంతౌపునఃపునః ॥ సదాశివ సమారంభాం శంకరాచార్య
మధ్యమామ్। అస్మదాచార్యపర్యంతాం వందేగురుపరంపరామ్॥

ఉ॥ ఆర్యమతంబునన్ సమహిమాచలసేతుపథంబుదాకనా । బాహ్యత
షణ్మతంబులనుస్థాపనజేసి సరస్వతిన్ మహా । శ్చర్యములో జయించియల
శారదనారయంశోక్తి తెచ్చిలో । కార్యులుగొల్వశృంగపురమందు సరస్వ
తినుంచిబ్రహ్మసూ । త్రార్యసుభాష్యముల్ బలికియద్భుత దుష్టమతావళీ
తమ । స్సూర్యుడుబోలె నాద్రవిడశుద్ధమహాన్వయరత్నదీపులై । యార్యు
లవేదశాస్త్రములసంతటనిల్పినమహానుభావులై । కార్యములెన్నొరచించి కృప

గల్గి జగద్గురువర్యశంకరా । చార్యులపాదకంజములకంజలి జేయుదుభ
క్తియుక్తుడై ॥ ... ... ✻

సీసము ॥ ఏతపోధనుతపోజాతప్రభావముఁ భూలోకదక్షిణామూర్తి
యంచుఁ । ఏవాగ్మిసకలవిద్యావిచక్షణతను బ్రియమారసరస్వతీపీఠమందుఁ ।
ఏమహాత్మునిసార్వభౌమగౌరవమునుఁ గొవరొప్పగాజగద్గురువటంచుఁ ।
ఏయోగివరునినిర్ణాయకత్వంబును షణ్మతస్థాపనాచార్యుఁడంచుఁ । అట్టి
శ్రీశృంగపురనాథుఁడై చెలంగు । సచ్చిదానందశివాభినవనృసింహ । భార
తీస్వామి శ్రీపాదపద్మములకు । భావమునవందనము జేతుభక్తితోడ ॥✻॥

ఉ॥ అంచముమీరపూర్వమహితాశ్రమమందున శైలబాలికా । సందిత
చంద్రచూడచరణాబ్జమహార్చన జేసిసూరిరా । డ్బృందపురందరుండగు
చువేంకటరాజబుధాభిధానముఁ । జెందుచుసంస్కృతాంధ్రకవిశేఖరు
డైబహుకీర్తి నొందిమా । యంకరితండ్రియైతుదకునారయమద్గురుఁడైనస
చ్చిదా । నందసరస్వతీంద్రయతిచంద్రుని పాదయుగంబుభక్తితో । డెంద
మునందలంతుకృతినిఁ దడలేకముగించువేడుకన్ ॥ ... ✻

✻ ఇష్టదేవతా ప్రార్థనము. ✻

శా॥ ఆరాజద్రిసపేటియానమరుగంబాంధ్రీకరించంగనే । నారంభిం
చితిమాధుర్యమిగులనజ్ఞాతాంధ్రగంధుండన । వ్వారిన్ శ్రీసతిభారతీరతు
లుగొల్వన్ శంభుశుంభత్పద । స్ఫారత్తాండవసాక్షివై యదుటపంచబ్రహ్మ
సింహాసనం। బాశోభించినరీతి నావదనదివ్యత్సూక్తిముక్తాంచిత। శ్రీరత్న
స్థలినోలగించుమిఖతల్లీ రాజరాజేశ్వరీ ॥ ... ✻

✻ కవులనైశ్చింత్యము. ✻

ఉ॥ శ్రీకరమైనసౌధమతిసీతలవారిసరోవరోజ్జ్వలా । నోకహవల్లికా
గ్రసుమనోభరబంభరకీరశారికా । నేకశుకోకిలావృతవనీ తిలకంబు సుధా
మయూఖకాం । త్యాకలితత్రియామ నవయౌవనమంజుల హావభావబి ।
బ్బోకకలాకలాపముల బొంగెడుఛిలకలకొల్కులున్నసవా । వ్యాకరణ
జ్ఞులిద్దరుదృతాక్షరలేఖకుఁడున్ కవిశ్వదో । మైకదృశుల్ చలంగమఁడకిఁపుగ

(బలుపోముగ)నుయ్యాలపైవసించియు । పాకమువృత్తిసద్రసమభావము
శయ్యచమత్క్రియాదుల । స్తోకతమించ సత్కవికృతుల్ రచియింపఁగఁబూ
నువేళనా । శ్లోకములన్ స్తుతింప ఫణిలోకపురందరుఁడైన శక్తుఁడే ॥ * ॥

కవిత్వలక్షణము.

శ్లో॥ నోఘూర్జరీస్తనఇవాతితరాం నిగూఢో నోద్రావిడీస్తనఇవాతితరాం
ప్రకాశః । అన్ధ్రీగిరామపి హితః పిహితశ్చ కించిత్సౌభాగ్యమేతి చతురాం
ధ్రవఘూకుచాభః ॥ ... ... *

చ॥ కపురపుపల్కులొల్కఁ బలుకం దని తమ్మినిజారు తేనతో । నుప
మితవాగ్విలాసగతియొప్ప కవిత్వము జెప్పఁబూనన । చ్చపుఁగుజరాతినాతి
బిగిచన్నులరీతినిమాయకుండఁబల్ । నిపుణత చోళదేశతరుణీమణి నిబ్బరపు
బ్బుగుబ్బల । ట్లపగతకూర్పాసమేవఁడబయల్ పడినట్లుల గాకమీనవ । చ్చప
లచకచ్చకన్నయన శాలిముఖోజ్వల దాంధ్రసుందరీ । సుపటుపటీరపంకఘ
నశుద్ధమృగీమద సారసౌరభా । ఢ్యపటముగప్పనొప్పెడుమిటారిచొకాటపు
గబ్బిగుబ్బపో । ల్కపద సమూహయోజనభళీయని యుండవలెన్ త్వదీ
యస । త్కృపననుఁగప్ప జెప్పెదమదిన్ ముదమంచి వినయ్య సంయమీ । జ్ఞ
పితపితామహార్చితుడ సాధుపురీశదయాపయోనిధే ॥ ... *

కవితాప్రశంస.

శ్లో॥ యంత్రోత్కృష్ట సువర్ణసూత్రమివయ త్పద్యంసు మేరోస్తటాత్ప్రోన్మి
లత్కురువింద కందళయివ స్వచ్ఛః పదార్థోదయః । తత్రాప్యుల్లలదంశుకాంత
రలస త్కాంతాకుచాంతోపమ వ్యంగ్యం య త్తదహో కవిత్వ మితర ద్వాస్తేవ
తోపవ్రవః ॥ ... ... *

ఉ॥ అచ్చతెనుంగుసంస్కృతమునంటఁగ జెప్పినపద్యసంఘమెకం । మె
చ్చునసీడ్చిదీసినకడాసి మెఱుంగులతీగఁబోలఁగన్ । మెచ్చఁగనౌపదార్థము
లుమేరుతటంబున సొంపునింపురా । యచ్చపుకెంపురాపెలకలట్లుచలంగ
గనందులోపలన్ । నిచ్చపువ్యంగ్యవైభవము సిద్ధపుముద్దులగుమ్మకన్నిమా । గ
ట్టినపైటలోసగముగన్పడిగన్పడకుండసిబ్బెపుల్ । వచ్చలగబ్బిగుబ్బకన
మ్మాల్కినమున సంబున కీఁ ప్రసొంపు తా । నిచ్చుచువేడుకన్ బూన్పసదివేసుకవిత్వ

ముతకోటసట్టివా | పచ్చనివాగధీశ్వరికుపదిక మిచ్చుటగాదె యారయన్॥

శ్లో॥ అయంమేవాగ్గుంభోలలితపదవిన్యాసవిశదస్ఫురద్బంధోవంధ్యఃపరహృదికృతార్థఃకవిహృది | కటాక్షోవామాక్ష్యాః దరదళితనేత్రాంతగళితః కుమారేనిస్సారస్సుకుకిమపియూనస్సుఖయతి ॥ ... ... *

మ॥ ఇదిగోనాదు వచఃప్రగుంభనము సద్వృత్తిన్మృదుప్రస్ఫురత్పదవిన్యాసముచేత తెల్లమయిసద్బంధంబునుంగల్గిదు। ర్హృదయుల్ చేరినవ్యర్థమైసహృదయుల్ చేరన్ కృతార్థంబుదా। నదియట్లుంననుయించుకన్ దెరవనేత్రాంతంబునన్ జారిసం| మదమైగు లేడువాలుగంటికడగంటన్ దాపుకామభ్రమా । స్పదమౌబాపుకుమారు పైబడినని స్సారంబుగానుండనీ య్యదిమేప్రాయపువానిపైబడనవాచ్యంబౌ సుఖంబిచ్చుగా ॥ *

సాహితీప్రశంస.

శ్లో॥ రటంకుపటునిస్వనం ఘటపటేతినైయ్యాయికాః పఠంతుచహతాత్తరాంకఫచకేతిపాతంజలాః॥ వయంచకుశమంజరీగళదమందమాధ్వీఝురీ ధురీణమధురీతిభిఃభణితిభిః ప్రమోదామహే ॥ ... ... *

చ॥ ఘటపటమంచుతార్కికులు గట్టిగగూయనిశాబ్దికాళిలం। పటనహతాతకృతీన్ కఫచతంబనిబలకని మేముచైత్యని। ఝుకటతటనాసటద్వకుశగుచ్ఛగళన్మధుమాధురీఝురీ । పటలసరత్పరీమళనిభంబగు పల్కులసంతసింతుమే ॥ ... ... *

ఆర్యా॥ సంచరసాహితివత్సే! శ్రీవసోరుపకంఠమేవరసికానామ్|
నోచేదానఖచూడంతార్కికభల్లూకమల్లదష్టాస్యాః॥

ఉ॥ సాహితికన్యకామణిరసజ్ఞబుధావళిచాలచంతను । త్సాహముగాతిరుంగునినుజక్కగబూతురులేకయున్నకో । లాహలమూర్ఖతార్కికకులంబనుత్తుల్లకభల్లుకాళినీ । దేహము నెల్లెడన్ గొరికి దీనతనిచ్చుసువర్ణభూషణా ॥ *

కుకవి సుకవి నింద న వందనములు.

శ్లో॥ అంధీభూయసుణాసనేషుతరవో వాలావధూతాఇవ శ్లాఘంతేయదిసాహితీంరసవతీమజ్ఞాస్తతఃకింఫలమ్ ॥ జానన్వ్యంగచమత్కృతీఃపదగతీ రర్థాచితీశ్చావశాదంతఃకృష్మయదక్షున్నతేరసయితా సాజీవనాడీకవేః॥ ... *

శా॥ సారంబైనగుణాగుణంబులెఱుఁగన్ సాధ్యంబులేకంధులై । భో
రన్ గాలికిమ్రొక్కులాడెడుగతిన్ మూఢుల్ తలల్ద్రిప్పిళ్ళం । గారోద్యద్రి
సభావబంధవిలసత్తాఁటవ్యంబునట్టిట్టునో । రారన్ శ్లాఘనజేయనేమిఫల
మాహా తద్రసజ్ఞుండు సాం । పారన్ వ్యంగ్యచమత్కృతిన్ మృదుపదాద్య
ర్థౌఘచితిన్ దల్సిత । త్సారంబున్ మదిలోనరింగిరసమాస్వాదించియానంద
మున్ । జేరన్ తానదిజీవనాడికపికిన్ శ్రేయస్కరంబిద్ధరన్ ॥ ❀

శ్లో॥ విద్వాంసః ప్రభుసంనిధౌ పరవచ శ్లాఘానుతేవంచకాః భూపాలాః
కమలావిలాసమదిరామోదోన్మదాఘూర్ణితాః॥ ఆస్యేధాస్యతి కస్య లాస్య మధు
నాథస్య స్యకామోల్లసత్సౌశ్యామాధరమాధురీమధురయన్ వాచాంవిపాకోమమ॥

శా॥ అమ్మాభారతి రాజసంనిధిబుధాధ్యక్షుల్ పరోక్తాళివిం। చు
మ్మాటన్ గొనియాడవంచకులు రాజుల్ రాజ్యలక్ష్మీవిలా । సమ్ముల్ మించ
మదాఘమోదమదిరా మంథానుసంధానమా। యెమ్మెన్ మత్తుగసోలుచుం
దురిఖితానేధన్యునెమ్మోముకెం। దమ్మిన్ జిందులగ్రిందునో దెలియకండ
పాంధగంధర్వరా । ట్సమ్మాన్యాధరమాధురిన్ దోరయు మత్సారోక్తి
పాకంబిలన్ ॥ ... ... ❀

శ్లో॥ పురోవాపశ్చాద్వాక్వచిదపివపామోనరపతే!స్తతఃకాన్హోహానిర్వచన
రచనాక్రీతజగతాం । అగారే కాంతారే కుచకలశహారే మృగదృశాం మణేస్తుల్యం
మాల్యం సహజసుభగస్య ద్యుతిమతః॥

ఉ॥ పొందగు రాజసన్నిధిని ముందటనైనను వెన్కనైననేమి । మెంద
యినన్ వసించెదము యిందున దక్కువ యేమి మాకు మా । కందమరందసుం
దరవికాసివచోరచనన్ జగత్రయిన్ । కొందలమొప్పగా వెలకుగొన్న కళా
ధనులైనవారికిన్ । మందిరమందు సన్గహనమందున సుందరిగుబ్బదోయి
పై । చిందులుగ్రందుహారముల చెల్వగుచున్ సహజస్వభావమై । యిం
పెసు జాతిరత్నమున కెక్కుడ నెక్కుడు మాల్యమిద్ధరన్॥

❀ వడమద్రవిడుల ప్రశంస. ❀

మ॥ పుడమిన్ జూడఁగ చోళదేశభవులాప్తుల్ సూక్ష్మబుద్ధుల్ స
దా।మృడపూజారచనాదురంధరులు శ్రీమీనాంబికాభక్తుల। వ్యాడనానా

వినయజ్ఞతోషితబుధాధీశుల్ జగత్పండితుల్ । జడతామూన్యులు వేదశాస్త్ర
కవితాలంకారసాహిత్యగారుడసమ్మోహనమంత్రతంత్రనిపుణుల్ రుద్రా
క్షభూషోజ్జ్వలుల్ । షడశీతుల్ ఘనజంత్రగాత్రముల పాషాణంబునైన నంగ
రం । గడులీలన్ విరచించు వాద్యసుఖసంగీతాదివిద్యానిధుల్ । దుడుకుల్
జేయకసాధ్యసాధనసమర్థుల్ సర్వరాజప్రియుల్ । తడలేకుండ నఖండ
పాండురయశోద్దండ ప్రచండుల్ గదా । వడముల్ వాద్యములన్ బృహ
చ్ఛృంగములన్ బల్కెన్నడల్ ద్రావిడుల్॥

కవివంశము.

సీ॥ శ్రీవైభవాప్తి నిర్జితదేవనగరంబు యెల్లవారులు సాధుపల్లె
వారు । చండతేజోవిశేషముచేత పద్మినీపల్లవారులు సాధుపల్లెవారు । కీర్తి
విస్ఫూర్తి ధిక్కృతమహానట జటావల్లి వారులు సాధుపల్లెవారు । విలస
చ్చతుష్షష్టివిద్యాధ్యులోచశోభిల్లువారులు సాధుపల్లెవారు । పండితాగ్రే
సరులు సాధుపల్లెవారు । వైద్యధన్వంతరులు సాధుపల్లెవారు । యెల్ల శా
స్త్రజ్ఞులీ సాధుపల్లెవారు । తుల్లకులు గారుమా సాధుపల్లెవారు॥

ఈకవి రచించిన గ్రంథములు.

సీ॥ లలిత గీర్వాణాంధ్రములు గూర్చి జేసితిన్ సత్యభామా ఘణీ
సాంత్వనంబు । సరసకర్నాటభాషను కన్నడించితిన్ నయమా మనుచరిత్రి
నాటకముగ । భువిలో ప్రచండపాండవమనే కర్నాటనాటకంబును జేసినాడ
జూడ । కలికిశృంగారజగన్మోహనాఖ్యమా మిశ్రభాణంబు నిర్మించినాడ । మ
హితమా శ్రీకంఠమహిమావతారతారావళి రచియించినట్టివాడ । చన్న
పురీరత్నచంద్రరేఖాదండకము జేసి విభవంబు గాంచివాడ । విదితసిద్ధాంత
కౌముదికి కర్నాటభాషను టీక రచియించితను వృతోడ । భాగవతదశమంబు
గీర్వాణభాష । ఖడ్గవృత్తంబులన్ జేసి గరిమ గాంచి । నాడ వెంకటరాయ
నందనుడ బాల । చంద్రశేఖరకవిరాజచంద్రుడే ను॥

ప్రతిజ్ఞ

సీ॥ పద్యంబు జెప్పితే హృద్యానవద్యవిద్యాధురీణులు శభాసనగవ

లయు| మరిపద్యమల్లి తేవల్లీమతల్లి కావల్లి కానళిబోలవలయుఁబాడ| పల్లి జేప్పినపద్మ పరిగళన్మధుఝరీబృందంబుతోపియ్యవందవలయు| అలయార్ఛ టించిపద్యముజెప్పదాతచేవరసాలఝల్లఁ చువాాలవలయు| గానకవులెల్ల నానందగరిమచెలఁగ | జెప్పిగురునాథునకుభక్తినొప్పగింతు | కవులుచవులి చ్చివినుడుచకళంగనిపుడు| మరుగముననబోలునాంధ్రమరుగమునిపుడు||

కృతజ్ఞత.

ఉ|| సుద్దులబల్కికొందరరసొంపువితండవ్రవాములాడితా| వద్దిరోసగిం తురిఖనట్టియహంకృతినాకు లేనహెూ | పెద్దలు మీరలీకృతి నుపేక్ష యొ నచకకతప్పులొప్పగా| దిద్దిననేకృతజ్ఞుడయిదీవెనలొందగమీకు మ్రొక్కెదన్||

ఈకృతి యెవ్వరికి సమర్పింపంబడియె.

సీసమాలిక || శ్రీకులాచలకుమారీదివ్యకృపచేత ఘటికాప్రబంధంబుగ ట్టినాడ | శృంగారసర్వస్వభంగియౌసమరుగం బాంధ్రపద్యములలోనతికి నాడ | సరసనతరవిలోక సార్వభౌమ యంచు గురుడిచ్చుబిరుదుఁ చేకొ న్నవాడ| నాటకాద్యఖిలనానాచిత్రకృతులెల్లనొప్పలకుప్పగాచెప్పినాడ| శ్రీబాలచంద్రముద్రిక బెట్టివెయ్యారు శృంగారజావళ్ళ జేసినాడ | సర్వ తోభద్రభాస్వరకల్పవల్లి కావ్యాశుబంధశతంబు జేశినాడ| ఈరసాలంకృతిని చమత్కృతినికృతిని | యోతుపారాద్రిరాడ్వంశజాతనీయ | నూనమంజీ రఝాళంఝుళీనినాద| మత్తపాదాబ్జపూజనాయత్తచిత్త | సచ్చిదానంద భారతీస్వామినాగ| వెలయు గురునాథునకుసమర్పింతునమ్మ| వసుధకృ తినమ్మనితరదైవములనమ్మ || ... ... *

కం|| శృంగారలహరియనుపే |
రుంగొనునీమంజులామరుగకావ్యము నీ||
వంగీకరించవేమృదు |
సంగీతామృత సనాథ సద్గురునాథా||

శ్రీరస్తు.

శ్రీగణేశాయనమః.

సంస్కృతాంధ్రామరుకకావ్యము.

మూ॥ జ్యాకృష్టిబద్ధకటకాముఖపాణిపృష్ఠ ప్రేంఖన్నఖాంశుచయ
సంవలితో మృడాన్యాః । త్వాంపాతుమంజరితపల్లవకర్ణపూర
లోభభ్రమద్భ్రమరవిభ్రమభృత్కటాక్షః ॥ ॥౧॥

వ్యా॥ శ్లో॥ విశంకటకటస్థలీగళదమందదానస్పృహా భ్రమద్భ్రమరకా
కలీకలితనిత్యకర్ణోత్సవమ్ । ప్రణమ్రజనమస్తకప్రకటడిండిమాడంబరం
ముఖేగజముపాస్మహే వపుషిమానుషం దైవతమ్ ॥ అన్యోన్య మేళనవశా
త్ప్రథమంప్రవృద్ధంమధ్యేమనాగ్వ్యవహితంచకుతోపి హేతోః । ప్రాప్తంద
శామథమనోరథ లోభయోగ్యంపాయాచ్చిరంరతిమనో భవయోస్సుఖం
వః ॥ రాజ్యంవేమస్సచిరమకరోత్ప్రాజ్య హేమాద్రిదానో భూమీదేవై
ర్భువముబుజో భుక్తశేషామభుంక్త । శ్రీశైలాగ్రాత్ప్రభవతి పథి
ప్రాప్తపాతాళగంగాసోపానాః ప్రథమపదవీమారురుక్షుశ్చకార ॥ మా
చక్షోణిపతిర్మహేంద్ర విభవో వేమక్షితీశాగ్రజో హేమాద్రేస్సదృశో
బభూవసగుణైస్తస్యాత్రయోనందనాః ॥ కీర్త్యాయజాగ్రతి రేడిపోతనృపతిశ్శ్రీ
కోమటీంద్ర స్తతోనాగత్స్మాపతిరిత్యుపాత్తవపుషో ధర్మార్థకామాఇవ॥
వేమాధిపోమాచవిభుశ్చనందనాశ్శ్రీకోమటీంద్రస్యగుణైకసంశ్రయాః। భూలో
కమేకోదరజన్మవాంఛయాభూయోవతీర్ణావివ రామలక్ష్మణౌ॥ సవేమభూ
పస్సకలాసువిద్యాస్వతి ప్రగల్భో జగనబ్బగండః। కదాచిదాస్థానగతః క
వీనాంకావ్యామృతాస్వాదనతత్పరోభూత్ ॥ అమరుకకవినారచితాంశ్శృంగా
రరసాత్మికాంశతశ్లోకీం ॥ శ్రుత్వావికసితచేతాస్తదభిప్రాయం ప్రకాశ

తాంనేతం ॥ మూలశ్లోకాన్సమాహృత్య ప్రక్షిప్తాన్పరిహృత్యచ ॥ విధత్తైవిదుషామిష్టాంటీకాంశృంగారదీపికాం॥ అవతారోథసంబంధోఽభిప్రాయోభావలక్షణమ్ । నాయికాతదవస్థాశ్చ నాయకశ్చతథారసః ॥ అంగానిశైశికీవృత్తైరలంకారస్తతఃక్రమాత్ । ఇత్యేతానిప్రవక్ష్యంతేయథాసంభవమంజసా॥అ॥అత్రకవిస్తావన్నిర్విఘ్నేన గ్రంథపరిసమాప్త్యర్థంఇష్టదేవతాస్మరణద్వారాఽశిషఃప్రయుఙ్క్తే ॥ జ్యాకృష్టీతి॥ మృడాన్యాః దుర్గాయాఃకటాక్షఃఅపాంగదర్శనంత్వాంపాత్వితిసంబంధః . కటాక్షఃకీదృశః- జ్యాకృష్టయే బద్ధఃకటకాముఖపాణిఃకటకాముఖోనామ ధనురాకర్షణహస్తవిశేషః॥శ్లో॥తర్జనీమధ్యమామధ్యేమాపుంఖోంగుష్ఠేనపీడ్యతే।యస్మిన్ననామికాయోగాత్సహస్తఃకటకాముఖః॥తస్యపృష్ఠే పశ్చాద్భాగేప్రేంఖంతశ్చలంతః నఖానామంశవఃతేషాంచయస్తేనసంవలితఃమిశ్రః-పునఃకీదృశః మంజరితస్సంజాతమంజరీకఃతదస్యసంజాతం(*)తారకాదిభ్యఇతజితీతచ్ప్రత్యయః- మంజరితశ్చాసౌపల్లవశ్చ సఏవకర్ణపూరః కర్ణావతంసఃతత్రలోభేన స్పృహయాభ్రామ్యద్భ్రమరః తస్యవిభ్రమం లీలాంబిభర్తీతివిభ్రమభృత్ - అత్రోపమాలంకారః - నఖాంశుచయమంజర్యోః పాణిపల్లవయోః కటాక్షభ్రమరయోశ్చసాదృశ్యప్రతీతేర్విద్యమానత్వాత్ "యథాకథంచిత్సాదృశ్యంయత్రోద్భూతంప్రతీయతే-ఉపమానామసే"త్యుక్తత్వాత్ - అత్రకవిశ్శృంగారరసాత్మకంకావ్యంప్రారభమాణః ఆదావీరరసాభివ్యంజికాందేవ్యా ధనురాకర్షణ క్రియాంకిమర్థముక్తవానితి నాశంకనీయం- యతః శృంగారరసాత్మికాయాః ఏవవశ్యముఖీసంజ్ఞాయాః దేవ్యాః ధ్యానంవివక్షితవాన్ - ఉక్తంచత్రిపురసంహారసింధౌ॥శ్లో॥సంధాయసుమనోబాణాన్ కర్షంతీమైక్షవంధనుః ॥ జగజ్జైత్రీంజపారక్తాం దేవీంవశ్యముఖీంభజే,ఇతి ॥ ... ... ॥౧॥

శా ॥ శ్రీకామాక్షికటాక్షలక్ష్మినిసురక్షించుఁ శరాసోజ్జ్వల।
జ్యాకృష్ట్యర్థనిబద్ధముగ్ధకటకాస్యాభిఖ్యహస్తాబ్జపృ । ష్ఠాకంప
న్నఖదీధితివ్రజములోసంమిశ్రమైమొగ్గల । స్తోకంబైతగు కెంజ

గుచ్ఛగుమిచే సాంపారుకనార్ణవతం । సాకూతార్థపరిభ్రమ
ద్భ్రమరలీలాహారియశ్రాంతముర్ణ ॥ ॥౧॥

తా॥ అనఁగా బాణము నెక్కుబెట్టి యాకర్ణాంత మీడ్చునపుడు కటాక్ష మా బాణపు పట్టుమీదనే యుండును గనుక నెల్లని గోళ్ల కాంతులతోఁగూడుకొనఁగా జెవియందలంకరణార్థముగా నొక చిగురు జొంపమునుంచి యుండ దానిమీద దుమ్మెదలు వ్రాలుచున్నట్లుండెనని తాత్పర్యము. ఇచట గోళ్ల కాంతి సమూహమునకును, చిగురు జొంపమునకును, హస్తమునకును, నిగురునకును, క్రీగంటి చూపునకును, తుమ్మెదకును, సాదృశ్యము తోచుచున్నదిగాన నుపమాలంకారము. ఎవ్విధముననైన సాదృశ్య మెచ్చోట సుద్యోతమై తోచుచున్నదో యది యుపమాలంకారమని లక్షణము, ఇచట కవి శృంగార రసాత్మకమగు కావ్యమును చేయబూని మొదట వీరరసాభివ్యంజకమగు దేవియొక్క ధనురాకర్షణక్రియ నేల చెప్పెనని యాక్షేపింపఁగూడదు. శృంగార రసాత్మికయగు వశ్యముఖియను దేవతయొక్క ధ్యానమును వివక్షించెను, ఇట్టు త్రిపురసంహార సింధుయను గ్రంథమునఁ జెప్పబడియున్నది పుష్పబాణములనుసంధించి చెరుకువిల్లు నాకర్షించుచున్నట్టియు దాసానిపువ్వువలె దేహవర్ణముగల వశ్యముఖియను దేవతను సేవించెదనని.

మూ॥ క్షిప్తోహస్తావలగ్నః ప్రసభమభిహతోప్యాదధానోంశుకాం
తం గృహ్ణన్కేశేష్వపాస్తశ్చరణనిపతితో నేక్షితస్సంభ్రమేణ । ఆ
లింగన్యోవధూతస్త్రిపురయువతిభిస్సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః కామీ
వార్ద్రాపరాధస్సదహతు దురితం శాంభవో వశ్శరాగ్నిః॥ ॥౨॥

వ్యా॥ క్షిప్త ఇతి ॥ శాంభవశ్శాంకరః, శరాగ్నిః వః యుష్మాకం, దురితం అశుభం దహతు ఇతి సంబంధః కథమివ స్థితః ఆర్ద్రాపరాధః సద్యః కృతాపరాధః కామీవ స్థితః శరాగ్నిశ్చ కాముకశ్చ కీదృశః యోహస్తావలగ్నస్సన్ సాశ్రునేత్రోత్పలాభిః త్రిపురయువతిభిః క్షిప్తః నిరస్తః అంశుకాంతం చేలాంచలం ఆదధానః ఆకర్షన్ ప్రసభం ప్రసహ్య అభిహతః తాడితః కేశేషు గృ

హ్లాన్ నిరుంధన్ అపాస్తః అపాకృతః చరణనిపతితస్సన్ నేక్షితః నావలోకితః సంభ్రమేణ ఆలింగన్ అవధూతః నిర్ధూతః అపిశబ్దస్సముచ్చయే అత్ర సంభ్రమపదేన శరాగ్నేః దహనాదిక్రియాయాం ఆవేగస్సూచితః కాముక పక్షే త్వరామాత్రం సూచితం అత్రాప్యుపమాలంకారః సామ్యాలంకారో వా యథా ॥శ్లో॥ ద్వయోర్యత్రోక్తిచాతుర్యాదౌపమ్యార్థో౽వగమ్యతే। ఉపమా రూపకాన్యత్వే సామ్యమిత్యామనంతి తత్ ॥ ఇత్యుక్తత్వాత్ - అత్ర అత్యంతరౌద్రస్య శరాగ్నేః రతిసుకుమార కాముక సాదృశ్యముక్తిచాతుర్యేణ ప్రతిపాదయన్ కవిర్విషమేష్వపి ప్రసంగేషు స్వస్య రసికత్వ నిర్వాహశక్తిం ప్రకటీకృతవాన్ అథవా ఏవంవిధస్య శరాగ్నేః కాముకసాధర్మ్యకథనేన కవిః న కేవలం శృంగారరస నాయక ఏవ వీరరౌద్రాది రసనాయకాః పురుషాశ్చ స్త్రీణామగ్రే స్వకీయ్యాం శక్తిం ఉత్సృజ్య కామస్య ఆజ్ఞయా పాద ప్రణామాద్యుపచారానాచరంతః తాసాం వశే వర్తంత ఇతి స్వకావ్యే ప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థస్య సర్వాతిశాయిత్వం దర్శితవాన్ - అత్ర ఆవేగో నామ సంచారీభావః వ్యజ్యతే తథోక్తం ॥శ్లో॥ ఉత్పాతవాతవర్షాగ్నివాజిమత్తమతంగజైః ॥ ప్రియాప్రియశ్రుతిభ్యాం చ స్యాదావేగో౽థ సంభ్రమః ॥ అత్రాయమగ్నిసంభవః ధూమాః ॥శ్లో॥ కులిత నేత్రత్వమంగసంకోచధూననే। అనుక్రమణమిత్యాదిరనుభావో భవేదిహేతి ॥ ... ॥౨॥

శా॥ కేలంటన్ వెలిజిమ్మి కొంగునుక చక్కన్ బట్టగా గొట్టి కేశా
లిన్ ముట్టిన ద్రోసి కాళ్ళపయి నిచ్చన్ వ్రాలినన్ జూడకన్ । జాలిన్
పైబడి కౌగలింపవిదలించన్ బోయి కందమ్ములన్ । నీలాంబుల్ చల
గన్ పురత్రయలతాంగీలోకమున్ జుట్టుచున్ । జోలన్ కొత్తగత
ప్పొనర్చిన విటేశున్ బోలు నై వాశుగా । స్ఫాలద్దారుణ వీతిహో
త్రుడు భవత్పాపాటవిన్ గాల్చుతన్ ॥ ॥౨॥

తా॥ అనఁగాఁ త్రిపుర సంహారమునందు నగ్ని హోత్రుఁడా రాక్షస స్త్రీలను దహించుచుండఁగా వారు విదిలించుకొని పరుగులెత్తుచుండ గానవుడయుపరాధము చేసివచ్చి ప్రియుడు ప్రార్థింపఁగా ప్రియురాండ్రు తిర

స్ఫురించునట్లుండె నట్టి సాంబమూర్తి శరాగ్ని మిమ్ము రక్షించునని తాత్పర్యము. ఇచ్చోట నుపమాలంకారము గాని సామ్యాలంకారము గాని యొకటి ఎచట రెంటికుక్తి చాతుర్యముచేత నౌపమ్యార్థము తోఁచును పమారూపకములకంటే వేరుగానుండునో యది సామ్యాలంకారము. ఇచ్చట నత్యంత రౌద్రమగు శరాగ్నికిని అతి సుకుమారుఁడగు కామునకును యుక్తిచాతుర్యముచేత సామ్యమునుపపాదించుచుఁగవి విషమములగు ప్రసంగములయందును రసికత్వమును నిర్వహింపఁగల శక్తి తనకుఁగలదని ప్రకటించెను. అటుగాక శృంగారరసనాయకుఁడుమాత్రమే స్త్రీలయిష్టము ననువర్తించువాఁడు గాడిక నేమనిన వీరరౌద్రాది రసనాయకులును స్త్రీలయొద్ధతమశక్తినివదలి వారియిష్టమునేయనువర్తింతురనితన కావ్యము నప్రతిపాదింపఁబోవు కామపురుషార్థము సర్వాతిశాయియని తెలియఁజేసెను. ఇచట ఆవేగమనుసంచారిభావము తోఁచుచున్నది. ఉత్పాతముచేతను వాతముచేతను వర్షముచేతను నిప్పుచేతను గుఱ్ఱముచేతను మదపుటేనుఁగచేతను ప్రియాప్రియముల వినుట చేతను గలుగు సంభ్రమ మావేగమనఁబడును. ఇచటి నావేగమగ్నిసంభ్రమము ధూమాకులిత నేత్రత్వమును దేహమును ముణుచుటయు విదిలించుటయు మొదలగు నవి దానియనుభావములు.

శ్లో॥ ఆలోలామలకావళిం విలులితాం బిభ్రచ్చలత్కుండలం కించి
న్మృష్టవిశేషకం తనుతరైస్స్వేదాంభసాంజాలకైః । తన్వ్యా య
త్సురతాంతతాంతనయనం వక్త్రం రతివ్యత్యయే తత్త్వాం పాతుచి
రాయ కిం హరిహరబ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః ॥ ॥౩॥

వ్యా॥ ఆలోలామితి ॥ తన్వ్యా యత్తద్వక్త్రం త్వాం చిరాయ పాతు రక్షతు. అత్ర రక్షణం నామ సుఖజనకత్వం హరిహరబ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః కిం కిం ప్రయోజనమితి సంబంధః కీదృశం వక్త్రం యద్రతివ్యత్యయే పురుషాయితే ఆలోలాం చంచలాం విలులితాం వ్యాకీర్ణాం అలకావళిం బిభ్రత్ పునః కీదృశం చలత్కుండలం చలతీ కుండలే యస్మిన్ తత్ లంబమానకర్ణాభరణమితి

భావః తనుతరై రతిసూక్ష్మైః స్వేదాంభసాంజాలకైః బిందుభిఃకించిన్మృష్టవిశేషకం ఈషదపాకృతతిలకం పునఃకీదృశంసురతాం తత్కాలీనయనం అత్రస్వభావోక్తిరలంకారః యథా॥ శ్లో॥ నానావస్థంపదార్థానాంరూపం సాక్షాద్వివృణ్వతీ - స్వభావోక్తిశ్చజాతిశ్చేత్యుక్తత్వాత్ - అస్మిన్ శ్లోకత్రయేపి ఆశీరలంకారోప్యనుసంధీయతే - యథోక్తం - ఆశీర్నామాభిలషితేవస్తున్యాశంసనంమతమితి - తద్వక్త్రింత్వాంపాతుహరిహరబ్రహ్మాదిభిర్దైవతైః కిమిత్యనేనఇదానీమేవ సుఖదాయినిఏతాదృశేవక్త్రిసిద్ధేసతిఏతత్పరిహృత్య కాలాంతరసుఖదాయినోహరిహరబ్రహ్మాదయోనసేవ్యా ఇత్యుక్తంభవతి తథాచనీతివాక్యామృతే॥ శ్లో॥ యోర్థకామానపాకృత్యధర్మమేవోపసేవతే- పక్వంక్షేత్రంపరిత్యజ్యఅరణ్యంకృషతీవసః॥ ఇతి-శ్రమోనామసంచారీభావోవ్యజ్యతే-యథోక్తం ॥శ్లో॥ శ్రమఃఖేదోధ్వమృగయాయుద్ధవాహాధిరోహణైః- సంభోగనృత్తశస్త్రాస్త్రవ్యాయామాద్యైఃప్రజాయతే- విశ్వాసస్వేదసీత్కారాః సంకోచోముఖనేత్రయోః - శీతవాతోదకఛాయాపేక్షా సంవాహనానిచ - అంగమోటన మిత్యాద్యైరనుభావైస్తు లక్ష్యతే॥ ఇతి॥ ... ... ॥౩॥

చం॥ అలికములోపలన్ చదరియల్లలనాడెడు సోగముంగురుల్ । గ
లిగిచలించుకుండలయుగంబును మోమునసన్నసన్నగా । జిలికెడు
ఘర్మబిందువుల ఛేవోకయించుక జారుబొట్టనున్ । సలలితమైచలంగి
పురుషాయితకాలమునందు జెందు పే । ర్లలసటచేత్రకాంతసురతాం
తమునందర మోడ్పుకండ్లతో । కళలనుచిమ్ము చున్ సుచిరకాలను
నిన్ కృపతోడబ్రోచునా । చిలుకలకొల్కి మోము శశిశేఖరవిష్ణువి
ధాతలేటికె ॥ ... ... ॥౩॥

తా॥ ఈ శ్లోకమున స్వభావోక్త్యలంకారము. పదార్థముల నానావిధరూపమును స్పష్టముగావివరించునది స్వభావోక్తియును జాతియునని లక్షణార్థము- మొదటనుండి ఈ ౩ శ్లోకముల యందు నాశీరలంకారమనుస్యూతముగానున్నది- ఆశీస్సనగా నభిలషిత సిద్ధియగుననుటయనిదాని

లక్షణము. హరిహరబ్రహ్మాదులచేత నేమిప్రయోజనమనుటచేత నివ్వఁడేసు ఖమునిచ్చుచున్న ముఖముసిద్ధింపఁగాదానివిడిచి కాలాంతరమునసుఖముని చ్చు హరిహరాదులను సేవింపఁగూడదనుట. అట్లు నీతివాక్యామృతమను గ్రంథముననున్నది. ఎవఁడర్థ కామములను విడిచి కేవల ధర్మమును సే వించునో వాఁడు పండిన చేనువిడచి యడవిదున్ను వాఁడని, శ్రమమను సం చారిభావము తోఁచుచున్నది. దారినడుచుట వేట జగడము గుఱ్ఱమునెక్కు ట సంభోగము ఆట శస్త్రాస్త్రవ్యాపారము, ఇవి మొదలగు వానిచేతను క లుగునది శ్రమము, నిట్టూర్పు, చెమట, సీత్కారము, ముఖ నేత్రములు సంకోచించుట, చలి గాలి నీళ్లు నీడ వీనియందపేక్షయు, అంగ మర్దన మును దేహముడుగుటయును ఇవిశ్రమానుభావములు.

శ్లో॥ సందష్టాధరపల్లవాసచకితం హస్తాగ్రమాధూన్వతీమామా
ముంచశఠేతి కోపవచనై రానర్తితభ్రూలతా। సీత్కారాంచి
తలోచనా సపులకం యైశ్చుంబితా మానినీప్రాప్తం తైరమృతంశ్రమా
యమథితో మూఢైస్సురై స్సాగరః॥ ॥౪॥

వ్యా॥ అ॥ కవిరిదానీంస్వకావ్యప్రతిపాద్యమానస్య కామపురుషార్థస్య ఫలందర్శయతి ॥ సందష్టేతి॥ మానినీరమణీ, సపులకం యై శ్చుంబితా తైరే వామృతంప్రాప్తం సాగరః మూఢైస్సురైః శ్రమాయమథితఇతిసంబంధః, కీ దృశీమానినీసందష్టాధర పల్లవా సచకితంభయసంభ్రమసహితం॥ని॥చకితంభ యసంభ్రమఇత్యమరః - హస్తాగ్రం ఆధూన్వతీవిక్షిపంతీపునః కీదృశీ హేశ ఠధూర్తమామా అలమలం ముంచత్యజ ఇత్యాదికోపవచనైస్సహ ఆన ర్తితభ్రూలతా,పునః కీదృశీ సీత్కారాంచితలోచనా సీత్కారేణఅంచి తే ఈషన్ముకుళితే లోచనే నేత్రేయస్యాస్సాతథోక్తా అత్రకేచిద్యైరితి బ హువచనేన మానినీత్యేకవచనేన ఏకస్యాం నాయికాయాం బహూనాం పురుషాణాంరతిం ప్రసజ్యనాయికాం సాధారణీం కృత్వారసాభాసంకృత వంతః-యథోక్తం॥శ్లో॥ఏకత్రైవానురాగశ్చే త్తిర్యఙ్మ్లేచ్ఛగతోపివాయో షితోబహుసక్తిశ్చేద్రసాభాసస్త్రిధామత ఇతి- తస్మాదశ్లీలంభవతి - కింతు

మానినీతిజాతావేకవచనం యైర్మానిన్యశ్చుంబితా ఇత్యర్థః యస్య నాయకస్య యస్యాంనాయికాయాం అభిరతిః తస్యనాయకస్య తస్యాంనాయికాయాం సుఖాతిశయస్య విద్యమానత్వాత్ - అత్ర నాయికా నాయక నిశ్చయోన కర్తవ్య ఇతి అత్ర శఠేతి సంబుద్ధ్యా ధూర్తత్వ మవగమ్యతే- గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠ ఇతి నాయక భేదో నవివక్షితః-మానినీ శబ్దోపి స్త్రీ సంజ్ఞామాత్రజ్ఞాపకః- స్త్రీణామీర్ష్యాకృతః కోపో మానోన్యాసంగిని ప్రియ ఇతి మాన ఈర్ష్యాకృతః కోపస్సోస్యా అస్తీతి న వివక్షితం, కించ కోపవచనానిచ భ్రూలతానర్తనానిచ ప్రియస్య శాఠ్యకరణాః సంభూతాని నభవంతి కింతు అధరస్పర్శసంజాతేన కిలికించిత నామ్నా స్త్రీచేష్టావిశేషేణ- యథోక్తం "క్రోధాశ్రుహర్షభీత్యాదేస్సంకరః కిలికించితమితి" యైశ్చుంబితా మానినీ తైరమృతం ప్రాప్తమిత్యనేన అమృత మత్రైవ విద్యత ఇత్యుక్తం మూఢైస్సురైస్సాగరః శ్రమాయ మథిత ఇత్యనేన తత్రామృతం నాస్తీత్యుక్తం, అత్రాపహ్నవాలంకారః, యథార్థ మమృతమపహ్నుత్యాధరస్యామృతత్వనిరూపణాత్॥ ॥౪॥

చం॥ కమనుడు వాతెరన్ చురుకుగా కొరకన్ భయసంభ్రమంబునన్ । క్రమముగ చైవిదల్చి విటరాయుడ వద్దిక చాలుపీడుమం। చ
మరిన కినుకపల్కులు కనట్టిటు కన్బొమతీవెలాడగా । సమముగ
సీత్కృతాంచితదృశన్ వడిబట్టుచు పుల్కలొల్కనా । యమలత
రాంగి మోని కెవరానిరో వారమృతంబు జెందినన్ । శ్రమకొరకే
మథించిరిసురాసురులంబుధిమూఢచిత్తులై ॥ ॥౪॥

తా॥ ఇచట గొందరు మానిని యెవరిచేత చుంబనము చేయబడెనో యనుటవలన నొకనాయికయందనేకులకనురాగమును జెప్పినట్లభిప్రాయము చేసి రసాభాసమును వర్ణించిరిగాని యది సరియయినది కాదు, మానిని యన్నది జాతియందేకవచనముగనుక మానినులనియర్థము. ఏనాయకునికే నాయికయందనురాగమో యానాయకునకాపెయందుసుఖాతిశయముండుటవలన నాయికానాయకనిశ్చయము లేదు, ఇక్కడ శఠ అన్నపదమునకు

ఘాతుకుండని యర్థమేకాని గూఢాపకారి శఠుండని చెప్పబడ్డ నాయకుడ ర్థముకాదు. మానినీశబ్దమునకు స్త్రీయని అర్థమెకాని ప్రియుడెతరస్త్రీ సంగమము చేయుటదెలిసి ఈర్ష్యాకృతకోపము గలదనియర్థముకాదు. ఇదిగాక అలుకమాటలు కనుబొమలాడించుటలును ప్రియుని గూఢవిప్రియ మువలనంగలిగినవి కావు. ఇక నేమనిన అధరస్పర్శముచేత గలిగిన కిలికించి మను స్త్రీచేష్టచేత గలిగెను. క్రోధము, కన్నీరు, సంతసము, వెరపు, ఇవి మొదలగు వానియొకట కూడిక కిలికించితమనంబడును. ఎవరిచేత మానిని చుంబనము చేయబడెనో వారమృతమును పొందిరనుటచేత నమృత మిచ టనేయున్నదనియు మూఢులగు సురలు సముద్రమును దరచి రనుటచేత నమృత మచట లేదనియుఁజెప్పినట్లాయెను. యథార్థమగు నమృతము కా దని యధరమమృత మనుటవలన నపహ్నవాలంకారము.

మూ॥ అలసవలితైఃప్రేమార్ద్రార్ద్రై ర్ముహుర్ముకులీకృతైః
క్షణమభిముఖై ర్లజ్జాలోలై ర్నిమేషపరాఙ్ముఖైః । హృదయనిహి
తంభావాకూతంవమద్భిరివేక్షణైః కథయసుకృతీకోఽయం ముగ్ధేత్వ
యాద్యవిలోక్యతే ॥ ॥౫॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాయికాంబ్రూతే॥అలసవలితైరితి॥ హేముగ్ధే! ఈక్షణైః అద్యత్వయావిలోక్యతె కోఽయంసుకృతీ కథయేతిసంబంధః- కీదృశైరీక్షణైః అలసవలితైః అలసానిచ తానివలితానిచతైః అలసంలజ్యావ్యాన్నివృత్తంవలి తంపునఃప్రవృత్తంతథోక్తం॥శ్లో॥అలసంతదభీష్టార్థాద్వ్రీడావైయర్థ్యాన్ని వర్తితం- వలితం తన్నివృత్తస్యభూయ స్తస్యావలోకనమితిపునః ప్రేమా ర్ద్రార్ద్రైః ప్రేమ్ణా అత్యర్థంద్రవీభూతైః ప్రేమ్ణామనసిద్రవీభూతేసతి ఈక్షణేపిద్రవీభూతత్వం దృశ్యతఏవ - పునఃకీదృశైః ముహుర్ముకులీకృతైః ప్రియదర్శనసుఖాతిశయేనముకులీకృతైఃయథా॥శ్లో॥స్ఫురత్సంశ్లిష్టపక్ష్మా గ్రాసుఖవిశ్రాంతతారకా॥ ముకుళాదృష్టిరానందా త్స్యాదృష్టిర్ముకులీకృ తా॥ఇతి, క్షణమభిముఖైఃపునఃకీదృశైఃలజ్జాలోలైర్లజ్జయాచంచలైః పునఃకీ దృశైఃనిమేషపరాఙ్ముఖైఃనిమెషరహితైః పునఃకీదృశైః హృదయనిహితం

భావాకూతం, భావో నామ రతిసంజ్ఞికస్థాయీ భావః, స ఏవ ఆకూతమభిప్రాయః తద్వద్భిః ఉద్గిరద్భిరివేత్యర్థః ॥ అత్ర చక్షుః ప్రీతిర్నామ ప్రథమావస్థా ద్యోత్యతే॥ శ్లో॥ ఆదౌ రాద్వీక్షణం యత్ర చక్షుః ప్రీతిరితీర్యతే॥ ఇతి-అత్ర నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చేతి కైశ్చిదుక్తం, తదయుక్తం-యతస్త్వయా కోయం విలోక్యత ఇత్యనేన అస్వీయస్య నాయకస్య గమ్యమానత్వాత్, స్వీయశ్చేత్ సఖ్యాదిభిర్జ్ఞాయతే అతః కోయమితి ప్రశ్నానుపపత్తేః తస్మాన్నాయకస్య అన్యత్వాన్నాయికా స్వీయా న భవతి॥ కింతు పరకీయా॥ ముగ్ధే! ఇతి సంబుద్ధ్యా విపరీతలక్షణయా అపహ్నవే వైదగ్ధ్యం గమ్యతే- అత్రాలసాదిభిర్భావలేశైరల్పస్య శృంగారస్య సూచితత్వాత్ కైశికీవృత్తేరంగం నర్మస్ఫోటో నుసంధేయః-తథాహ భారతీయే॥ శ్లో॥ యా శ్లక్ష్ణనైపథ్యవిశేషచిత్రా స్త్రీసంయుతా యా బహునృత్తగీతైః - కామోపభోగప్రభవోపచారా తాం కైశికీం వృత్తిముదాహరంతి- నర్మచ నర్మస్పందో నర్మస్ఫోటో థ నర్మగర్భశ్చ- కైశిక్యాశ్చత్వారో భేదా హ్యేతే సమాఖ్యాతాః - నర్మస్ఫోటస్తు భావానాం సూచితోల్పరసో లవైరితి॥ అత్ర జాత్యలంకారః॥ ౫॥

మ॥ అలసంబై వళితంబునై యధిక ప్రేమార్ద్రమై పల్మ
రుక్ । విలసింపన్ ముకుళీకృతంబులగుచున్ వేగంబునం గొంతసే ।
పలయింపన్ యదురై త్రపన్ చపలమై యానిర్నిమేషంబులై । అల
రారన్ హృదయంబునందుగల భావాకూతమున్ గ్రక్కున । ట్టుల
గానుం జెడుచూపులన్ కలికి నీటుంగులకు-నే ధన్యునిన్ । లలనా బూ
చెదో జెప్పవే చకితసారంగాక్షి ముంమ్మాటికిన్ ॥ ॥౫॥

తా॥ అనఁగా నాయికను జెలి యొవనిని త్యాదరములోఁ జూచుచున్నావట్టి యదృష్టవంతుని నాకు జెప్పుమని యడిగెనని తాత్పర్యము. ఇచ్చట చక్షుః ప్రీతి యను ప్రథమావస్థలోపింపఁ బడుచున్నది, అధరమువలనఁ జూచుట చక్షుః ప్రీతియనబడు, ఇచట నాయిక స్వీయయని ముగ్ధయని కొందరు చెప్పిరి కాని యది యుక్తము కాదు, స్వీయ నాయకుని సఖి మెఱిగియేయుండును గనుక యితఁ డెవ్వఁడని యడుగదు గనుక నాయిక పరకీయ్య

మే, చెలిముద్దలారా అనుటకు విపరీత లక్షణచేత మహాసమర్థురాలవి
భోచున్నది, ఇచటనాలస్యము మొదలగు భావలేశములచేతనల్పశృం
గారము సూచితమాయెంగావున కైశికీవృత్తికంగమగు నర్మస్ఫోటమని
యొలుగవలయును, మృదువేషములచేతఁజిత్రమై మంచిసందర్భముగల
దైయెందు నృత్తగీతములుకలదై కామోపభోగోపచారములుగల వృత్తి
కైశికయనఁబడును, దానికి నర్మయనినర్మస్పందమని నర్మస్ఫోటమని నర్మగ
ర్భమని నాలుగుభేదములు, అందు భావలేశముల చేత సూచింపఁబడిన
యల్పరసము నర్మస్ఫోటము, ఇక్కడ జాత్యలంకారము.

మూ॥ అంగుల్యగ్రనఖేన బాష్పసలిలంవిక్షిప్యవిక్షిప్యకింతూష్ణీంరో
దిషికోపనేబహుతరం ఫూత్కృత్య రోదిష్యసి । యస్యాస్తే పిశు
నోపదేశవచనైర్మానేఽతిభూమింగతేనిర్విణ్ణోనునయం ప్రతిప్రి
యతమో మధ్యస్థతామేష్యతి ॥ ॥౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన భేదోపాయం ప్రాపితాసఖీ నాయికామాహ॥
అంగుల్యేతి ॥ హేకోపనే అంగుల్యగ్రనఖేన బాష్పసలిలం విక్షిప్యవిక్షిప్య
తూష్ణీం కింరోదిషి - పిశునోపదేశవచనైః యస్యాస్తేమానే ఈర్ష్యాకృ
తకోపే అతిభూమిం అతిశయంగతేసతి ప్రియతమోనిర్విణ్ణః నిర్వేదంప్రా
ప్తస్సన్ అనునయం ప్రార్థనాంప్రతి మధ్యస్థతాం ఉదాసీనతాం ఏష్యతిత
దాసాత్వంబహుతరమతిమాత్రం ఫూత్కృత్యఫూత్కారం కృత్వా సశబ్ద
మిత్యర్థః రోదిష్యసీతి సంబంధః ॥ అత్రసఖీ నాయికామిదానీంకింరోది
షి ఇతఃపరం బహుతరం రోదనం భవిష్యతీతి బోధయిత్వా మానస్త్యా
జ్య ఇతికథయతీత్యభిప్రాయః- అత్రనాయికాస్వీయామధ్యాచనాయకశ్శ
ఠః- అత్రమానాపనయనోపాయభేదేనప్రవర్తతఇత్యేవగంతవ్యమ్॥ శ్లో॥ సా
మ్నాభేదేన దానేనరత్యుత్ప్రేక్షారసాంతరైః - ఏతైష్షడ్భిరుపాయైశ్చ శు
గ్యాన్మానాపనోదనమితి-అత్ర చాటువచస్సామభేదః సఖ్యుపాయార్జన
మిత్యుక్తత్వాత్ మానకృతో విప్రలమ్భశ్శృంగారః-అత్రవిప్రలంభకృతం
సోపాలంభవచనం నర్మ యథా॥ శ్లో॥ ఈర్ష్యాక్రోధప్రాధమ్యంసోపాలంభంచ

వచనమవిరుద్ధం- సా మోపక్షేపయుతం-స విప్రలంభం హితన్నర్మా - ఇతి భారతీయే ఆక్షేపోలంకారః - ప్రతిషేధోక్తిరాక్షేపఇతి॥ ॥౬॥

శా॥ చీరక వేలిగోటికొనచేక నుదమ్ములనీరుచిమ్మిచిం । మ్మార కదేలనెడ్చె దెనిదూరుపులగ్గమునాగనూచిఁయా। తీరునవారియు పదేశపులుఁలనలఁ హెచ్చనిం । న్మార్డిలంగఁ జేయని సుకోం దివిటేఁడు పేక్షజేయఫూతాఁరములోఁడ నేడ్వవలెమానినియల్కఁ మానవే॥ ... ... ॥౬॥

తా॥ అనగా శబ్దముకలుగనట్లు, రోదిష్యసి ఏడ్వంగలవు; ఇకఁడ చెలి నాయికనుసూచ్చి ఇవుడేల యేడ్చద వికమీఁదనిం టెయేడ్వవలయునని యూహించి మానమును విడువుమని చెప్పెననియభిప్రాయము. నాయిక స్వీయ్య మధ్య, నాయకుండు శఠుండు, మానాపనయన భేదమును చేసెనని మెఱుఁగనలయును, భేదమనఁగా మిత్రభేదముచేతను, ఈవిచేతను, సంభోగేచ్ఛచేతను, ఉపేక్షచేతను,రసాంతర ప్రశంసచేతను మానమునపనోదింపవలయునని శృంగారశాస్త్రము, మానముచేఁ జేయఁబడిన విప్రలంభము శృంగారము,విప్రలంభముచేఁ జేయఁబడిన నింధావాక్యమునర్మ, ఈర్ష్యాక్రోధ ప్రచురమైనిందాసహితమైయ విరోధియై సామసంకీర్ణమైయుండువచనము, విప్రలంభవిశిష్ట నర్మమని భారతీయలక్షణము. ఆక్షేపాలంకారము, వలదనుటయాక్షేపమని లక్షణము.

మూ॥ దత్తోస్యాః ప్రణయ స్త్వయైవ భవతా సేయంచిరం లాలితా దైవాదద్యకిలత్వమేవకృతవానస్యానవంవిప్రియం । మన్యుర్దుస్స హఏషయాత్యుపశమంనోసాంత్వవాదైస్స్ఫుటం హెనిస్త్రింశవిముక్తకణ్ఠకరుణంతావత్సఖీరోదితు॥ ॥౭॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీ నాయికాసన్నిధౌ నాయకమాహ॥ దత్త ఇతి ॥ అస్యాః ప్రణయః విస్రంభః త్వయైవదత్తః॥ని॥ప్రణయాస్త్వమీ। విస్రంభయాచ్ఞాప్రేమాణ ఇత్యమరః- కించ భవతా సేయం చిరంలాలితా ఉపలాలితా అద్య దైవాద్దైవవశాత్ త్వమేవఅస్యాః ఏవం విధాయాః నవమపూర్వం ప్రవి

యం అప్రియం కర్మ కృతవానసి। కిల కిలశబ్దో వార్తాయాం ॥ని॥ వార్తాసంభావయోః కిలేత్యమరః ఏష మన్యు రేనం విధవిప్రియజాతః కోపో దుస్సహః సోఢుమశక్యః దుస్సహత్వాదేవం సాంత్వవాక్యైస్సానునయవచనై రుపశమం శాంతిం నో యాతి స్ఫుటం నిశ్చయః హే నిస్త్రింశ నృశంస ॥ని॥ నృశంస ఖడ్గౌ నిస్త్రింశావిత్యమరః- విముక్తకణ్ఠం కరుణం చ యథా భవతి తథా కణ్ఠశబ్దేన కంఠధ్వనిర్లక్ష్యతే విముక్తకణ్ఠం అనిరుద్ధకంఠధ్వని కరుణం సశోకాతిశయం మమ సఖీ తావదా రోదితీతి సంబంధః తావచ్ఛబ్దోవధౌ, యావల్లోకాపశ్యావ్యతి తావదిత్యర్థః, రోదితీత్యత్ర రుదాదిభ్యస్సార్వధాతుక ఇతీడాగమః అత్ర నాయికేన భేదోపాయం గమితా సఖీ నాయకో పాలంభవ్యాజేన నాయికాముపాలభతే కిమితి అనేన తవ విస్రంభో దత్తశ్చిరముపలాలనం చ కృతం, యతిరాంచి ద్విప్రియం కృతమితి చైతద్దైవాదేవన స్వతః ప్రవర్తితాః సాంత్వవచనాన్యపి కృతాని తథాపి కోపాన్న విరమసి ఔచిత్యం వర్జయిత్వా రోదిషి చేద్యధికస్త్వాం వారయతీత్యభిప్రాయః - అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః అత్ర విప్రియజాతేర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః యథోక్తం ॥శ్లో॥ సంభోగో విప్రలంభశ్చ శృంగారో ద్వివిధో రసః। అయోగో విప్రయోగశ్చ విప్రలంభోపి సద్విధా। విప్రయోగస్తథా మానః ప్రవాసః కరుణాత్మకః॥ తత్ర మానో ద్విధా సోయమీర్ష్యా ప్రణయ పూర్వకః॥ తత్ర ఈర్ష్యామానశ్చతుర్విధః యథోక్తం భారతీయే ॥శ్లో॥ యత్ర స్నేహో భయం తత్ర తతోర్ష్యా మదనోద్యతః। చతస్రో యోనయస్తస్యాః కీర్త్యంతే తాన్నిబోధత వైమనస్యం వ్యలీకం చ విప్రియం మన్యురేవ చ। ఏతేషాం సంప్రవక్ష్యామి లక్షణాని యథాక్రమమ్। నిద్రాఖేదాలసగతిం సచిహ్నాం సరసవ్రణమ్। ఏవంవిధం ప్రియం దృష్ట్వా వైమనస్యం విధీయతే॥ బహుశో వార్యమాణోపి యస్తత్రైవ దృశ్యతే। సాముపాస్త్వత్ర మాత్సర్యాద్వ్యలీకముపజాయతే। జీవంత్యాం త్వయి జీవామి దాసోహం త్వం చ మే ప్రియా। ఉక్త్వైవం యోన్యథా కుర్యాత్తత్ర వై విప్రియం భవేత్। ప్రతిపక్షసకాశాద్యాస్సౌభాగ్యైక వికత్థనః ఉపసర్పేత్సచిహ్నశ్చ మన్యుస్తత్రో

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

పజాయత ఇతి॥ అత్ర విప్రలంభకృతము పాలంభవచనరూపం నమక ఆక్షేపాలంకారః॥ ... ... ॥౭॥

ఉ॥ ఈనత నాభికిన్ జనువునీవె యొసంగితి నాటనుండి నీ। చేనుపలాలనన్ బడసె చేడెకు దైవగతిన్ యపూర్వమై। కానక నిప్పుడట్టి యపకారము నీవె యొనర్చితీవిగా। మానినియోర్వరానలుక మానదు మచ్చికమాట్లవల్ల హా। తానయి కోపమూరడిలుదాక సఖీమణి పెద్దగొంతుతో। దీనతదోప నేడ్చనత ధీర మనస్కుడ యోరిఘాతుకా॥ ... ... ॥౭॥

తా॥ ఇచట నాయకునిచే మిత్రభేదము చేయఁబడిన చెలి నాయకుని నిందించునట్లు నాయికను నిందించుచున్నది, ఎట్లనిన ఇతఁడు నీకు చనువిచ్చి బహుదినములు లాలించెను ఎదో దైవికముగాఁగొంచె మపకారము చేసెనని యెన్ని ప్రియవాక్యముల జేఁ బ్రార్థించినను గోపమును చాలింపకున్నావే యుక్తాయుక్తమను విచారింపనిని స్నేవరు వాకింతురని యభిప్రాయము, ఇచట నాయక స్వీయ్యమధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, అపకారముచేఁ గలిగిన యీర్ష్యచేతనయిన మానము చేతఁ జేయఁబడిన విప్రలంభము శృంగారము, లక్షణమట్లు చెప్పఁబడియున్నది, సంభోగమని విప్రలంభమని శృంగారరసము ద్వివిధము, అయోగమని విప్రయోగమని, విప్రలంభను ద్వివిధము; ప్రయోగము, మానమని ప్రవాసమని, విరహమని మూడువిధములు, అందు మానమీర్ష్యాపూర్వకమని ప్రణయపూర్వకమని రెండువిధములు, అందీర్ష్యామానము నాలుగు విధములు, అట్లు భారతీయ్యాపును గ్రంథమునఁజెప్పబడెను, ఎచట స్నేహముండునో యచట భయముండును, ఎచట మదనవికారముండునో, అచట ఈర్ష్యయుండును, ఆ ఈర్ష్యకు వైమనస్యము వ్యళీకము ప్రియము మన్యువునని నాలుగు కారణములు నిద్రచేత శ్రమచేతను మందగమనముగలిగి గుర్తులతోఁగూడి సద్రవములగు నఖదంతక్షతములు గలిగియున్న ప్రియునిఁజూచి వైమనస్యముకలుగును, పలుమారు నిషేధింపఁబడిన చోటికే ప్రియుడు మరలంబోయిన వ్యళీకముక

లుగును, నీవు జీవింపఁగా జీవించెదను నీదాసుండను నీవే వాక్పిష్టురాలవని చెప్పి వేరువిధమున నెవడు నడుచునో యచటిదివి ప్రియమనఁబడును, సపత్నిదగ్గిరనుండె తనసౌభాగ్యము నీవె చూడవలయునని సంభోగములతో నెవ్వడువచ్చునో వానియందు మన్యువుకలుగును, ఇచట విప్రలంభముచేఁ జేయబడిన నిందావాక్యమునర్మ, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ లిఖన్నాస్తేభూమింబహిరవనతః ప్రాణదయితో నిరాహారాస్సఖ్యస్సతతరుదితోచ్ఛూననయనాః । పరిత్యక్తంసర్వం హసితపఠితం పంజరశుకై స్తవావస్థాచేయం విసృజకఠినే మానమధునా॥౮॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాయికా ముపాలభతే॥ లిఖన్నితి॥ ప్రాణదయితఃబహిః బాహ్యాబాహ్యప్రదేశే అవనతో నతముఖస్సన్ భూమింలిఖన్నాస్తేతిష్ఠతి॥ సఖ్యోనిరాహారాశ్చసతతరుదితోచ్ఛూననయనాస్తిష్ఠంతిసతతమశ్రాంతంరుదితంరోదనంతేనఉచ్ఛూనాని ప్రాప్తశ్వయథూని నయనాని యాసాంతాస్తథోక్తాః పంజరశుకైశ్చసర్వంహసితపఠితం హాస్యకారి వ్యాగ్వ్యాపారః పరిత్యక్తం విముక్తం తవఅవస్థాచేయంఇదంశబ్దేన సాతిశయస్సన్తాపాలక్ష్యతె హేకఠినె నిష్ఠురప్రకృతే ఇదానీం మధునామాన మీర్ష్యాకృతకోపం విసృజత్యజేతి సంబంధః నాయికాస్వీయామధ్యాచనాయకశ్శఠః అత్రిమానకృతవిప్రలంభశృంగారఃవిప్రలంభకృతఉపాలమ్భవచనరూపం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ... ... ॥౮॥

ఉ॥ వారకనంటి పంచ తలవంచి ప్రియాగ్రణి నేలవ్రాశితా । నూ
రక యున్నవాడు సఖులొండొక రన్నము లేక నెప్పుడున్ । భో
రనునేడ్చుచే కనులు పొంగగ సుకిలారి పంజరంబులన్ । దారినచి
లుకలెల్ల పరితాపముచే పరిహాసకోక్తులన్ । చేరకమానె నీదశ
వచింపక నిట్టిది యింకనైన నీ । కూరత వీడ వేకఠినహృత్పుట
మేలవిశాలలోచనా ॥ ॥౮॥

తా॥ అనఁగా నీవు కోపించియుండఁగాఁ జెలులాహారమును విడిచియు

నాదు ప్రియుండు తలవంచుకొని యేమి పలుకకున్నాఁడు పంజరముల
యందు చిలుకలు శబ్దింపకున్నవి కాఁబట్టి కోపమును విడువుమనియర్థము,
నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుండు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభము
శృంగారము, విప్రలంభకృత నిందావచనరూపము నర్మ, ఆక్షేపాలం
కారము.

మూ॥ నార్యో ముగ్ధశఠా హరంతి రమణం తిష్ఠంతి నో వారితా స్తత్కిం
తామ్యసి కించ రోదిషి పునస్తాసాం ప్రియం మా కృథాః। కాంతః కేళి
రుచిర్యువా సహృదయస్తాదృక్ప్రియః కాతరే కిం నో బర్బరకర్క
శైః ప్రియశతైరాక్రమ్య విక్రీయతే। ॥౯॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన భేదం గమితా సఖీ నాయికాముపాలభతే॥ నార్య ఇతి॥ నా
ర్యో ముగ్ధశఠాస్స్త్రియః రమణం ప్రియం హరన్తి స్వాధీనం కుర్వన్తి ముగ్ధాశ్చతా
శ్శఠాశ్చ ముగ్ధశఠాః బహిర్ముగ్ధా ఇవ లక్ష్యమాణా అన్తశ్శఠా ఇత్యర్థః॥ వా
రితాస్సత్యో నో తిష్ఠంతి వారయితుం నశక్యా ఇత్యర్థః॥ తత్తస్మాత్కార
ణాత్ హే కాతరే కిం కిమర్థం తామ్యసి గ్లానిం భజసి - కించ పునః రోదిషి చ
తాసాం రమణహారిణీనాం ప్రియమిష్టం రోదనాదికం మా కృథాః అస్యా
రోదనాదికమేవ తాసాం ప్రియమిత్యర్థః॥ ప్రియస్తాదృక్కాంతః కేళిరు
చిర్యువా సహృదయశ్చ నః అస్మాకం బర్బరకర్కశైః పరుషకఠినైః వచనై
రితి శేషః కిం కిం ప్రయోజనం సంప్రతి ప్రియశతైరాక్రమ్య అవరుధ్య విక్రీయ
తే విక్రయార్హః క్రియతే స్వాధీనః క్రియత ఇత్యర్థః ఇతి సంబంధః, స్త్రీ
ణాం ప్రియాకర్షణ నైపుణ్యమేవ ప్రయోజనం న తు రోదనాదికం పరుషః
కఠినో వ్యాపారశ్చ తస్మాత్తత్సర్వం పరిత్యజ్య సౌమ్యవక్రత్యాప్రియై అ
త్యంత ప్రియా నాట్యవ్యాపారాన్ప్రయుజ్యత మావర్జయేతి- సఖీబోధితవతీ
త్యభిప్రాయః దైన్యం నామ సంచారిభావః అత్ర నాయికా స్వీయా అధీరా
మధ్యా చ అధీరాత్వం కథమితి చేత్ బర్బరకర్కశైర్వచనైః కిమితి సఖీవచ
నాత్- తథా చోక్తం దశరూపకే॥ శ్లో॥ ఖేదయేద్దయితం కోపాదధీరా పరుషా
క్షరమితి- కించ కలహాంతరితా చ॥ శ్లో॥ కోపాత్కాంతం పరానుద్య॥ పశ్చా

త్తాపసమన్వితా - కలహాంతరితా చాసౌ కోపవిశ్లైః పరికీర్తితా ఇతి- నాయకశ్శఠః గూఢవిప్రియకృచ్ఛఠ ఇత్యుపరవచనాత్ - మానకృత విప్రలంభ శృంగారః విప్రలంభకృతం సోపాలంభవచనరూపం నర్మ, ఆక్షేపాలంకారః॥

ఉ॥ ఇంతిరో నారులిమ్మహిని నెన్నడు ముగ్ధలబోలె నుండుచున్ ।
మంతనమందు తాళరత మానరు గావున నాయికాగ్రణిక్ । వింత
గ వశ్యుడౌనటుల వేగనొనర్తురు వద్దటన్నవా । రింతయు నూ
రకుండ రికనేటికిడన్నదవేలతాంగినీ । వింతి యెగాక తామరల నే
డ్చె దే వారలకిష్టమియ్యకే । కాంతుడు కేళిపైన రుచిగల్గిన వా
డెలప్రాయపుర్ దయా । వంతుడు మాకరోర కటుబర్బరవాక్యము
లచేత నేమివా । డంతటజూడగా ప్రియశతంబగు నుస్తులప్రగమ్మ
నమ్మగా । పంతముబూననౌనుగదె వంచనచంచలచిత్తమేలనే ॥౯॥

తా ॥ ఆడువారికి ప్రియుని స్వాధీన పఱచుకొను నేర్పే ప్రయోజనముగాని ఏడ్పును కర్కశములాడుటయు నట్లుగాదు గావున వానిని నెల్ల విడిచి ప్రియుని విషయమున మిగుల ప్రియములగు వ్యాపారములఁ జేసి వాని స్వాధీనునిఁజేసికొనుమని చెలిచెప్పెననుట. ఇచట దైన్యమనుసంచారిభావము- నాయిక స్వీయామధ్య, కర్కశపు మాటలచేత నేమిప్రయోజనమని చెలి చెప్పుటచేత నధీర, అట్లు దశరూపకమున కోపమువలన పరుషపుమాటలాడి ప్రియుని దుఃఖపరచునది యధీరయని, కోపమువలన ప్రియుని దిరస్కరించి వాడుపోయిన పిమ్మట పశ్చాత్తాపముతోఁ గూడినది గనుక కలహాంతరితయును, నాయకుఁడు గూఢాపకారిగనుక శఠుండు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, విప్రలంభకృతసోపాలంభవచనరూపము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మా॥ కోపాత్కోమలలోలబాహులతికా పాశేనబద్ధ్వాదృఢం నీ
త్వా మోహనమందిరం దయితయా సైరంసఖీనాంపురః । భూ
యో ష్యేవ మితిస్ఖలన్మృదుగిరా సంసూచ్య దుశ్చేష్టితం ధన్యో
హన్యతఏవనిహ్నుతిపరః ప్రేయాన్ రుదత్యాహసన్ ॥ ॥౧౦॥

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

వ్యా॥ అ॥ అపరాధినం నాయకం నాయికా నిర్భర్త్సయతీతికవిరాహ॥ కోపాదితి ॥ కోపాత్ కోమలలోలబాహులతికా పాశేనదృఢం బధ్వా మోహనమందిరం సంభోగగృహం నీత్వాస్వైరం యథేచ్ఛం సఖీనాంపురః సఖీసమక్షం భూయోప్యేవ మితిపునరప్యేవం కరోషీత్యధోక్త్వా స్ఖల న్మృదుగిరాసగద్గదయా మృదులయా వాచాదుశ్చేష్టితందుర్వ్యాపారంనా యికాంతర గమనమిత్యర్థః సంసూచ్యసంజ్ఞాప్యరుదత్యాదయితయా ని హ్నుతిపరః వంచనాపరః ధన్యోభాగ్యవాన్ ప్రేయాన్ప్రియతమోహ సన్హస్యతఏవ తాడ్యత ఏ వేతిసంబంధః ప్రియతమయాకృతాని నిబంధన నిర్భర్త్సనతాడనాన్యపి పురుషాణాం ధన్యత్వమాపాదయంతి కిముతమ ధురభాషణాలింగనాదయ ఇత్యభిప్రాయః- నాయికాస్వీయా ప్రగల్భా అధీరాచ-యథోక్తందశరూపకే॥శ్లో॥ సావహిత్థాదరోదాస్తేరతౌధీరేత రాక్రుధా-సంత్యజ్య తాడయేతాడితమితి-నాయకోధృష్టః-యతోనాయి కయా సంసూచితాపరాధస్తాడ్యమానోపిసహతే-తథాచోక్తం-"వ్యక్తా గానిర్భయోధృష్ట"ఇతి- ఈర్ష్యామానకృతోవిప్రలంభశృంగారః,అత్ర విప్రలంభకృత మీర్ష్యాక్రోధప్రాయంనర్మ - యథోక్తం భారత్యాం- ॥శ్లో॥ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం సోపాలంభంచ వచనమవిరుద్ధం-సామోప క్షేపయుతం సవిప్రలంభం కృతంనర్మేతి- ఆక్షేపోలంకారః- ప్రతిషేధో క్తిరాక్షేపఇతి ॥ ... ... ॥౧౦॥

ఉ॥ కట్టలుకన్ మృదూల్లల లగద్భుజవల్లియనేటి త్రాటితో।
గట్టిగ గట్టి మోహన నికాయ్యము జేర్చి యథేచ్ఛగా సఖుల్। నె
ట్టనె గూడ వారెదుట నీవు మఱిన్నిటు జేతువాయటం। చట్టిటు
జూచి గద్గదతరార్థ వచస్తతితో పరాంగనన్। బట్టుట దెల్పి
యేడ్చుచునుపద్మదళేక్షణ వంచనాత్ముడున్। దిట్టయునైనకాం
తునిమదింగృపబూడక ముద్దుచేతులన్। గొట్టగనవ్వనాసుకృతకో
టియొనర్చినధన్యుడెవ్వడో ॥ ౧౦॥

తా॥ ప్రియురాలి బెదరింపులును కొట్టుటలును పురుషులకు ధన్యత్వమును

గలుగజేయుచున్నవి. వారలమధురభాషణములు కౌగలింతలు జెప్పనేలయని యభిప్రాయము. నాయిక స్వీయ, ప్రగల్భ,అధీర, దశరూపకమునందు లక్షణము. అధీర, రతికాలమందు కోపముచేత ప్రియుని యపరాధము నుగ్గడించుచు బెదరించికొట్టునని చెప్పియున్నది. నీవీతప్పుచేసితివని బెదరించుచుండినను సహించుట వలన నాయకుఁడు ధృష్టుఁడు, తన యపరాధమును నాయిక యెరిగినను భయములేనివాఁడు ధృష్టుడనిలక్షణార్థము. ఈర్ష్యామానకృతంబగు విప్రలంభశృంగారము, విప్రలమ్భకృతమగు నీర్ష్యాక్రోధ ప్రాయనర్మము. భారతీయ్యమను గ్రంధమున- ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయమునునిందావచనయుక్తంబును సామోపక్షేపయుతమును విప్రలంభకృతనర్మమనియున్నది, ఆక్షేపాలంకారము. ప్రతిషేధోక్తియాక్షేపమనిలక్షణార్థము.

మూ॥ యాతాఃకింనమిళంతిసుందరిపునశ్చింతాత్వయామత్కృతే
నోకార్యానితరాంకృశాసికథయత్యేవంసబాష్పేమయి । లజ్జా
మంథరతారకేణనిపతత్పీతాశ్రుణాచక్షుషా దృష్ట్వామాంహసితేన
భావిమరణోత్సాహస్తయాసూచితః ॥ ... ॥౧౧॥

వ్యా॥అ॥ నాయకోక్తిః॥ యాతాఇతి॥ హేసుందరియాతాః ప్రోషితాఃపునర్నమిళంతికిం నసంగచ్ఛతి కింమత్కృతేమదర్థ॥శ్లో॥అర్థేకృతేచతాదర్థ్యేనిపాతద్వయమీరిత మితిశాశ్వతఃత్వయా చిన్తానోకార్యానకర్తవ్యాయతఃనితరామత్యర్థం కృశాసికార్శ్యంభజసి ఏవమనేనప్రకారేణ సబాష్పేమయికథయతి సతి తయా లజ్జామంథరతారకేణ లజ్జయామంథరామందసంచారిణీ తారకాకనీనికాయస్య తత్తథోక్తం,నిపతత్పీతాశ్రూణిపతం తిస్రవంత్యేవ పీతానివిరుద్ధాన్యశ్రూణియస్య తత్తథోక్తంతేన చక్షుషామాందృష్ట్వాహసితేన ఈషద్ధాసేనభావి మరణోత్సాహఃభవిష్యన్మరణేస్థైర్యాఖ్య ప్రయత్నస్సూచితోభిజ్ఞాపితఇతిసంబంధః ప్రియస్యగమనప్రసంగః శ్రుత్వాజీవామీతియత్ తదిదంతాదృశప్రేమయుక్తాయామమ అనుచితం ఇతిలజ్జానితరాం కృశాసీత్యుక్తేప్రియగమనానంతరం జీవంత్యాః ఖలు

కార్శ్యాంగనమమేతి తద్వచనంస్వగత మాక్షిప్యహసితంకృతం రోదనేనస్వ కార్యంజ్ఞాపితమితి అశ్రునిరోధఃకృత ఇత్యవగంతవ్యమ్ - అత్రనిర్వేదోనామ సంచారిభావః- యథోక్తం - ఇష్టార్థ విరహవ్యాధిక్రోధ తత్త్వావబోధనైః- దారిద్ర్యతాడనాక్షేప పరివృద్ధ్యవలోకనైః - నిందాపవాదమానైశ్చ నిర్వేదోనిష్ఫలత్వధీః । అంతర్బాష్పోద్గమధ్యాన విశ్వాసస్వావమానకైః । దైన్యగద్గదవైవర్ణ్యై రభినేయోభవేదయం, ఇతి- నాయికాస్వీయాప్రగల్భాచ-నాయకోనుకూలః "ఏకాయత్తోనుకూలస్యా" దితి- భావి విప్రవాసవిప్రలంభశృంగారః అత్ర ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మ "ఆత్మోపక్షేప సంగేచ్ఛాభావైఃశృంగార్య స్త్రిధే" త్యుక్తత్వాత్ ఆక్షేపాలంకారః ॥ ... ... ॥౧౧॥

ఉ ॥ ఓ యలనాగ దూరగమగు నూరికి నేగినవాడుమళ్ళియున్।
బాయక వచ్చి చేరరటె వ్యాకులతన్ ననుపట్లయోచనన్ । నేయ
కు మిక్కిలిన్ తనువు చిక్కగ దేయని కంటనీటితో । నేయిటులా
డశిగ్గున కనీనికలాడగ వ్రాలిపీలు ద్రుక్ । తోయముగల్గు కన్నుగవ
తో నను తప్పకజూచి ముందుగా । బోమెడు చావునన్ స్థిరత
బొందినయత్నము దెల్పెనకటా ॥ ॥౧౨॥

తా॥ ప్రియునిపోకనువినిబ్రతుకుట ప్రేమగల నాకుదగని దనిసిగ్గువడెను ఉడుగుచున్నా నన్నమాటకు ప్రియుడు పోయిన పిమ్మట జీవించునది గద యుడుగును నాకుడుగుటయేమియని తనంతట తానాక్షేపించుకొని నవ్వెను. రోదనము చేయగాగల కార్యమాయెనని కన్నీరడ్డగింపబడెననియు నెఱుగవలయును. ఇచట నిర్వేదమను సంచారిభావము, ఇష్టార్థమయొక్కలేమి చేతను, వ్యాధిచేతను, క్రోధము చేతను, తత్త్వజ్ఞానముచేతను, దారిద్ర్యముచేతను, తాడనము చేతను, ఆక్షేపముచేతను, పరులవృద్ధిని చూచుటచేతను, నిందచేతను, అపవాదముచేతను,మానముచేతను, కలిగెడునిష్ఫలత్వబుద్ధి నిర్వేదమనబడును. ఇదికన్నీటినిలోనడ్డగింపుట చేతను, ధ్యానముచేతను, నిట్టూర్పుచేతను, తన్నుదా నవమానపఱచుకొనుటచే

తను, దైన్యము చేతను, గద్గదికచేతను, వన్నెరుమాటచేతను, అభినయింపదగినది. నాయిక స్వీయ్య ప్రగల్భ- నాయకుఁడేకాయత్తుఁడు గనుక సనుకూలుఁడు, భావివిప్రవాసవిప్రలంభము శృంగారము.

మూ॥ తద్వక్త్రాభిముఖంముఖం వినమితం దృష్టిః కృతా పాదయోః
తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే శ్రోత్రే నిరుద్ధే మయా। పాణిభ్యాంచతి
రస్కృతస్సపులకః స్వేదోద్గమో గండయోః సఖ్యః కింకరవాణి
యాంతి శతధా మత్కంచుకే సంధయః॥ ॥౧౨॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా సఖీభిర్మానకరణాయ బోధితా తత్కర్తుమశక్తా సతీ తాః ప్రత్యాహ ॥ తదితి ॥ తద్వక్త్రాభిముఖం తస్య నాయకస్య వక్త్రాభిముఖం ముఖం వదనం మదీయ్యం ముఖం వినమితం అపాకృతం దృష్టిః పాదయోః కృతా న్యస్తా తత్సల్లాపకుతూహలాకులతరే తస్య నాయకస్య సల్లాపాస్సంభాషాని తేషు కుతూహలం తేన ఆకులతరే అతివ్యగ్రే శ్రోత్రే కర్ణౌ మయా పాణిభ్యాం విరుద్ధే పిహితే గండయోః సపులకః సరోమాంచః స్వేదోద్గమశ్చ పాణిభ్యాం తిరస్కృతః ప్రచ్ఛాదితః హే సఖ్యః మత్కంచుకే మత్కంచులికాయాం సంధయః స్యూతసంధిస్థానాని శతధా యాంతి బహుధా భిద్యంతే కింకరవాణి కింకుర్యామితి సంబంధః అత్ర ప్రియః కృతాపరాధః తస్మిన్సమాగతే ష్వేవం కర్తవ్యమితి భవతీభిర్యదుపదిష్టం తత్సర్వం మయా కృతమేవ అభిలాషే ప్రచ్ఛాదితేపి హర్షాతిశయాదంత ర్బృంహితైరవయవైః కంచుకే భిద్యమానే భావః ప్రకాశతాం యాతి కథం మానః క్రియత ఇత్యభిప్రాయః. అత్ర హర్షో నామ సంచారీభావః- యథోక్తం ॥శ్లో॥ హర్షో మనస్సముల్లాసో గురుదేవమహీభుజామ్। ప్రసాదాత్ప్రియసంగాచ్చ భవేదిష్టార్థలాభతః। ముఖనేత్రప్రసన్నత్వప్రియోక్తిపులకోద్గమైః। గాత్రోపబృంహణ స్వేదసంశ్లేషైరభిధీయత ॥ ఇతి- అత్ర నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ- యథా- ముగ్ధాల్పవయా వనామూఢా లజ్జావిజితమన్మథా - మానో స్యా నిష్ఫల ఉక్త ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయకశ్శఠః అత్ర ఆత్మాపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ ప్రతీయమానత్వాత్మాలంకారః॥శ్లో॥ఇంగితాకారలక్ష్యార్థ

స్సాత్మ్మాలంకారశ్చరితః. వాచ్యః ప్రతీయ్యమానశ్చ సూక్ష్మోత్రిద్వివిధో మత ఇతివచనాత్ ॥ ... ... ॥౧౨॥

ఉ॥ మోమును వంచితిక్ ప్రియుని మోమెదుటక్ గనుచూపు
కాళ్ళపై। నేమఱకుండనుంచితి తదీయ్యవిలాస వచోభిలాషయక్।
దేమిళితంబులౌ చెవుల నేర్పడ నావలకేలమూశితిక్। నామెరుగా
రుచెక్కులు ఘనంబుగ పుల్కలతో చెమర్పగా। ప్రేమనెఱుంగు
నోయనెడు భీతిని చేతులచేత దాచితిక్। కోమలి యేమిసేతుత
నగుబ్బలుయుబ్బగ నూరునక్కలై। సీమది తాపుతా రవిక చిట్లి
పటుకని వీడెనక్కటా॥ ॥౧౨॥

తా॥ ప్రియుఁడపరాధముచేసెను వాఁడువచ్చిననునీవు వానితోమాటలాడక యీర్ష్యాకోపముగలదిగానుండుమనిచెప్పితివి నేనునట్లె చేసితినిగాని యభిలాషమును మఱుగుపరచినను హర్షాతిశయముచేత నవయావములుబ్బి రవికె వీడగా భావము తెలియఁబడెనే యేమి చేయుదుననియభిప్రాయము. ఇచట హర్షము సంచారిభావము, గురువు యొక్కయు దేవతయొక్కయు రాజుయొక్క యనుగ్రహము వలనను, ప్రియసంగమువలనను కోరఁబడిన వస్తువు లభించుటవలనను గలుగు మనోవికాసము హర్షమనిలక్షణము, ఇది ముఖనేత్రముల వికాసముచేతను, ప్రియపు మాటలచేతను, పులకలుపుట్టుకచేతను, గాత్రముబ్బుటచేతను, చెమటచేతను, తెలియబడుననిలక్షణము, ఇచట నాయిక స్వీయ్య ముగ్ధ, సూక్ష్మయౌవనముగలదియు సిగ్గుచే మఱుగు పరచబడిన మన్మథ వికారము గలదియుం జమత్కారముల నెఱుగనిదియుముగ్ధ, ఈపె యీర్ష్యాకోప మప్రయోజకముగాఁగోంచెముగా నుంచునని దానిలక్షణము నాయకుడు శఠుఁడు, ఆత్మోపక్షేపరూపము శృంగారినర్మము, ఊహింపఁబడు సూక్ష్మాలంకారము ఆకారమును బూచి తెలియఁదగినయభిప్రాయముగలది సూక్ష్మాలంకారము ఆదిశబ్దములచేతఁ జెప్పఁబడునదియని యూహింపంబడునది యని రెండువిధములని లక్షణార్థము,

మూ ॥ ప్రహరవిరతౌ మధ్యేవాహ్న స్తతోఽపిత రేథవా కిముతసకలే
యాతేవాహ్నిప్రియత్వమిహైష్యసి । ఇతిదినశతప్రాప్యం దేశం
ప్రియస్యయియాసతో హరతిగమనం బాలాలాపైస్సబాష్పఝు
ళజ్ఝళైః ॥ ... ... ॥౧౩॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాప్రయాణోన్ముఖం నాయకంముగ్ధాలాపైర్నివార
యతి ॥ ప్రహరేతి ॥ హేప్రియ ప్రహరవిరతౌసత్యాంయామావసానేసతి
త్వంభవానిహ అత్రఏష్యసి- అహ్నోమధ్యేమధ్యాహ్నేవాఏష్యసిఅథవా
తతోఽపిపరేఅహ్ని అపరాహ్ణేవాఏష్యసి - కిముతసకలే అహ్నిదివసేయా
తేఽస్తంగచ్ఛతివాఏష్యసి ఇత్యనేనప్రకారేణ బాలాముగ్ధాబాష్పఝుళజ్ఝళైఃస
బాష్పాణిచతాని ఝుళజ్ఝళానిచతైః సబాష్పగద్గదైరిత్యర్థః ఝుళజ్ఝళఇ
త్యనుకరణ శబ్దోఽయం బాష్పస్యకంఠః ప్రభవస్థానంతథాచోక్తంశాకుంత
లే "కంఠస్తంభితబాష్పవృత్తికలుష" మితితేనవాక్యానాంగద్గదత్వంసంభవ
తివాక్యైః పదకదంబైః దినశతప్రాప్యం బహుదినగమ్యం దేశంయియాస
తః గంతుమిచ్ఛతః ప్రియస్యగమనం ప్రస్థానంహరతినివారయతీతిసంబంధః
అత్రదైన్యంనామ సంచారీభావః. యథోక్తం ॥శ్లో॥అమోజస్త్వంతుమన
సోదైన్యమిత్యభిధీయ్యతఇతి శోకాధివ్యాధిదారిద్ర్యచిత్తౌత్సుక్యాదిభిర్భ
వేత్ । అంగానామపిశైథిల్యందేహసంస్కారవర్జనం । అంచితంచశిరో
బాష్పైవైస్వర్యంయత్రజాయత ॥ ఇతి. నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచనా
యకోఽనుకూలః భవిష్యత్ప్రవాస విప్రలంభశృంగారః- ఆత్మోపక్షేపరూ
పంశృంగారినర్మ ఆక్షేపోఽలంకారః ॥ ... ... ॥౧౩॥

ఉ ॥ సామిగజాముతీరగవాసందెనోయీపగలొటుగాకయా।
జాములలోన నెప్పుడిటుచయ్యనవత్తువొదెల్పుమంచుబా । లామ
ణి నూఱుయోజనములకు బలుమారవు ప్రేనమైనయా । సీమకుబో
వగోరుతనచెల్వునినిల్వగశానిపైనమున్ । రామసబాష్పశీకరఝు
ళంఝుళలొప్పగవెక్కివెక్కితా। బ్రేమదలిర్పముద్దులయిపేర్మిలు
పల్కులనడ్డగించెడిన్॥ ... ... ॥౧౩॥

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

తా ॥ అనఁగా నాయకుఁడు నూరుదినములకు బోయి రాఁదగినచోటి కిఁబోవలసి యుండఁగా నతని నీవు జామునకు వచ్చెదవా మధ్యాహ్నమున వచ్చెదవా సాయంత్రమున వచ్చెదవా యని గద్గదికతో నాయిక యడుగఁగా నతఁడా ప్రయాణము నేమానుకొనెనని తాత్పర్యము. ఇచట దైన్యమను సంచారిభావము, మనస్సున కుత్సాహము లేకుండుట దైన్యమని లక్షణము ఇది దుఃఖము, మనోవ్యథ, రోగము, దారిద్ర్యము మనస్సు వ్యాకులపడుట వీని చేఁగలుగను, దైన్యము చేత అంగములు శిథిలములౌట అలంకరించుకొనకుండుట, ముఖమునఁ గన్నీరు పట్టుచుండుట, హీనస్వరము, ఇవి కలుగును, అని లక్షణము, నాయిక, స్వీయ, ముగ్ధ, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, కాఁగల ప్రవాసవిప్రలంభము శృంగారము, ఆత్మోపక్షేపము శృంగారి నర్మము ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ కథమపి సఖి క్రీడాకోపా ద్వ్రజేతి మయోదితే కఠిన
హృదయ స్త్యక్త్వా శయ్యాం బలాద్గత ఏవ సః । ఇతి సరభస ధ్వస్త ప్రే
మ్ణి వ్యపేతఘృణే స్పృహాం పునరపి హత వ్రీడం చేతః కరోతి కరో
మి కిమ్ ॥ ... ... ౧౪॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా సఖీమాహ ॥ కథమితి ॥ హే సఖి క్రీడాకోపాత్ప్రణయమానాత్, కథమపి కృచ్ఛ్రేణ వ్రజ గచ్ఛేతి మయోదితే సతి ఈరితే సతి కఠినహృదయో నిష్ఠురమనాః సధూర్తః శయ్యాం త్యక్త్వా బలాద్గత ఏవ నివార్యమాణోప్యవధూయ గత ఏవేత్యర్థః ఇత్యేవం సరభస ధ్వస్త ప్రేమ్ణి సత్వరనిహత ప్రణయే వ్యపేతఘృణే అపగత కరుణే తస్మిన్ హత వ్రీడం నష్టలజ్జం చేతో మమ మానసం పునరపి స్పృహాం వాంఛాం కరోతి, కిం కరోమీతి సంబన్ధః అత్రాభిప్రాయో వ్యక్త ఏవ ఔత్సుక్యం నామ సంచారీ భావః - యథోక్తం ॥శ్లో॥ కాలాక్షమత్వ మౌత్సుక్య మప్రాప్తే రిష్టవస్తునః సంతాపశ్చ మనశ్చింతాని శ్వాసో గమనోద్యమః - ఇత్యాద్యైరనుభావైః స్యాదభినేయమిదం బుధైరితి - అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ - కించ అవస్థాభేదతః కలహాంతరితా చ - యథోక్తం భారతీయే ॥ శ్లో ॥ సేర్ష్యా కలహనిష్క్రాంతో య

స్యానాగచ్ఛతిప్రియశ్చే। సాపశ్చాత్తాపసంప్రాప్తాకలహాంతరితాభవేత్॥ నాయికాః పునరవస్థాభేదేనాష్టవిధాః - అత్రవాసకసజ్జాచ విరహో త్కంఠితాపివా ॥శ్లో॥ స్వాధీనపతికాచైవ కలహాంతరితాతథా । ఖండి తావిప్రలబ్ధాచతథాప్రోషితభర్తృకా ॥ తథాభిసారికాచైవ ఇత్యష్టౌనా యికాస్స్మృతాః,ఇతి॥ నాయకశ్శఠః యతఃనాయికయా వ్రజేత్యుక్తమా త్ర ఏవశయ్యాంత్యక్త్వాఽన్యత్రగతవానితి ప్రణయమానకృతో విప్రలం భశ్శృంగారః-యథోక్తందశరూపకే"తత్రప్రణయమానస్స్యాత్కోపావేశ తయోర్ద్వయో"రితి-అత్రాత్మోపక్షేపరూపంశృంగారినర్మ అత్రనర్మకర్మ ణిహాస్యాభావేపిసర్వంహాస్య మితిదశరూపకవచనవిరోధః- తథాచభార తీయే॥శ్లో॥ఉత్థాపితశృంగారంవిరుద్ధకరుణంనివృత్తవీరరసం। హాస్యప్రవచ నబహుళంనర్మత్రివిధం విజానీయ్యాత్॥ ఇత్యత్రబహుళ గ్రహణేనహాస్య స్యనియమదర్శనాత్- స్వభావోక్తిరలంకారః॥ ... ॥౧౪॥

ఉ॥ కొమ్మరొవానినే ప్రణయకోపముచేత నతిప్రయాసగా ।
పొమ్మనిబలకనకరిననుక్ ఖలచిత్తుడు పూలపానువుక్ । సమ్మతి
లేకడిగ్గతనసాహసమొప్పగ నడ్డగించినక్ । క్రమ్మరకక్ సనెక్గ
దవెగ్రక్కున ప్రేమదొలంగినిర్దయా । హమ్మతిగల్గువానియెడ
నక్కట ఈతనసిగ్గుమాలుచి । త్తమ్ముమరిక్ మరిక్ భ్రమలదారు
చునున్నదిఖేమిసేతునె ॥ ... ... ॥౧౪॥

తా॥ అనఁగా। నేనువేడుకకుఁగోపము దెచ్చుకొన్నట్లు పొమ్మనగానంతట నేపడకవిడిచి పొవుచుండగానెన్నివిధముల నడ్డగించినను నిలువకపోయిన కఠినునియందు నాకు మరలనిచ్ఛకలుగుచున్నదే నామనసెంత సిగ్గులినది దీనికేమిచేయవచ్చునని తాత్పర్యము. ఇచట నౌత్సుక్యమును సంచారిభా వము, కోరినవస్తువులభింపక ముందొకక్షణమైన తాళఁజాలక పోవుట యౌత్సుక్యము, సంతాపము, మనశ్చింత, నిట్టూర్పు, ఎచ్చటనైనఁబొం బూనుట, ఇవియౌత్సుక్యమునకను భావములు, నాయికస్వీయ్యముగ్ధ

అవస్థచేతఁగలహాంతరిత, కోపముచేతఁబ్రియునిఁబోఁదోలి వెనుకపరిత పించునది కలహాంతరితయని లక్షణార్థము, ఇచటఁగొన్నియనావశ్యక విషయములు వ్యాఖ్యానముననున్నను వ్రాయఁబడలేదు, నాయికపొమ్మ నఁగానే పోవుటవలన నాయకుండు శఠుఁడు, ప్రణయమానకృత విప్రలంభము శృంగారము, దంపతులకుఁగోపావేశము గలిగియుండుట ప్రణయమానమని లక్షణము, ఆక్షేపరూపమగు శృగారినర్మము, స్వభావోక్తియలంకారము.

మా॥ దంపత్యోర్నిశిజల్పతోర్గృహశుకే నాకర్ణితంయద్వచ స్తత్ప్రాతర్గురుసన్నిధౌనిగదత స్తస్యాతిమాత్రంవధూః। కర్ణాలంబితపద్మరాగశకలం విన్యస్యచంచూపుటే వ్రీడార్తావిదధాతి దాడిమఫలవ్యాజేనవాగ్బంధనమ్ ॥ ... ॥౧౫॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యం ॥ దంపత్యోరితి ॥ నిశిరాత్రౌజల్పతో స్సల్లపతో ర్దంపత్యోర్యద్వచః గృహశుకేనఆకర్ణితం శ్రుతంతద్వచనం ప్రాతర్గురుసన్నిధౌ గురుజనసమీపే అతిమాత్రం బహుళతరంనిగదతః ఉచ్చారయతః తస్యశుకస్య చంచూపుటే త్రోటిసంపుటె వ్రీడాతార్తాలజ్జాకులావధూః రమణీదాడిమఫలవ్యాజేన దాడిమబీజచ్ఛద్మనా అత్రఫలశబ్దేన బీజంలక్ష్యతె కర్ణాలంబిత పద్మరాగశకలంవిన్యస్య కర్ణభూషణకలితమాణిక్యపిండంనిధాయవాగ్బంధనం వచనవిరోధంవిదధాతీతిసంబంధః- అత్ర నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ ప్రాగల్భ్యం కథమితి చేత్- యథోక్తం దశరూపకె ॥శ్లో॥ ఊహాపోహూక్తిచాతుర్య కార్యకౌశలసంయుతా। యౌవనాంధాస్మరోన్మత్తాప్రగల్భాదయితామతా । విలీయ్యమానేవానందాద్రతారంభేస్యచేతనా॥ ఇతి- నాయకోనుకూలః అత్రసంభోగశృంగారః - యథోక్తందశరూపకే ॥ శ్లో ॥ అనుకూలౌనిషేవేతె యత్రాన్యోన్యంవిలాసినా । దర్శనస్పర్శనాదీనిసంభోగోయముదాహృత ॥ ఇతి - అత్రనర్మగర్భోద్యోత్యతె- యథోక్తం ॥శ్లో॥ ఛన్ననేత్రప్రతీకారో నర్మగర్భోర్థహేతవ॥ ఇతి-యుక్తిరలంకారః- యథోక్తం ॥శ్లో॥ అయుజ్యమాన

స్యనిధశ్శబ్దస్యార్థస్యవాపునః । యోజనాక్రియతేయాసా యుక్తిరిత్యు
చ్యతేబుధైరితి ॥ ... ... ॥౧౫॥

చ॥ అలవలరాజు కేళిసమయంబున రాతిరి వేళదంపతుల్ । పలి
కినపల్కు చిలుకవిని పల్మరువేకువదానినత్తమా । మలయడ దెల్ప
బూనుటయు మానినిచౌలను వ్రేలు కెంపురా । పెలకలదీసిదాడి
మపుబీజములోయనదానిముకులో । పలనిడిసిగ్గుచేనొగిలిపల్క
గకానటునోరుగట్టెనా ॥ ... ... ॥౧౫॥

తా ॥ అనఁగా నాలుమగలురాత్రి మాటలాడుకొన్న మాటలనింటనున్న
చిలుకవినిమరునాడు పెద్దవారువినునట్లుచెప్పఁగా నా నాయిక సిగ్గుపడి
దాని నోటికాహారమిచ్చునట్లు దాడిమవిత్తువలెనున్నతనచెవినున్న కెంపు
నందిచ్చెనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయ ప్రగల్భయును, ఎట్లనిన,
ఒకరిమాటలకర్థము నూహించుటయందును, వేరువేరర్థములచేయుట
యందును, యుక్తిగామాటలాడుటయందును, యుక్తికార్యములు చేయు
టయందును సమర్థురాలై యౌవనాంధురాలై మన్మథమత్తురాలై యున్న
నాయిక ప్రగల్భయనియునీ పెకురత్యారంభమునందు ప్రణయణంగినట్లుం
డుననియు దశరూపకమునన్నది, నాయకుఁడనుకూలుఁడు సంభోగము
శృంగారము, దీనిలక్షణము దశరూపకమున స్త్రీపురుషులనుకూలులుగా
దర్శన స్పర్శనాదులను జేయుట, సంభోగ శృంగారమనియున్నది, న
ర్మగర్భములోచుచున్నది, ఒకప్రయోజనము కొరకుఁగన్ను మూసికొని
యున్నట్లు బదులుచేయుటయువిదానిలక్షణము, యుక్త్యలంకారము, ఒం
డొంటికి సందర్భింపకుండెడు శబ్దమునకుఁగాని యర్థమునకుఁగాని
సందర్భమును కలుగఁజేయుట యుక్తియనఁబడుననివాని లక్షణము.

మా॥ అజ్ఞానేనపరాఙ్ముఖీంపరిభవాదాశ్లిష్యమాందుఃఖితాం కిం
లబ్ధంశఠదుర్నయేననయతా సౌభాగ్యమేతాందశాం। పశ్యైతద్ద
యితాకుచవ్యతికరోన్మృష్టాంగరాగారుణం। వక్షస్తేమమతైలపంక
మలినైర్వేణీపదైరంకితమ్ ॥ ... ॥౧౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాస్వాపరాధం ప్రచ్ఛాదయంతం నాయకంనిహ్నుతె ॥ అజ్ఞానేనేతి ॥ హేశఠధూర్త- పరిభవాత్తిరస్కారాద్దుఃఖితామతఏవపరాఙ్ముఖీంమాం అజ్ఞానేన అవిచారేణఆశ్లిష్య ఆలింగ్య అద్యసౌభాగ్యంశోభావత్త్వం ఏతాందశాం ఈదృశీ మవస్థాంనయతా ప్రాపయతా దుర్వినయేన దుర్వినీతేన భవతాకింలబ్ధంకింఫలంప్రాప్తంనకిమపిలబ్ధమిత్యర్థః తామేవదశాంవివృణోతి- తెదయితాకుచ వ్యతికరాసక్తాంగరాగారుణం దయితాయాః కుచాభ్యాం వ్యతికరస్సంపర్కఃతేన అసక్తః అనులిప్తః సచాసౌ అంగరాగశ్చ చర్చావిశేషః తేనఅరుణంతదేతద్వక్షః తైలపంకమలినైస్తైల పంకమలీమసైః వేణీపదైః కుచోచ్చయ సంపర్కస్థానైః ॥సి॥ వేణీసదీప్రవాహేచకుచోచ్చయఇత్యమరః - అంకితంలాంఛితంపశ్యఆలోకయేతిసంబంధః- అత్రనాయకస్యహితం కథయంతీవఅపహ్నవేనతస్యవంచనాం ప్రకటితవతీత్యభిప్రాయః అత్రనాయికాస్వీయాధీరా ప్రగల్భాచ- యథోక్తం “ధీరాగుప్తవికారాస్యాదంగరాగార్పణా” దితి ॥ కించఖండితా “జ్ఞాతెన్యాసంగవికృతె ఖండితేష్యాకషాయితే” తి-నాయకోధృష్టః అత్రశఠేతి సంబుధ్యానాయకవిశేషానోక్తః - కింతు క్రుద్ధయానాయకంప్రత్యామంత్రణం యథోక్తంభారతీయే ॥శ్లో॥ దుశ్శీలశ్చదురాచారః శఠోవామవిరూపకః। నిర్లజ్జోనిష్ఠురశ్చేతిప్రియఃక్రోధేభిధీయ్యతే,ఇతి, అత్రవైమనస్య కృతేర్ష్యావిప్రలంభః శృంగారః మానకృతం శృంగారినర్మద్యోత్యతె- యథోక్తం ॥ “ఆత్మోపక్షేపసంగచ్ఛమానైఃశృంగార్యపిత్రిధేతి” అత్ర హేతురలంకారః ॥ ... ॥౧౬॥

ఉ॥ రాతిరినీవానచిన్నతిరస్కృతిచే వ్యథనొందిమోమునే। నాతరిఁజొప్పియన్న ననునజ్ఞతచేబిగికౌగలించితో ! భాతిశయంబు నిట్టిదశనందగజేయుచునీతిలేనినీ । చేతనజే ఫలంబొలసి జెందగనామెనుఁబ్రియాంగనా। సీతపుగబ్బిగుబ్బకవచేరగనంటినయంగరాగపుఙ్క । పూతలచేతసెన రినయుపొల్పడు నీదుయురంబునాదుని। నీతపునూనెజిడ్డుచలరేగమలీమసమౌ కుచోచ్చయా। పాతపదం

బలక్ గురుతుబలన్ గనాయనుబాడుమిత్తరిక్ ॥ ॥౧౬॥

తా॥ అనఁగానన్నుంగౌగలించుటచేతనీ సౌభాగ్యము పోవుచున్నదిగాని వేరొకలాభములేదు, అదెట్లనఁగానీ ప్రియురాలిని కౌఁగలించినపుడా పె స్తనములయందు మైపూఁతకూడుకొని శోభించుచున్న రోమ్ములందు కంటికాటుకతోఁగూడిన కన్నీరుచేతఁదడిసి మలినములగునా కుచోపరిభాగ ములంటిన చోట్లుకళంకములుగా నేర్పడుచున్నవిచూడుమని ప్రియునకు హితము చెప్పునట్లు కపటముచేతవాని వంచించనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయయ్యు ధీరప్రగల్భ అవస్థాభేదముచేత ఖండితలక్షణము లెట్లనిన అంగరాగమర్పించుట మొదలగువానిచే వికారమును, మఱుఁగుపఱచున దియని ధీరకును ప్రియునియందన్యస్త్రీసంగమ చిహ్నములనుజూచి ఈ ర్ష్యను బొందుచున్నదియని ఖండితకునైయుంగునది నాయకుఁడు ధృష్టుఁడు, ఇచట నాయిక కోపముచేత శఠుఁడాయని సంబోధించెగాని శఠనాయ కుఁడనునభిప్రాయముగాదు, అట్లు భారతీయమను గ్రంథమున, నాయి కకుఁగోపముగలిగినపుడు నాయకుని దుశ్శీలుఁడని దురాచారుఁడని శఠుఁ డని వాముండని విరూపక్షుఁడని నిర్లజ్జుఁడని నిష్ఠురుఁడని చెప్పునని చెప్పఁ బడియున్నది, ఇచట వైమనస్యకృతమగు నీర్ష్యావిప్రలంభము శృంగార ము, మానకృతము శృంగారినర్మమతోఁచుచున్నది, దానిలక్షణము, స్వాను రాగప్రకటనము, సంగమేచ్ఛ, మానము, వీనిచేత శృంగారినర్మము మూ డువిధములన్ని, అలంకారము హేతువనునది.

మూ॥ ఏకత్రాసనసంగతిః పరిహృతా ప్రత్యుద్గమాద్దూరత స్తాంబూ లానయనచ్ఛలేనరభసా శ్లేషోపిసంవిఘ్నితః । ఆలాపోపినమిశ్రితః పరిజనంవ్యాపారయంత్యాంతికే కాంతంప్రత్యుపచారతశ్చతురయా కోపఃకృతార్థీకృతః ॥ ... ... ॥౧౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాకృతాపరాధం నాయకంచాతుర్యాత్ఖేదయతి ॥ ఏకే త్రేతి ॥ దూరాదేవ ప్రత్యుద్గమాత్ప్రత్యుత్థానాదేకత్ర ఏకస్మిన్పీఠా ద్యా ఆసనసంగతిః ఆసనే ఆసీనయాకృతా సంగతి శ్శ్లేషణంపరిహృతా నిరు

ద్ధా తాంబూలానయనచ్ఛలేన రభసా శ్లేషాపి రభసేనత్వరయాకృతః ఆశ్లేషః పరిరంభోపి సంవిఘ్నితః సంజాతవిఘ్నః కృతః తారకాదిత్వాదితచ్ప్రత్యయః అంతికేసమీపేపరిజనం వ్యాపారయంత్యాకార్యేషు ప్రేరయంత్యాతయా ఆలాపోవిభాషణమపి నమిశ్రితఃనసంయోజితః అనేన ప్రకారేణ చతురయావిదగ్ధయాకాంతయాకాంతం ప్రతిప్రియముద్దిశ్య ఉపచారతః ఉపచితోపచారాత్కోపః ఈర్ష్యామానః కృతార్థీకృతః సఫలీకృత ఇతి సంబంధః అపరాధినిప్రియె సమాగతెసతి సహవాస సంశ్లేషణ సల్లాపాదీనాం అకరణమేవకోపస్యకృతార్థత్వమితి యథోక్తం అత్రఅవహిత్థంనామ సంచారీభావః॥శ్లో॥అవహిత్థంభయవ్రీడాధార్ష్ట్యకౌటిల్యగౌరవైః॥ ఆకారగోపనంతస్మిన్ననుభావాభవంత్యమీ - అన్యథా కథనందృష్టిరన్యథాచాన్యథాస్థితిః- విషాదధైర్యకృతక కథాభంగోప్యనాదర॥ఇతి- అత్రనాయికాస్వీయా ప్రగల్భాధీరాచ - యథోక్తం - సానహిత్థాదరోదాస్తేరతౌధీరేతరాక్రుధేతి నాయకశ్శఠః అత్రమానకృత విప్రలంభఃశృంగారః- సర్మగర్భః- యథోక్తం "భన్ననేత్రప్రతీకారో నర్మగర్భోర్థహేతవ" ఇతి- యుక్తిలంకారః॥ ... ॥౧౪॥

చ॥ తొలగినదొక్కచోనునికిదూరముగానెదు రేగునేర్పునన్।
యలబిగికౌగలింపు తడయమ్యేనుపీడెముదెచ్చుసాకుచే। పలుకులు
గూర్పఁదామె పనివారినిదగ్గిరనెచ్చరింపుచే । చెలువుని గూర్చిన
యాచెతురజేసెదు నీయుపచారచర్యచే । చలమునువానిపైనలు
కసార్థకమానటుజేసెజూచితే॥ ... ॥౧౪॥

తా॥ అనఁగా నపరాధముచేశిన ప్రియుఁడురాఁగానే కూడియుంట, కౌఁగలించుట, సరసములాడుట, వీఁకజేయకుండుటయే కోపమునకు ఫలమని తాత్పర్యము. ఇటచనవహిద్ధమను సంచారిభావము, వెరపు, సిగ్గు,ఇవి మొదలగు వానిచేతనాకారగోపనముచేయుటయవహిత్థమని లక్షణార్థము, దీనియనుభావములు, వేఱొకవిధముగఁబలుకుట, మఱియొక ప్రకారంగ జూచుట, మఱియొక ప్రకారముండుట, ఇవి మొదలులగునవి, ఇచట నాయిక

కన్పియ్యలయును ప్రగల్భయును ధీరయును ధీరాలక్షణము, రతియందునకు గలయాపేక్షను మఱుగుపఱచుకొనియూరకుండునది ధీరయని, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, నర్మగర్భము వృత్త్యంగము, ఒకప్రయోజనము కొఱకుఁదెలియకుండ బదులుజేయుట నర్మగర్భమనిదానిలక్షణము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ దృష్ట్వైకాసనసంగతే ప్రియతమే పశ్చాదుపేత్యాదరాదే
కస్యానయనే పిధాయవిహితక్రీడానుబంధచ్ఛలః । తిర్యగ్వక్రితకం
ధరస్సపులకః ప్రేమోల్లసన్మానసా మంతర్హాసలసత్కపోల ఫల
కాంధూర్తోఽపరాంచుంబతి ॥ ... ॥౧౮॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యం ॥ దృష్ట్వేతి ॥ ఏకాసనసంగతే ఏకంచతదాసనంచ ఏకాసనంతత్రసంగతే మిళితే నిషణ్ణ ఇత్యర్థః ప్రియతమే ప్రేయస్యౌ దృష్ట్వాపశ్చాదుపేత్య పృష్ఠతస్సమాసాద్య విహితః కృతః క్రీడానుబంధః కేళివ్యాసంగః సఏవఛలంవ్యాజో యేనసః తథోక్తః ఆదరాద్బహుమానాత్ ఏకస్యాస్తయోరన్యతరస్యానయనే దృశావపి ధాయ పాణిభ్యామాచ్ఛాద్య తిర్యగ్వక్రిత కంధరః తిర్యగ్వక్రీకృతకంఠస్సన్ ధూర్తోవంచకః సపులకః ప్రేమోల్లసన్మానసాం సపులకాచసా ప్రేమోల్లసన్మానసాచతాంకించ అంతర్హాసలసత్కపోలఫలకాం అంతర్గతహసితశోభమాన గండస్థలీం అపరాం ద్వితీయాం నాయికాంచుంబతీతి సంబంధః - అభిప్రాయో వ్యక్తఏవ అత్రహర్షోనామ సంచారీభావః నాయికేస్వీయే తయోరాచ్ఛాదితనయనాముగ్ధా అన్యామధ్యావా ప్రగల్భానాయకశ్శఠః సంభోగశృంగారః నర్మగర్భోయుక్తిరలంకారః ॥ ... ॥౧౮॥

ఉ॥ అద్దిరవంచకుండగు ప్రియాగ్రణి యొద్దికనొక్కగద్దియన్ ।
ముద్దులగుమ్మలిద్దరతిమోదముతో నివసింపజూచి తా । సద్దొకయిం
తలేకసరసన్ వెనుకంజనియాటలాడు లే । పద్దనిసాకుబెట్టియొకపం
కజలోచనకండ్లమూయుచున్ । తద్దయునాదరాతిశయతన్ వడినడ్డ
ముగాగకుత్తుకన్ । ముద్దగునట్లువంచుకొనిపుల్కలుజెల్గ ప్రే

మఱియొకర్తెఁగాని దాపుచేరఁ దగ్గముల సిండిన లేనగు వొల్కఁ నొక్కర్తెఁ । ముద్దిడుచుఁ మనోభవుని మోహావశుండగుచుండు జూచితే ॥ ... ... ॥౧౭॥

తా ॥ అనఁగా నొకండు తన నాయికలిద్దరొకయాసనమందు గూర్చుండగా వెనుకనుండి వచ్చి యొకతె కన్నులమూసి తల యడ్డముగఁ ద్రిప్పి రెండవదాని ముద్దాడెనని తాత్పర్యము. హర్షము సంచారిభావము, నాయకలిద్దరుస్వీయ్యలు, వారిలోఁ గన్నులు మూసినది ముగ్ధ, ముద్దులాడినది మధ్యప్రగల్భగాని, నాయకుఁడు శఠుఁడు, సంభోగశృంగారము, నర్మగర్భము వృత్తి, యుక్తియలంకారము.

మూ ॥ చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాత్ప్రసాదపరాఙ్ముఖే నిభృతకితవాచారేత్యుక్త్వా రుషా పరుషీకృతే। వ్రజతి రమణే నిశ్వస్యోచ్చైస్తనాహితహస్తయా నయనసలిలక్లిన్నా దృష్టిస్సఖీషు నిపాతితా ॥౧౮॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీనాముపదేశేన మానం కృత్వా ప్రియం నిరస్య పశ్చాత్తాపం గతాయాః నాయికాయాః దీనాం దశాం కవిరాహ ॥ చరణేతి ॥ చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాచ్చరణపతనస్య పాదప్రణామస్య ప్రత్యాఖ్యానం నిరసనం అనంగీకార ఇత్యర్థః తస్మాత్ప్రసాద పరాఙ్ముఖే ప్రసాదః ప్రసాదనం ణిజంతాద్ఘఞ్ — తత్ర పరాఙ్ముఖో విముఖః తస్మిన్ నిభృతకితవాచార నిగూఢ ధూర్తచారిత్ర ఇత్యుక్త్వా ఇతి వచనేన రుషా కోపేన పరుషీకృతే రూక్షతాం గమితే రమణే దయితే వ్రజతి నిర్గచ్ఛతి సతి ఉచ్చైరతితరాం నిశ్వస్య నిశ్వాసం కృత్వా స్తనాహితహస్తయా కుచనిహితకరయా అత్ర కవినాపతాకహస్తో వివక్షితః "అత్యాహితే హృదిన్యస్త" ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయికయేతి శేషః నయనసలిలక్లిన్నా, నయనసలిలైః నేత్రజలైః క్లిన్నా ఆర్ద్రా దృష్టిః నిరీక్షణం అత్ర దీనానామదృష్టిర్వివక్షితా- యథోక్తం ॥ "సబాష్పమంద సంచారా శోకే దీనా దృగీరితే" తి- సఖీషు నిపాతిన్యస్తేతి సంబంధః చరణపతనప్రత్యాఖ్యానాదిత్యనేన నిభృతకితవాచారేత్యుక్త్యా చ అపరాధీ ప్రియః తస్మిన్ ప్రసాదో న కర్తవ్యః పరుషవచనాన్యపి ప్రయోక్తవ్యానీతి సఖ్యుప,

దేశశ్చ నిశ్వస్యేత్యనేన పశ్చాత్తాపశ్చ స్తనాహిత హస్తమేత్యనేన అత్యాహితంచ నయనసలిలక్లిన్నాదృష్టిస్సఖీషు నిపాతితేత్యనేన భవతీనాందురుపదేశేన ఈదృశీమవస్థాం ప్రాప్తాస్మీత్యయమర్థశ్చగమ్యతె అత్ర దైన్యం నామసంచారీభావః- నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, కించకలహాంతరితాచ- నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశృంగారః- జాతిరలంకారః ॥ ॥౧౯॥

చం॥ అడుగులవ్రాలి జెప్పుకొనినట్టి మృదూక్తులసమ్మతింపమిన్ ।
చెడునడతల్ మఱుంగుపడ జేసెడివాడవ నేటికూరకపున్ । నుడువులచేత వేడుకొననొచ్చి పరాఙ్ముఖుడైప్రియుండున । య్యెడకడుకినుక-చేకరినుడై రయమొప్పగ వెళ్ళుచుండన । ప్పడతుకబాష్పబిందువులబర్విన జూపు సఖీజనంబుపై । బడునటుజూచెగుబ్బకవపైనకటంబిడియూర్పుజెంపునన్ ॥ ... ॥౧౯॥

తా॥ ఇక్కడ కాళ్లమీదఁబడుటనంగీకరింపక పోవుటచేతను, నీవు చెడునడతలనెల్ల మరుగుపరచుకొనియున్నావని ప్రియునిఁగూర్చి చెప్పుటచేతను, ప్రియుఁడపరాధము చేసియున్నాఁడువానిఁ గైకొనఁగూడదనియు వానితోఁబరుషములాడవలయునని చెలులుచెప్పుటయును, నిట్టూర్పువిడుచుటచేతఁబశ్చాత్తాపమును, స్తనములమీద చేయియుంచుకొన్నదనుటచేత మిగులఁగష్టమును, కన్నీరుచేఁదడిసినచూపును జెలులయందుంచెననుటచేత మీరుచెప్పినమాటలు వినఁగా నింతనాయేననునర్థమును దోచుచున్నది, ఇచట దైన్యమను సంచారీభావము, నాయికస్వీయ్యముగ్ధ కలహాంతరిత, నాయకుఁడుశఠుఁడు, విప్రలంభము శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ కాంచ్యాగాఢతరావబద్ధవసన ప్రాన్తాకిమర్థంపునర్ముగ్ధాక్షీస్వపితీతితత్పరిజనం స్వైరంప్రియేపృచ్ఛతి । మాతస్సుప్తిమపీహలుంపతిమమెత్యాకోపితక్రోధయా పర్యస్యస్వపనచ్ఛలేనశయనేదత్తోవకాశస్తయా ॥ ... ... ॥౨౦॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికాసఖీభిర్మానకరణాయ బోధితాతద్వచనోల్లంఘనభయేన కపటంవిధాయమానం కృతవతీత్రికవిరాహ॥ కాంచ్యేతి ॥ కాంచ్యా

మేఖలయా గాఢతరావబద్ధవసన ప్రాంతా సతీ గాఢతరమతిదృఢం అవ
బద్ధస్సంయతః వసనప్రాంతశ్చేలాంచలం యస్యాస్సా తథోక్తా ముగ్ధాక్షీ వా
మలోచనా కిమర్థం పునస్స్వపితి శేతే పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే ఇతి తత్పరి
జనం తస్యాః నాయికాయాః పరిజనః పరిచారక ప్రియమె ప్రాణేశ్వర తస్మై స్వైరం
మందం॥ స్వైరే స్వచ్ఛందమందయోరిత్యమరశేషః- పృచ్ఛతి సతి హేమా
తః హే అంబ ఇహ అస్మిన్ శయనే మమ సుప్తిమపి లుంపతి నాశయతీత్యా
రోపిత క్రోధయా ఏవం కల్పిత రోషయా తయా స్వపనచ్ఛలేన స్వాపస్నిద్యో
గవ్యాజేన పర్యస్య పరివృత్య శయనే పర్యంకే అవకాశః ప్రదేశః దత్త ఇతి సం
బంధః- అత్ర గాఢతరాబద్ధ వసనప్రాంతేత్యనేన కిమర్థం స్వపితీత్యనేన చ
అపరాధీ ప్రియః తస్మిన్ సమాగతే సతి నీవీ దృఢం బంధనీయా నిద్రితయైవ స్థాత
వ్యమితి సఖ్యుపదేశో గమ్యతే స్వాపస్నిద్యోగకల్పనయా అవకాశో దత్త ఇ
త్యనేన ప్రేమాతిశయో వ్యజ్యతే అత్ర అవహిత్థం నామ సంచారీభావః నా
యికా స్వీయా మధ్యా చ, నాయకశ్శఠః సంభోగశృంగారః అత్ర కైశికీవృ
త్తేరంగం నర్మగర్భాః యుక్తిరలంకారః ॥ ... ॥౨౦॥

ఉ॥ ఏటికిఁ గాంచి చేనిట్టుల నీడిచి చీర చెఱంగు గట్టిగా । నోటున
గట్టి సుందరి పఱుండినదంచు సఖీజనంబులన్ । ఈటుచు నీటు కాఁడ
డుగ నిక్కడనైనను నిద్రబోవనీ। డేటికటమ్మ యంచును సఖీజన
బోధిత జాతకోపయా । పాటలపుష్పగంధి యటు పక్కఁ బఱుండె
డు సాకుబెట్టి తా । చోటొసఁగెన్ బ్రఫుల్లనవసూన ఘనాస్తగ చిత్ర
శయ్యపై ॥ ... ... ॥౨౦॥

తా॥ ఇచటఁ జీరను గట్టిగాఁ గట్టుకొని యేల నిదురఁబోవుచున్నదియనుట చేతఁ
ప్రియుండు తప్పుజేసియున్నాఁ డతఁడు రాఁగా నీవిని గట్టిగా బిగియఁగట్టు
కొని నిదురబొమ్మని చెలులు చెప్పినట్లును, నిదురబోవు వ్యాజముచేత నవ
కాశమునిచ్చెననుటవలన నాయికకు మిక్కిలి మక్కువయున్నట్లు దోచుచు
న్నది, ఇచట నవహిత్థమను సంచారీభావము, నాయిక స్వీయ, మధ్య, నాయ

కుఁడు శఠుఁడు, సంభోగము శృంగారము, కైశికీవృత్త్యంగము నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఏకస్మిఞ్ఛయనే పరాఙ్ముఖతయా వీతోత్తరం తామ్యతోర
న్యోన్యస్య హృది స్థితేప్యనునయే సంరక్షతోర్గౌరవం । దంపత్యోశ్శ
నకైరపాంగవలనాన్మిశ్రీభవచ్చక్షుషో ర్భగ్నో మానకలిస్సహాస
రభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహం ॥ ... ॥౨౧॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ ఏకస్మిన్నితి॥ ఏకస్మిఞ్ఛయనే ఏకశయ్యాయాం పరాఙ్ముఖతయా వీతోత్తరం నిర్వచనం బద్ధమౌనమిత్యర్థః తామ్యతోః గ్లానింభజతోః కించ అన్యోన్యస్య ఇతరేతరస్య హృది హృదయే అనునయే సాంత్వనే స్థితేసత్యపి గౌరవంపరిమాణంసంరక్షతోః పరిపాలయతోః అవినాశయతోరిత్యర్థః శనకైర్మందం అపాంగవలనాన్నేత్రాంచలవ్యావర్తనాన్మిశ్రీభవచ్చక్షుషోః అత్ర చక్షుశ్శబ్దేన దృష్టిర్లక్ష్యతే దంపత్యోర్మానకలిః మానేన ప్రణయకోపేన కృతః కలిః కలహం తథాచోక్తం శ్లో॥ ప్రణయేర్ష్యావిభావాభ్యాం మానో ద్వేధా నిగద్యతే । అత్ర ప్రణయమానస్స్యాత్కోపావేశతయోర్ద్వయోః॥ ఇతి సహాసరభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహం సహాసో హాససహితః రభసేన రయేణ వ్యావృత్తౌ చ తౌ కంఠౌ చ తయోః గ్రహః గ్రహణం ఆలింగనమిత్యర్థః సహాసః రభసవ్యావృత్తకంఠగ్రహో యస్మిన్కర్మణి తత్తథోక్తం భగ్నో ధ్వస్త ఇతి సంబంధః అత్ర భావశాంతిః ప్రణయకోపస్య శాంతత్వాత్ నాయికా స్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరా చ, నాయకోఽనుకూలః మానానంతరసంభోగః చేష్టాకృతం సంగేచ్ఛారూపం శృంగారి నర్మ జాతిరలంకారః ॥ ౨౧ ॥

ఉ॥ మోడిగ నొక్కశయ్య నటు మోమిటు మోముగ మాటలా
డక । వాడుచు నొకరొక్కరి మనంబుల సాంత్వనముండినన్
ఘన । వ్రీడను గౌరవంబులను వీడక మెల్లగ లోచనాంతము । ల్లాడు
టచే మెలంగగొను సల్లజ్జఁ జూపులు గల్గ దంపతుల్ । వీడిరి కేళికో

పమును వేగమె కుత్తుకలట్లు ద్రిప్పియా । మ్రేడితమందహాసమున
మించెపునం మెడకౌఁగలింపులన్ ॥ ... ॥౨౧॥

తా॥ అనఁగా స్త్రీపురుషులు ప్రణయకోపముచే నొకరికొకరు మాఱు మొగమును పెట్టుకొని కూర్చుండి మనస్సున నాకోపముడగినను పరువు నిమిత్తము కొంతసేపూరకుండి తరువాత నొకరినొకరు క్రీగంటి చూపులతోఁ జూచుకొని నవ్వుకొనుచు మెడలు మరలించుకొని యతిత్వరితముగాఁ గౌఁగలించుకొని యాప్రణయ కలహమును బోగొట్టుకొనిరని యభిప్రాయము. ఇచట బ్రణయకోపము శమించుటవలన భావశాంతి, నాయక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రౌఢగాని నాయకుఁడనుకూలుఁడు, మానానంతర సంభోగము శృంగారము, చేష్టాకృత సంభోగేచ్ఛారూపమగు శృంగారి నర్మము వృత్త్యంగము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పశ్యామోమయికింప్రపద్యతఇతిస్థైర్యంమయాలంబితంకిం
మాంనాలపతీత్యయంఖలుశఠః కోపస్తయాప్యాశ్రితః । ఇత్యన్యో
న్య విలక్ష దృష్టి చతురే తస్మిన్నవస్థాంతరే సవ్యాజం హసితంమ
యాధృతిహరోముక్తస్తుబాష్పస్తయా ॥ ... ॥౨౨॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకోవక్తి॥ పశ్యామఇతి॥ మయిమద్విషయే ఏషా కింప్రపద్యతే కిమవబుధ్యతే పశ్యామోజానీమ ఇతిమయాస్థైర్యంస్థిరత్వం ఆలంబితం స్వీకృతం తత స్తయాప్యయం శఠోధూర్తః ఖలుశబ్దో వాక్యాలంకారె మాం కిమితినాలపతినభాషత ఇతికోపః, ఆశ్రితఃప్రాప్తః-ఇత్యేవం అన్యోన్యవిలక్షదృష్టి చతురేవిలక్షాలక్షశూన్యాసాచసాదృష్టిశ్చ విలక్షదృష్టిః అన్యోన్యస్య పరస్పరస్య విలక్షదృష్టిః తయాచతురంరమ్యం తస్మిన్నవస్థాంతరె దశావిశేషేమయా సవ్యాజం కిమపివ్యాజీకృత్యహసితం హాసః కృతః తయా చతురయా ధృతిహరో మమస్థైర్యహరోబాష్పస్తు ముక్తఇతిసంబంధః అత్రహసితమిత్యనేనత్వ ద్భావపరీక్షార్థమేవం మయాతూష్ణీం స్థిత-త్వయాకిమితికుప్యత ఇత్యయమర్థోఽవగమ్యతె- బాష్పేముక్త ఇత్యనేనకోపభావశాంతిః నాయికాస్వీయా ముగ్ధా మధ్యాచ-యథోక్తం దశ

రూపకే "ముగ్ధానవవయః కామారతౌయామృదుభావకృత్" ఇతి నాయకస్త్వనుకూలః ప్రణయమానానంతర సంభోగః సహాస్యశ్శృంగారినర్మ యుక్తిరలంకారః ॥ ... ... ॥౨౨॥

ఉ ॥ ఈశ్వరలాక్షి నాయెడల నేమని చిత్తములో నెఱుంగునో ।
బూతమటంచు ధైర్యమున జూచుచునుంటిని యీశరుండు నా । తోత
రి నేలబలుకడని తోరపుకోపముబూనె బాలయీ । రీతితనాక్కరో
కకరిసరీక్షణలేని మహాయవస్థలో । ప్రీతిగనాకకైతవము బెట్టు
కనవ్వితినామె నాదుశ్రై । ర్యాతిశయంబుకొల్లగొనునట్టుల కన్ను
లనీరు గ్రాల్చనా ॥ ... ... ॥౨౨॥

తా॥ అనఁగా నాయకుడు మనము కొంతసేపు చలింపకుండిన నీపెమనల నేమి దలచునోయని యూరకుండఁగా నాయిక ఇతఁడేల మనతో మాటలాడకున్నాడని కోపించుకొని యూరకుండెను, అంతట నాయకుండు నేనునీ తాత్పర్యము గనవలెనని యూరకుండఁగా నీవేల కోపించెదవనునభిప్రాయమునా పెకు దెలపునట్లెదో యొకసాకుగలుగ జేసుకొని నవ్వగా నాపెయును కోపముమానికన్నుల నీళ్ళు గారుచుకొనెనంతమీద తనయచంచలత్వము నిలవక పోయెనని చెప్పుట, నాయిక స్వీయ, ముగ్ధగాని మధ్యగాని అందు ముగ్ధాలక్షణము, నూతనమగు వయస్సుగలిగి రతియందు మృదువుగానుండునది ముగ్ధయని, మధ్యాలక్షణమిక్కడ వ్రాయలేదు నాయకుఁడనుకూలుఁడు, ప్రణయమానానంతర సంభోగము శృంగారము సహాస్యము శృంగారి నర్మము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఏకస్మిన్ శయనే విపక్షరమణీ నామగ్రహే ముగ్ధయా సద్యః
కోపపరాఙ్ముఖగ్లపితయా చాటూని కుర్వన్నపి । ఆవేగాదవధీరితః
ప్రియతమస్తూష్ణీంస్థితస్తత్క్షణం మాభూత్సుప్త ఇవేత్యమందవలి
తగ్రీవం పునర్వీక్షితః ॥ ... ... ॥౨౩॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యం ॥ ఏకస్మిన్నితి ॥ ఏకస్మిన్ శయనే ఏకశయ్యాయాం విపక్షరమణీ నామగ్రహే సపత్నీనామగ్రహే సతి సద్యస్సపది కోప పరా

జ్మ ఖిగ్లపితయా కోపేనపరాఙ్ముఖాచసాగ్లపితాచతయా ముగ్ధయారమణ్యా ప్రియతమః చాటూనిసాంత్వవచనానికుర్వన్నపి ఆవేగాత్సంభ్రమాత్ ॥ని॥ ఆవేగస్సంభ్రమస్త్వరేత్యమరః, అవధీరితోసిరస్తోభూత్వా తత్ క్షణంతూష్ణీంస్థితః ఉదాసీనోఽభూత్-అనంతరం అయంసుప్తోనిద్రితః మాభూదపేతి ఇవశబ్దోవాక్యాలంకారే అత్రమాఇతిప్రతిషేధేనిపాతః నమాజితిచేత్ మాఙ్జీతి ప్రసజ్యేతసాత్వప్రతనయుక్తా అత్రమాఇతిప్రతిషేధే శాకురసుసంఢేయమా అమందవళితగ్రీవం సహసావివర్తితకంధరం పునర్వీక్షితం భూయోవిలోకితమితిసంబంధః- అత్రఅమందవళితగ్రీవంపునర్వీక్షిత మిత్యనేన ఔత్సుక్యభావోదయోగమ్యతే నాయికాస్వీయా మధ్యాచ యథోక్తం దశరూపకే, "ఇద్ధోద్యద్యౌవనాసన్నమోహాంధాసురతక్షమా" ఇతి- నాయకోదక్షిణః, "తుల్యోనేకత్రదక్షిణ ఇత్యుక్తత్వాత్" మానానంతరంసంభోగః సంభోగేచ్ఛారూపం శృంగారి నర్మ, జాతిరలంకారః ॥ ౨౩ ॥

ఉ॥ హత్తుకనొక్కశయ్యపయి హాయిలువేళప్రియుండు సా
తిపే । రెత్తినతోడనల్గుకొని యామొగముంచిపఱుండియున్న సా।
బిత్తరికన్నిసన్మాపుల పెక్కుగబల్కనమానివేగస । ద్వృత్తము
వీడినాయకుడుధిక్కరించుడై మరితక్షణంబునో । రెత్తకనూరకుం
డెసతి యాతడునిద్రిలనేలనంచు తా। కుత్తుకమెల్లనెత్తుకొనికొంగున
తొంగిలిజూచెకాంతునిన్ ॥ ॥౨౩॥

తా॥ అనఁగా నాయకుఁడును నాయికయు నొకపాన్పున నున్నపుడు నాయకుఁడు సవతిపేరుచెప్పంగానే నాయికమిక్కిలి కోపించుకొని యతఁడుతరువాత నెన్నియూరట మాటలు చెప్పినను వినకనతనిఁదిరస్కరించి యంతమీఁద నతఁడూరకుండఁగానితఁడునిద్రించునేమోయని మెడత్రిప్పుకొని మరల వానిఁజూచెనని తాత్పర్యము, ఇచట మరలవానిఁజూచెననుటచేత ఔత్సుక్యభావోదయముదోచుచున్నది, నాయికస్వీయయును మధ్యయును యౌవనముదయించినదియు సంప్రాప్తమగు మోహము గలదియు సురతమందు శక్తిగలది మధ్యయని లక్షణము, నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు, అనేక

నాయికలయందొక రీతినుండు వాఁడు దక్షిణుండని లక్షణము, మానానంతర సంభోగము, సంగేచ్ఛారూపమగు శృంగారి నగ్న జాతియలంకారము.

మూ॥ తస్యాస్సాంద్రవిలేపన స్తనతటప్రశ్లేషముద్రాంకితంకింవక్ష
-శ్చరణానతివ్యతికర వ్యాజేనగోపాయ్యతే । ఇత్యుక్తేక్వతదిత్యుదీ
ర్యసహసాతత్సంప్రమార్ష్టుంమయాసాశ్లిష్టారభసేనతత్సుఖవశా
త్తన్వ్యాచతద్విస్మృతమ్ ॥ ... ॥౨౪॥

వ్యా॥అ॥ స్వాపరాధిత్వాత్ కుపితాంనాయికాం పునర్వైదగ్ధ్యాత్ప్రేమోహయతో నాయకస్యోక్తిః। తస్యాఇతి। తస్యాస్తత్ప్రేయస్యాః సాంద్రవిలేపన స్తతటప్రశ్లేషముద్రాంకితం సాంద్రం నిబిడం విలేపనం కుంకుమాదివర్ణాయస్యతత్తథోక్తమ్, సాంద్రవిలేపం చ తత్ స్తనతటం చ తస్యప్రశ్లేషః ఆలింగనం తేన కృతా ముద్రా పదం తయా అంకితం లాంఛితం వక్షః చరణానతివ్యతికరవ్యాజేన చరణానతేః పాదప్రణామస్య వ్యతికరస్సంబంధః స ఏవ వ్యాజః అపదేశః తేన కిం కిమర్థం గోపాయ్యతే ప్రచ్ఛాద్యతే ఇతి తయా ఉక్తే సతి మయా క్వ కుత్రేత్యుదీర్య ఉక్త్వా సహసా తదంకం ప్రమార్ష్టుం అపనేతుం సా రభసేన రయేణ ఆశ్లిష్టా ఆలింగితా తత్సుఖవశాత్ తదాలింగన సుఖవశాత్ తన్వ్యా చ తత్ప్రకృతం కర్మ విస్మృతమాసీదితి సంబంధః అత్ర నాయకేన రాత్రావన్యతో గత్వా ప్రాతరాగత్య తదపరాధ ప్రమార్జనాయ ఖండితాయాః నాయికాయాః పాదప్రణామః కృతః తదా స్వీయం తయా సంభోగచిహ్నే దృష్టే నాయకః ప్రత్యుత్పన్నమతిస్సన్ ఏవం కృతవానిత్యర్థాద్గమ్యతే కోపభావశాంతిః అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః తేన రసాంతరం నామ మానాపనయనోపాయః కృతః "రభసత్రాసహర్షాద్యైః కోపభ్రంశో రసాంతరం" ఇత్యుక్తత్వాత్ మానానంతరసంభోగః అత్ర నర్మగర్భః యుక్తిరలంకారః॥ ॥౨౪॥

ఉ॥ ఓచతురాస్య దట్టముగ నొప్పెడు కుంకుమపూతగల్గు నా।
మేచకవేణిగబ్బిచనుమిట్టలగట్టిగకౌగలింపుచే। డోచెడుముద్రయా
నురముతోట్రిలకాళ్లకుమ్రొక్కు-సాకుచే । దాచెదవేయటన్నవ

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

నితాంయదియచ్చటటంచుబలికెత । త్సూచకచిహ్నమానుటకుసాం
పగుసట్టులవేగకౌఁగిటన్ । దాచితితత్సుఖాతిశయతన్ చెలితామర
చేఁతదుద్ధతిన్ ॥ ... ... ॥౨౪॥

తా ॥ ఇచట నాయకుఁడు రాత్రి వేరొకచోటికిఁబోయి తెల్లవారివచ్చి యాతప్పును మరుషింపను ఖండితయగు నాయికకు నమస్కారముచేసెను, అప్పుడాపె సంభోగచిహ్నమును దెలిసికోఁగానా చిహ్నము మాయునట్లు నాయికనతిత్వరితముగా నాలింగనము చేసుకొనెనంతటనాపెయునా సుఖముచేతఁబూర్వ సంగతిని మఱచనని తాత్పర్యము. ఇచట కోపభావశాంతి, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడుశఠుండు వాఁడురసాంతగమను మానమును బోగొట్టునుపాయముచేసెను, వేగము, భయము, హర్షము మొదలగు వానిచేతఁగోపముపోవుట రసాంతరమని దానిలక్షణము,మానానంతర సంభోగము,నర్మగర్భము, యుక్త్యలంకారము.

మూ॥ త్వాంముగ్ధాక్షి వినైవకంచులికయా ధత్సేమనోహారిణీం ల
క్ష్మీ మిత్యభిధాయినిప్రియతమే తద్వేణికాసంస్పృశి । శయ్యోపాం
తనివిష్టసస్మితవధూ నేత్రోత్సవానందితో నిర్యాత శ్శనకైరలీకవచ
నోపన్యాసమాలీజనః॥ ॥౨౫॥

వ్యా॥అ॥ సంభోగతరళస్యనాయకస్యచేష్టాంకవిరాహ॥ త్వామితి॥ హే ముగ్ధాక్షివామలోచనే త్వం కంచులికయా కంచుకేన వినైవ మనోహారిణీం హృద్యాం లక్ష్మీంశోభాంధత్సేనహసి - ఇత్యభిధాయిని ఇతివాదినిప్రియతమె తద్వేణికాసంస్పృశిసతితస్యాఃకంచులికాయాః వేణికాం బంధనరజ్జుం సంస్పృశతీతి తద్వేణికాసంస్పృక్ తస్మిన్ శయ్యోపాంతనివిష్టసస్మితవధూనేత్రోత్సవానందితః శయ్యాయాఉపాంతః తత్రనివిష్టాసస్మితాస్మితసహితాసాచసావధూశ్చ శయ్యోపాంతనివిష్టాచసాసస్మితవధూశ్చతస్యాశ్చ నేత్రోత్సవః నయనప్రసాదః తేన ఆనందితోహృష్టః అలీజనఃసఖీజనః అలీకవచనోపన్యాసం అలీకః కృతః వచనానాముపన్యాసో యస్మిన్కర్మణితత్తథోక్తంశనకైర్మందంనిర్యాతోనిర్గతఇతిసంబంధః- అత్రఔత్సుక్యంనా

మసంచారీభావః నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ కించస్వాధీన పతికాయథో క్తమ్ "ఆసన్నాయత్తరమణా హృష్టాస్వాధీనభర్తృకా" ఇతి నాయకోనుకూలః, సంభోగశృంగారః, సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ, పర్యాయోక్తిరలంకారః- యథోక్తంకావ్యాదర్శే ॥ శ్లో ॥ అర్థమిష్టమనాఖ్యాయ సాక్షాత్తస్యైవసిద్ధయే । తత్ప్రకారాంతరాఖ్యానం పర్యాయోక్తిమితంహితత్॥ ఇతి ॥ ... ... ॥౨౫॥

ఉ॥ సుందరిరైకలేనపుడుజూచుటకెంతటిరమ్యకాంతినీ । వాం
దెదవంచుబలుకుచు బ్రియుండుతద్గ్రపుగంటునంటగా । పొందుగ
పొన్పుచంతనగుమోముగనున్నసతీద్రుగుత్సవా । నందితులౌసఖీజ
నులునల్లనవెళ్ళిరితక్కుమాటలన్ ॥ ... ॥౨౫॥

తా॥ అనఁగా నాయకుఁడు సంభోగేచ్ఛచేత నాయికతో నీవు రవికవిచ్చినపుడే మిగులానందముగనున్నానని చెప్పుచు రవికెముడిని బట్టుకోఁగా నాయిక చిరునగవులోఁగూడెనదియయి చెలులనుజూడఁగానా చెలులందరు నాయికయొక్క నేత్రప్రసన్నత్వమునకత్యంత సంతుష్టలై తిన్నఁగా బయిటికిఁబోయిరని తాత్పర్యము. ఇచట నౌత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ్య, ముగ్ధ, స్వాధీనపతిక, సమీపమందుండి స్వాధీనుడుగానుండు నాయకుడుగలదై హృష్టమైయుండునది స్వాధీనపతికయని దానిలక్షణము, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, సంభోగశృంగారము, సంగేచ్ఛారూప శృంగారినర్మము, పర్యాయోక్తియలంకారము, ఇష్టార్థమును జెప్పకయది సిద్ధించుటకై మరియొకవిధముగాఁ జెప్పుట పర్యాయోక్తియని కావ్యాదర్శమందు దానిలక్షణము.

మూ॥ భ్రూభంగేరచితేపిదృష్టిరధికంసోత్కణ్ఠ ముద్వీక్షతేరుద్ధాయామపి వాచిసస్మితమిదందగ్ధాననంజాయతే। కార్కశ్యంగమితేపిచేతసితనూరోమాంచమాలంబతేదృష్టేనిర్వహణంభవిష్యతికథం మానస్యతస్మిన్ జనే॥ ౨౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికామానకరణాయ బోధితాతత్కర్తుమశక్తాసతీపున

స్త్రాణి ప్రత్యాహ ॥ భ్రూభంగ ఇతి ॥ యస్మాద్భ్రూభంగే భ్రువో భంగః భ్రూభంగః తస్మిన్ రచితేకృతేసత్యపి దృష్టిర్నయన మధికమత్యర్థం సోత్కంఠముత్కంఠోత్సుకం సదుద్వీక్షతే అవలోకయతి కించ యస్మాద్వాచి వచనే రుద్ధాయాం నివారితాయాం సత్యామపి ఇదం దగ్ధాననం హతలపనం సస్మితం స్మితసహితం జాయతే అత్ర స్మితం నామ హాస్యవిశేషః॥ శ్లో॥ వికస్వరకపోలం యదపాంగోన్ముఖతారకం । అలక్ష్యమాణదశనం స్మితం ధీరజనోచితమ్॥ ఇత్యుక్తత్వాత్, కించ యస్మాచ్చేతసి చిత్తే కాఠిన్యం కఠినత్వం గమితే ప్రాపితే సత్యపి తనుశ్శరీరం రోమాంచం రోమహర్షణ మాలంబతే భజతి తస్మిన్ జనే ప్రియజనే దృష్టే సతి మానస్య ఈర్ష్యాకృతకోపస్య నిర్వహణం నిర్వాహః కథం భవిష్యతి నభవిష్యతీత్యర్థః ఇతి సంబంధః అపరాధీ ప్రియస్తస్మిన్ సమాగతే భ్రూభంగాదికం కృత్వా మానః కర్తవ్య ఇతి సఖీభిర్బోధితా నాయికా భ్రూభంగాదికే కృతేపి కిం ప్రయోజనం దృష్ట్యాదికం స్వాతంత్ర్యేణ మానాభావం ప్రకటయతీతి స్వస్యా అసామర్థ్యం నివేదితవతీత్యభిప్రాయః- హర్షో నామ సంచారీభావః నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ, నాయకశ్శఠః, అత్రాత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ ఆత్మోపక్షేపో నామ స్వానురాగప్రకాశనం, జాతిరలంకారః॥ ౨౬॥

చం॥ తమకము గల్గు నాయకుఁడు తానరుదేరఁగఁ జూచినంతనే ।
బోమముడి బెట్టినన్ కనులు పొల్పడి గ్రిక్కిఱనమిక్కుటంబుగా । సు
మవిశిఖోత్సవంబడరఁ జూచుచు నున్నవి మాటలాడనే । నిమిడక నూర
కుండినను యీచడు మోమటు బచ్చునవ్వుచే । నమలుడునుండు నెం
మనమునఁ తటరాయిగఁ జేసుకొంననా । యమలత రాంగయష్టి పుల
కాంకితమైతగు నేమి జెప్పుదున్ । క్రమముగ కోపనిర్వహణ కార్య
ము దెట్లగు నమ్మ కోమలీ ॥ ... ॥ ౨౬ ॥

తా॥ ప్రియుడపరాధి, వాడు రాగా నీవు కను బొమలు ముడుచుకొని కోపించుకోవలసినదని చెలులు చెప్పగా దానివలన నేమి ప్రయోజనము కన్నులు మొదలగునవి స్వతంత్రముగానే ప్రవర్తించి మనకు గోపములే

దని తెలియజేయుచున్నవే నేనెట్లుకోపింతునని నాయిక తనయసామర్థ్యముసు దెలియజేసెనని యభిప్రాయము. హర్షమను సంచారి భావము. నాయిక స్వీయయును ముగ్ధయును నాయకుడు శఠుడు ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ప్రాణేశః ప్రణయాపరాధసమయే సఖ్యోపదేశంవినానో
జానాతిసవిభ్రమాంగవలనావక్రోక్తిసంసూచనమ్ । స్వచ్ఛైరచ్ఛ
కపోలమూలగళితైః పర్యస్తనేత్రోత్పలా బాలా కేవల మేవరోదితి
లుఠల్లోలాలకైరశ్రుభిః॥ ౨౮॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ ప్రాణేతి॥ ప్రాణేశప్రణయాపరాధసమయె ప్రాణేశస్య ప్రియతమస్య ప్రణయాపరాధః ప్రణయేన ప్రెమ్ణా కృతః అపరాధః అనిష్టాచరణం తస్య సమయే కాలే సఖ్యా వయస్యయా కృతముపదేశం వినాసఖీకృతోపదేశాభావాదిత్యర్థః॥బాలాముగ్ధా సవిభ్రమాంగవలనాసవిలాస గాత్రవలనాసతీ పరాఙ్ముఖీత్యర్థః, వక్రోక్తిసంసూచనం వక్రోక్తిభిః కుటిలభాషణైస్సంసూచనమపరాధజ్ఞాపనంయతో నజానాతి నవేత్తితతఃస్వచ్ఛైరకలుషైః అచ్ఛకపోలమూలగళితైస్నిర్మలగండప్రాంతనిసృతైర్లుఠల్లోలాలకైః లుఠంతఃపరివర్తమానాః లోలాశ్చపలాః అలకాశ్చూర్ణకుంతలాః యేషు తానిలుఠల్లోలాలకానితైరశ్రుభిర్బాష్పైః పర్యస్తనేత్రోత్పలాభూత్వా అలంరోదితేత్యేవ రోదనమెవ కరోతినకించిదుపాయంజానాతీత్యర్థ ఇతిసంబంధః, సవిభ్రమాంగ వలనేత్యనేన ఏకశయ్యావిరహావ్యజ్యతె శయ్యాయాంశయనేనైవలలనానా మశ్రులుణ్ఠనం సంభవతి,నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచమధ్యా ప్రగల్భాచ స్వతఏవ కోప ప్రసాదౌ జానీతః ముగ్ధాతు ఉపదేశమంతరేణనకించిజ్జానాతీ త్యభిప్రాయః నాయకోనుకూలః దైన్యం నామసంచారీభావః-ప్రణయమానకృతోవిప్రలంభశృంగారఃమానకృతం చేష్టారూపంకైశికీవృత్తైరంగం నర్మ జాతిరలంకారః॥

ఉ॥ కాంతుడు ప్రేమచేతనపకారము జేసెడి వేళతత్సఖీ। చింతి
తబోధనోక్తివినిజేసుటమాని సవిభ్రమాంగముల్ ౹ పంతముతో

డగ్ద్రిప్పితనపలుకు-లవక్రోతబూనివానిత । ప్పంత్తయు దెల్ప నెందువల
నం దెలివొందదొ దాననిద్దమూ । దంతపుచెక్కు-టద్దముల దారిగ
జారుచుపొర్లడాలాడుస । త్కా-ంతలమైనయశ్రుతతితోకనుకల్వలు
నిండబాలయూ । నింతిను రేమియుక్ జెలియనేరక నూరకయెడ్చు
చుండదే ॥ ... ... ॥౨౭॥

తా ॥ అనఁగా నొకపాన్పుమీదనున్నపుడు ప్రియుడు చేసిన ప్రణయాప
రాధమునకయిముఖము త్రిప్పుకొని కుటిలములయిన మాటలచేవానిఁబా
డిచియాడ నెఱుగని ముగ్ధ(స్త్రీ), చెక్కిళ్ళమీద ప్రేలుచున్న ముంగురులు క
న్నీళ్లలోఁబొర్లాడునట్లు రోదనము చేసెనని తాత్పర్యము. ఇచట దేహ
మును త్రిప్పుకొని అనుటవలనను కన్నీళ్లలోముంగురులు బొలాడఁగాన
నుటవలనను పడకయందన్నయర్థము స్పష్టము, నాయికస్వీయ్య, ముగ్ధ,
మధ్యగాని ప్రౌఢగాని అయినపక్షమున కోపప్రసాదముల నెరిగియేయుం
దురు, ముగ్ధగనుకనే సఖులయుపదేశము లేక దేని నెరుగదని యూహిం
చునది, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, దైన్యమను సంచారిభావము. ప్రణయ
మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, మానకృతచేష్టారూపమైన కైశికీ
వృత్త్యంగమగునర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ భవతువిదితంవ్యర్థాలాపైరలంప్రియగమ్యతాం తనురపిన
తేదోషోస్మాకంవిధిస్తుపరాఙ్ముఖః । తవయదితథారూఢంప్రేమ
ప్రపన్నమిమాం దశాం ప్రకృతి తరళే కానః పీడాగతే హాత
జీవితే ॥ ॥౨౮॥

వ్యా॥అ॥ అపరాధినంనాయకం నాయికాభర్త్సయతి॥ భవత్వితి॥ భవతుఅ
స్తునామ,భసతాయదుచ్యతే మయినాపరాధఇతి తత్తథైవ భవత్వర్థః వి
దితమేతదాఖ్యాతం అత్రనిహ్నవోనుసంధేయః హేప్రియ వ్యర్థాలాపై
ర్నిరర్థకవచనైరలంపర్యాప్తంగమ్యతాం నిర్గమఃక్రియతాంతే దోషఅ
పరాధస్తనురపి స్వల్పోపి నాస్తిఅస్మాకంతు విధిర్దైవం పరాఙ్ముఖః వి
ముఖః ప్రతికూలఇత్యర్థః ॥ తథారూఢంతేన ప్రకారేణ అతిశయితంత

వ ప్రేమణి మామీదృశీం దశాంఅవస్థాం ప్రపన్నం యదిప్రాప్తం చేత్ ప్ర కృతితరళేస్వభావచంచలే హతజీవితే వ్యర్థజీవితే గతేసతినః అస్మాకం కా పీడా కాబాధానాస్త్యేవేత్యర్థః ఇతిసంబంధః- ప్రేమత్యాగ స్త్వయా క్రియతెయది మయా ప్రాణత్యాగః క్రియతఏవేతి అనేన గమ్యమానార్థేన ఇతః పరమేవంత్వయానకర్తవ్యమిత్యర్థోవ్యజ్యతేనాయికాస్వీయా,ధీ రాధీరప్రగల్భాచ,యథోక్తం దశరూపకే-శ్లో॥సావహిత్థాదరోదాస్తేరతౌధీర తతరాత్రిధా। నిర్భత్స్యతాడయేన్మధ్యామధ్యాధీరేతరావదేత్। మధ్యాధీ రాతుకీదృశీతి చేత్ ధీరాసోత్ప్రాసవక్రోక్త్యామధ్యా సాశ్రూః కృతాగ సం-ఖేదయేద్దయితంకోపాదధీరాపరుషాక్షరమ్॥ఇతి-అత్రసోత్ప్రాసవక్రో క్త్యాకోపాద్దయితం ఖేదయేదితి లక్షణస్య విద్యమానత్వాత్ - ధీరాధీరా ప్రగల్భైవ॥నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః- అత్ర మానకృతంశృంగారినర్మఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౪౮॥

ఉ॥ సామిగసర్వమున్ దెలిసె చాలువృథా పలుకంగనేలప్రాం। మేమియునీదుదోసమిసుమింతయులేదిటుమాకవాఙ్ముఖం। బై మొ నఖుండుదైవమహహాయటులుండెననీయహానమా। పేర్మియునిట్టి దుర్దశను పెక్కొననామెస్వభావచంచలా। నేమపుపాపిజీవ మదినిల్చినపోయిననేమిబాధరా॥ ॥౪౮॥

తా॥ నీవు నాయందు ప్రేమమునువిడిచితివా నేను ప్రాణమునువిడిచెద ననియర్థముతోచుచున్నదిగనుక నికపైన నీవిట్లు చేయవలదనియభిప్రాయ మునుదోచుచున్నది నాయిక స్వీయ ధీరాధీర ప్రగల్భ దానికిలక్షణము.ద శరూపకమునందు, సోత్ప్రాసవక్రోక్తిచేతనాయకునిఖేదపరచునది ధీరా ధీరయనియున్నది. ఇచట సంస్కృత వ్యాఖ్యానమునందున్న విషయము కొంతయనావశ్యకముగనుక విడువబడెను, నాయకుడు శఠుడు-ఈర్ష్యా మానకృతవిప్రలంభశృంగారము, మానకృత శృంగారి నర్మము, ఆక్షేపా లంకారము.

మూ॥ఉరసినిహితస్తారోహారఃకృతాజఘనే ఘనే కలకలవతీకాంచీ

పాదారణన్మణి నూపురా।ప్రియమభి సరస్యేవం ముగ్ధత్వమాహ
తడిండిమాయవికిమధిక త్రాసోత్కంపాదిశ స్సముదీక్షసే ॥౭౯॥

వ్యా॥ అ॥ రాగాతిశయాదనుచితవేషేణైవ ప్రియ మభిసరంతీం నాయి
కాంసఖ్యుపాలభతే॥ఉరసీతి॥ఉరసితారోనిర్మలః॥ని॥ ముక్తాశుద్ధాచతారస్యా
దిత్యమరః॥హారో ముక్తాహారో నిహితో విన్యస్తః ఘనే విపులే జఘనే కటిప్రదేశే
కలకలవతి శిఞ్జానపతి కాంచీ మేఖలాకృతా రచితా నిబద్ధేత్యర్థః॥ని॥ స్త్రీకట్యా
మ్మేఖలా కాంచీత్యమరః॥ పాదౌ చరణౌ ఆరణన్మణినూపురౌ కృతౌ ఆరణంతౌ మ
ణినూపురౌ యయోస్తౌ తథోక్తౌ హే ముగ్ధే మూఢే త్వమేవమనేన ప్రకారేణ
ఆహతడిణ్డిమా ప్రహత వాద్యా సతీ నిర్మలహారజ్యోత్స్నయా భూషణరవై
శ్చ ఆత్మప్రకాశనం కృతవతీత్యర్థః॥ ప్రియమభి సరసి యది ప్రియం ప్రతి కా
ముకీ గచ్ఛసి చేత్, అధికత్రాసోత్కమ్పౌ ఉద్గతగకంపో యస్యాస్సా త్రాసే
న ఉత్కంపా అధికమత్యర్థం త్రాసోత్కంపా భూత్వా దిశః కకుభః ఇ
త స్తత ఇత్యర్థః॥ కిం సముద్వీక్ష్యసే కిమర్థం విలోకయసీతి సంబంధః- అ
త్ర అభిసర్తుం ప్రవృత్తాం బాహ్యం గణే త్రాసాద్దిశోఽవలోకయంతీం
నాయికాం యదృచ్ఛయా సమాగతా సఖీ హే మూఢే అభిసరణే ఏవ
మాహత డిండిమాయా స్తవ త్రాసస్సంభవతి కిమితి వక్రోక్త్యా ఉపాలభ్యైత
స్తస్యాస్తాదృశం ప్రతిషేధయతీత్యభిప్రాయః అత్ర శంకా నామ సంచారీ
భావః యథోక్తం॥ శఙ్కాఽనిష్టాగమోత్ప్రేక్షా విభావోఽస్యా నిరూప్యతే॥ శ్లో॥
చౌర్య రాజాపరాధాద్యా దకార్యాద్గ్రహణం నృణామ్॥ అనుభావో భవత్య
స్యావైవర్ణ్యం సృక్విలేహనమ్। అన్యోన్యదర్శనే యత్నో వీక్షణంచ ముహు
ర్దిశామిత్యాది- అత్ర నాయికా పరకీయేతి నాశంకనీయా - అభిసరణే త
స్యాస్స్వనవద్భూషణధారణస్యాయుక్తత్వాత్ కించ సాధారణీచ న భవతి అ
భిసరణే తస్యాస్త్రాసోత్కంపత్వస్య అభావాత్ కింతు స్వీయా మధ్యా చ న
ను స్వీయాయా అప్యభిసరణే స్వనవద్భూషణధారణమయుక్తమేవ సత్యమ్-
అయుక్తమేతత్ స్వనవద్భూషణమభిసరణే విషయే న కృతం కింతు వాసకసజ్జి
కావస్థాయాం- తథాచోక్తమ్- భారతీయే॥ శ్లో॥ ఉచితే వాసకే యా తు రతి

సంభోగలోలుపా । మండనం కురుతే హృష్టా సా స్యాద్వాసకసజ్జికా॥ వాసోపచరణేత్యర్థః । భూషణగ్రహణం భవేత్ ॥ రణ వానూపురప్రాయం స్వనవచ్చేతి యద్భవేదితి ॥ ఇయం ప్రథమం వాసకసజ్జికా భూత్వా ప్రియే చిరయతి సతి ఉత్కణ్ఠాతిశయం ప్రాప్తా మదనేన ప్రేర్యమాణా అజ్ఞానేన తద్రైవసాధారణీ అభిసర్తుం ప్రవృత్తా, తథాహి ॥ శ్లో ॥ హిత్వా లజ్జాం సమాకృష్టా మదనేన మదేన చ । యాభిసారయతే కాంతం సా భవేదభిసారికా ॥ సారయతీత్య'తస్స్వార్థే ణ్యన్తః ॥ శ్లో ॥ సంలీనా స్వేషు గాత్రేషు, త్రస్తా దిక్ప్రేషితాననా । అవకుంఠనసంవీతాప్యభిగచ్ఛేత్కులాంగనా ॥ ఇత్యుక్తత్వాన్న దోషః నాయకోఽదక్షిణః అత్ర హాస్యశ్శృంగారి నర్మ ॥ యథోక్తం దశరూపకే ॥ "హాస్యేనైవ తుశృంగారంభయేన విహితం త్రిధే" తి ॥ ఆక్షేపోలంకారః ॥ ౨౯ ॥

చం॥ ఉరమున నిద్దమై వెలయుచుండెడు మౌక్తికహారభారముల్ ।
గురుజఘనంబునన్ రొదలుగుల్కఁగ ఘల్లని మ్రోయు కాంచియున్ ।
చరణములం ఝుళంఝుళలుసల్పెడు రత్ననుపురంబెల్లోఁదిశిం । గర
నుగ మాధురాలక ననుగానక నీవిటుడిండిమంబునన్ । కరమునగొ
ట్టుచున్ ప్రియునికై నవకాముకురాలవౌచునీ । పరుగిదవై నచాల
భయమందుచు మేనువడంక నీదుమం । దిరముననుండి యేమరలది
కుఁడలఁబూచెదవేల దెల్పవె ॥ ... ॥౨౯॥

తా॥ ప్రియునిఁగూర్చి కాముకురాలై పోఁబూనినట్టియు, బయటి వాకిట భయమువలన దిక్కులఁజూచుచున్న నాయికను తనంతటవచ్చుచున్న చెలికత్తెచూచి ఓ మూఢురాలా! ఇట్లు బట్టబయలుగా దప్పెట వాయించినట్లు ప్రియునభిసరించుచున్న నీకు భయమునుగలదా అనివక్రోక్తిచేతనిందించి యికమీదనిట్లు చేయవలదనేనని యభిప్రాయము. ఇచట శంకయను సంచారిభావము, ఏట్లనిన శంకయనఁగాఁదనక సమ్మతము కలుగునేమోయనుతలంపు, దొంగతనము, రాజాపరాధము మొదలగు వానివలన పట్టుఁబడుటదీనికిఁగారణము, ముఖము వెల్లంబాఱుట, సెలవులునాకుట, ఒకరినొకరుచూడంబూనుట, మాటిమాటికి దిక్కులఁజూచుట, ఇవి దానికను

భావములు, ఇచట నాయిక శబ్దించుచున్న భూషణముల ధరించినట్లు చెప్పి యుండుటవలన నాయిక పరకీయ్య కాదు, భయముచే వణకుచున్నదనుటవల న సామాన్యయునుగాదు స్వీయ్యానధ్య అనవలయును, స్వీయ్యయయినను ప్రియునిగూర్చి యభిసరించునపుడు శబ్దించుచున్న భూషణముల ధరించు టనునుచితముగనుక మొదట వాసకసజ్జికయయియుండ ప్రియుడుతడవు సేయఁగా నుత్కంఠాతిశయమునుబొంది మన్మథప్రేరితయై తెలియకనభి సరింపఁబ్రవర్తించినదని యూహించునది, ఈ విషయమందు లక్షణములు తగినచోటుఁజూచుకొని ఆచోటఁ బ్రియునితో సంభోగముచేయుటయం దు మిగులనాసక్తురాలై మలనూలు, అందెలు మొదలగు సర్వాభరణము లనలంకరించుకొని యుండునదియని వాసకసజ్జికకు లక్షణము, మన్మథుని చేతనాకర్షింపఁబడి సిగ్గునువిడిచి ప్రియునిఁగూర్చి పోవునదియని యభి సారికాలక్షణము. "దేహమును ముకిలియడఁచుకొని భయపడుచునలు ప్రక్కలఁజూచుచు నొకవస్త్రమును దేహమంతయుఁగప్పుకొని కులాంగ నపోవునని కులాంగనాభిసారికకు లక్షణము, నాయకుఁడు దక్షిణుఁడు, హాస్యశృంగారినర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ప్రాతర్గపాత్రరుపాగతేన జనితా నిర్నిద్రతా చక్షుషో మ్లానం దాయామమగౌరవవ్యపనయాదుత్పాదితఁలాఘవమ్ । కిం ముగ్ధే న కృతం త్వయా రమణభీముక్తామయాగమ్యతాం దుఃఖం తిష్ఠసి యచ్ఛపథ్యమధునాక తాన్ స్మితభోక్ష్యసి ॥ ౩౦॥

వ్యా॥ అ॥ అపరాధినంనాయకం కుపితా నాయికా ఉపాలభతే॥ ప్రా తరితి॥ ప్రాతర్గపాత్రరుషస్యుషసిఉపాగతేన సమాగతేన త్వయా చక్షు షోర్నేత్రయోః నిర్నిద్రతా నిద్రాహానిర్జనితా ఉత్పాదితా. కించ గౌరవ వ్యపనయాత్ గురుత్వహరణాల్ మందాయాః భాగ్యహీనాయాః మమ॥ ని॥మూఢాల్పాపటునిర్భాగ్యామందాస్స్యురిత్యమరః- లాఘవం లఘుత్వము త్పాదితం జనితంముగ్ధనఅజ్ఞాతకైతవేన త్వయా కింకృతం అయుక్తంకిమ పి నాచరితం ఇదం నాక్శ్యానపహ్నావే కింతుమయారమణభీః రమణ ఇతిభీః

ముక్తావసరైవభయం విహాయ ఏవముక్త మిత్యర్థః, దుఃఖం క్లేశం తిష్ఠసిగమ్యతాం గమనం క్రియతాం - అధునా ఇదానీం యత్పథ్య మిష్టం తత్కర్తాస్మీత్యనేనగమ్యమానమరణోద్యోగసూచనేన ఇతఃపరమేవ త్వయా నకర్తవ్యమితి నిషేధో గమ్యతే అత్ర స్వీయా నాయికా ధీరా ప్రగల్భా చ కించ ఖండితా నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారస్సోపాలంభ వచనం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ... ... ౩౦॥

ఉ॥ పద్దుగ తెల్లవారెడుపుడు వచ్చుటచేతనకన్నుదోయికిన్।
నిద్దుర లేకజేసితివినిక్కమునాదు గురుత్వమంతయున్ । దిద్దుటచే
తమందనయిదెల్వనినాకిటులాఘువంబునీ । నద్దిరజేసితివికపటాదు
లెరుంగకయున్ననీవునా । కెద్దియుచేయలేదుతనకిప్పుడుకాంతుడ
నేటభీతిసన్। వద్దనిపీడెబోవెడలవచ్చునకస్తిగనేలనిల్చెదా।సుద్దినిం
విందుపీవుదిదెజాడెనియిష్టముదానిజేశదన్ ॥ ॥౩౦॥

తా॥ తెల్లవారినవచ్చి కన్నులకు నిదురలేకుండ జేసితివనగా రాత్రినిద్రాహానికష్టము గానుండు గాని పగలునిదురలేమి బాధకము గాదనియు నేను మిక్కిలి భారముచేత మందురాలైయుంటిని ఆ భారములెల్లఁ బోగొట్టి తేలికఁజేసితివి గనుక నీవంతయు నాకు మేలేచేసితివని స్పష్టార్థము. రాత్రి తెల్లవారునంతవఱకు నీవు రాకుండుటచేత కన్నులకు నిదురపట్టలేదనియు, నాయందున్న మర్యాదను బోగొట్టినన్నింతయలక్ష్యము చేసితివి గదా, అనియు హృదయస్థితాభిప్రాయము, నీవుపొమ్ము, నీకిష్టమునుచేసెదవినఁగలవనుటచేత, తాను మరణము నొందెదనన్నట్లు తోచుచున్నది గనుక నికమీఁదనట్లు చేయఁగూడదను నిషేధముతోచుచున్నది, నాయిక స్వీయ, ధీరప్రగల్భఖండిత, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభ శృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మ॥ ప్రస్థానంవలయైఃకృతంప్రియసఖైరస్రైరజస్రంగతంధృ
త్యానక్షణమాసితంవ్యవసితంచిత్తేనగంతుంపురః। యాతుంనిశ్చిత

చేతసి ప్రియతమే సర్వైస్సమం ప్రస్థితం గంతవ్యే సతి జీవిత ప్రియ
సుహృత్సార్థకః కిముత్సృజ్యతే॥ ౩౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా జీవితం ప్రత్యాహ॥ ప్రస్థానమితి ॥ ప్రియతమే యా తుం ప్రస్థాతుం నిశ్చిత చేతసి సతి నిశ్చిత - కృతనిశ్చయం కర్తారిస్మా చేతశ్చిత్తం యస్య సతథోక్తస్తస్మిన్వలయైః కరకైః ప్రస్థానం ప్రయాణం కృతం సద్యోవిరహేణ దేహకార్శ్యాత్కరభూషణానిగళితానీత్యర్థః ప్రియసఖైః ప్రియమిత్రైః అస్రైః నేత్రజలైరజస్రం సంతతంగతం ప్రయాతం ధృత్యా ధైర్యేణ క్షణం క్షణమాత్రం నాసితం చిత్తేనచేతసా పురోగ్రతః గంతుం వ్యవసితం వ్యవసాయః కృతః ప్రియసఖైరితి విశేషణం లింగవచనవ్యత్యయేన సర్వత్ర యోజనీయం - ఏవం సర్వైస్సహ స్తైర్వలయాదిభిస్సమం సహాయుగపదిత్యర్థః ప్రస్థితం గమనంకృతం హేజీవితత్వగంతవ్యే గమనే కర్తవ్యే సతి ప్రియసుహృత్సార్థః ప్రియాశ్చ సుహృదశ్చ ప్రియసుహృదః తేషాం సార్థః సమూహః కిముత్సృజ్యతే కిమర్థం పరిత్యజ్యతే త్వయా తేన సహ గంతవ్యమిత్యర్థః - ఇతి సంబంధః అత్ర నాయికాయాః ప్రియ ప్రయాణనిశ్చయజ్ఞానేన సద్యస్సముద్భూత విరహసంతాపదశాతిశయమ సహమానాయా ఏవం జీవితోపాలంభనేన తస్యా జీవితధారణమనిష్టమితి వ్యజ్యతే అత్ర దైన్యంనామ సంచారిభావః- నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరాచ నాయకోనుకూలః ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారః సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౩౧॥

ఉ॥ ప్రీతిగనున్న నా ప్రియుడు వెళ్ళుటకై మదినిశ్చయించినన్।
చేతికడెంబులున్ వెడలసిద్ధములాయెను ప్రేమమిత్రులై । తాతగు
కన్నీళ్ళు సతతంబును వెళ్ళెను ధైర్యమిప్పుడు । ద్యోతితనైక్షణంబట
ను డకపోయె మనంబు ముందుగా । నాతురమై వసంగనిటులందరో
కప్పుడు వేళ్ళసాగిరో । పాతకియైన జీవుడ కృపార్ద్రతనొంటిగనే
లనిల్చెదో। పోతగినట్టినివ్విడిచిపోదురె నీప్రియమిత్రవర్గముల్॥ ౩౧॥

తా॥ అనంగా ప్రియుని ప్రయాణమును దెలిసి యప్పుడె కలిగిన విరహ

సంతాపమును సహింపఁజాలక, జీవితమును నిందించుటవలన ప్రియునె డఁబాసి జీవించుట ఈపెక్షితముగాదని తోచుచున్నది, ఇచట దైన్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ, మధ్యగాని ప్రౌఢగాని, నాయకుఁడ నుకూలుఁడు, భవిష్యత్ప్రవాస విప్రలంభను శృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ సుప్తోఽయంసఖిసుప్యతామితిగతాస్సఖ్యస్తతోఽనంతరం ప్రే
మావేశితయామయాతరళయాన్యస్తంముఖం తన్ముఖే। జ్ఞాతేఽలీకని
మీలనేనయనయోర్ధూర్తస్యరోమాంచతో లజ్జాసీన్మమతేనసాప్య
పహృతాతత్కాలయోగ్యైఃక్రమైః॥ ౩౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా ప్రేమాతిశయంకృతం స్వకీయంచాపలంసఖ్యాః పురస్తాదాహ॥ సుప్తోయమితి॥ హేసఖి అయంసుప్త నిద్రితః- త్వయా పిసుప్యతాంసుప్తిః క్రియతామిత్యుక్త్వాసఖ్యోగతాః తతస్సఖీగమనాద నంతరంపశ్చాత్ప్రేమావేశితయా ప్రేమ్ణఃఆవేశః ఉద్రేకఃసోఽస్యాస్తీతి ప్రే మావేశినీతస్యాభావః ప్రేమావేశితా తయా "త్వతలోర్గుణవచనస్య" ఇతి పుంవద్భావః తరళయాచపలయామయా తన్ముఖేతస్యప్రియస్య ముఖేమ దీయంముఖంన్యస్తం నిహితం తతస్తస్య ధూర్తస్య వంచకస్య రోమాం చతః పులకోద్గమాత్ నయనయోరలీక నిమీలనే అసత్యముకుళనేజ్ఞాతే విదితేసతిమమలజ్జా ఆసీత్ సాచలజ్జాతేన ధూర్తేన తత్కాలయోగ్యై స్తత్సమయోచితైః క్రమైర్న్యాయైరుపచారైరిత్యర్థః అపహృతానిరస్తే తిసంబంధః అభిప్రాయోవ్యక్తఏవ ఔత్సుక్యంనామ సంచారిభావః, నా యికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః అత్రనర్మ గర్భః ఆక్షేపోలంకారః యుక్తిరలంకారః॥ ... ॥౩౭॥

ఉ॥ ఈతఁడు నిద్రపోయె సఖి నీవును నిద్దుర బోయి ముపొందుటం।
జాతరి బల్కినాదు సఖులుఁడరు వెళ్ళినంత నేను ప్రే। మాతిశయం
బుచేగవయునాతుర మైనఁటివాని మోముసక। ప్రీతిగనాదు మో
-మిడినపిందుట పంపక్తుడైన వానినై। కాతరతక్గ గనుపొందవగా

నితడూరకె కండ్లమూసి పైఁబ్రూతగనుండుటఁ దెలిసి పొల్పడుసిగ్గున
నుంటిదానిని। ఖ్యాతుడు పేళకుఁ దగినయట్టి క్రమంబున మాన్పె
నేచలీ॥ ... ... ౩౨॥

తా॥ అనఁగా నాయికను ప్రియునియొద్దవిడిచి చెలులుపోఁగానే యూపె ప్రేమాతిరేకమువలన నిదురబోచున్నట్టు కన్నులుమూసుకొనియున్న ప్రియునిముఖమునందనముఖమునుంచి వానిదేహమున బులకలఁబూచి యతడునిదురింపని వాడనియెరగి సిగ్గుపడఁగా నతఁడాసిగ్గునుమాన్పెనని చెలితో నాయికచెప్పెనని తాత్పర్యము. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ్యమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, సంభోగ శృంగారము, నర్మగర్భము, ఆక్షేపాలంకారము యుక్త్యలంకారము.

మూ॥ కోపోయత్ర భ్రుకుటిరచనా విగ్రహో యత్ర మౌనం య
త్రాన్యోన్యస్మితమనునయో దృష్టిపాతః ప్రసాదః। తస్య ప్రేమ్ణస్త
దిదమధునా వైశసం పశ్య జాతం త్వం పాదాంతే లుఠసి నచ మే మన్యు
మోక్షః ఖలాయాః॥ ౩౩॥

వ్యా॥అ॥ నాయకస్య అపరాధాతిశయేన కుపితా నాయికా వక్రోక్త్యా తమాహ ॥ కోపఇతి॥ యత్రస్మిన్ప్రేమ్ణి కోపోఽమర్షః భ్రుకుటిరచనా భ్రూవిక్షేప రచనామాత్రంనతు నిర్భర్త్సనాదికం అత్ర కోపశబ్దేన కోపకృతకర్మలక్ష్యతె - యత్ర యస్మిన్ ప్రేమ్ణి విగ్రహో విద్వేషః మౌనమభాషణమేవనవిశ్లేషః విగ్రహశబ్దేనాపి తత్రకర్మలక్ష్యతె యత్రయస్మిన్ప్రేమ్ణి అనునయాస్సాంత్వనం అన్యోన్యస్మిన్స్మితకేతర దరహసితమాత్రం నసఖీ ప్రార్థనాదికం యత్రయస్మిన్ ప్రేమ్ణి ప్రసాదః ప్రసన్నతాదృష్టిపాతః అవలోకనమాత్రం నాశ్రుపాతాదికం అత్రచతుర్థవాక్యేక విసాయత్రేతిశబ్దోనకృతః తదయుక్తం యత్రదృష్టిః ప్రసాదఇతివాపాఠః తస్యప్రేమ్ణః అధునా ఇదానీంవైశసం హా నిర్జాతముత్పన్నం తదిదంపశ్య అవలోకయ వైశసజననమేవ వివృణోతికిమితిత్వం పాదాంతే పాదప్రాంతేలుఠసిపరివర్తసేఖలాయాః దుష్టాయాః మేమమమన్యుమోక్షః కోపశాంతి

శ్చ నభవతీతిసంబంధః- అత్రనమన్యుః ప్రియదుష్టతానిమిత్తకః - యథాభారతీయ్యే ॥శ్లో॥ ప్రతిపక్షసకాశాత్తుయస్సౌభాగ్యప్రకాశకః । ఉపసర్పేత్స చిహ్నశ్చమన్యుస్తతోపజాయతే ॥ ఇతి, ఖలాయా ఇత్యాత్పనిఖలత్వారోపణేన ప్రియస్యఖలత్వం జ్ఞాప్యతేమన్యు మోక్షాభావకథనేన ప్రియస్య అపరాధాతిశయో వ్యజ్యతే అత్రనాయికాస్వీయ్యా ధీరాప్రగల్భాచ, కిం చఖండితా నాయకోధృష్టః మానకృతోవిప్రలంభః శృంగారః ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయఃనర్మ ఆక్షేపోలంకారః ॥ ... ॥౩౩॥

చ ॥ అడపగరానిమే ప్రణయమందున కోపమునాదుకన్నొబమల్।
ముడుచుట మాత్రమైచలగె పోరుటమానము బూను మాత్రమే।
యుడుగనియపూరడింపుమనయొండొకులస్మితమాత్రమలరు దీ। కెదు
విధమత్త్ పాతమయి కేబగలుండెనో యట్టిప్రేమకి । స్వదుకడు
హానిగల్గె ఖలపుంగవ దీనినిజూడుమీవునా । యడుగులచెంతబాలికా
నను యశక్యసహిష్ణయ దుష్టమైననా । కడగదుకోపమేమనుచువా
నల బెట్టెదవోరిసామిగా ॥ . ... ॥౩౩॥

తా॥ ఇచట ప్రియుని దుష్టత్వమువలన గలిగినదికోపము, అట్టికోపము తనకు శమింపలేదు తానుదుర్మార్గురాలనిచెప్పుటచేత ప్రియుడుదుర్మార్గుడని యతడుచేసిన యపరాధమంత యధికమైనదియని తాత్పర్యము. ప్రియుని దుర్మార్గమువలనఁగోపము కలిగెననుటకు భారతీయ్యమునందు సవతిదగ్గిరనుండి తనసౌభాగ్యమును దెలియఁజేయువాడై సచిహ్నుఁడు గాఁబ్రియుడువచ్చె నావానియందలుక కలుగుననియున్నది. ఇచట నాయికస్వీయ్య ధీరప్రగల్భ, ఖండిత, నాయకుఁడుధృష్టుండు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ సుతను జహిహి మానం పశ్య పాదానతం మాం నఖలు తవకదాచి త్కోపఏవం విధోభూత్ । ఇతినిగదతి నాథేతిర్యగామీలితాక్ష్యా నయనజలమనల్పంముక్తముక్తంనకించిత్ ॥ ౩౪॥

వ్యా॥ అ ॥ కుపితాం నాయికాం సాంత్వయతో నాయకస్య స్థితిం కవి రాహ ॥ సుతన్వితి ॥ హేసుతను శోభనాంగి కాంతే మానము భాషణం జహిహి త్యజ పాదావానతం పాదప్రణతం మాం పశ్యావలోకయ తవ కదాచిదుత్కర్షశ్చిత్రాహ-లేపి ఏవంవిధః ఈదృశః కోపో నాభూత్ ఖలు ఖలుశబ్దో నునయే ॥ న ॥ నిషేధవాక్యాలంకారానునయామంత్రణేష్విత్యమరః- ఇత్యేవం నాథేనగదతి వదతి సతి తిర్యగామీలితాక్ష్యా తిర్యక్తిర్యక్చేనం యథా భవతి తథా ఆమీలితే ఆక్షిణీ నేత్రే యస్యాస్సా తథోక్తా తయా నాయికయా అనల్పం బహులం నయనజలం అశ్రుముక్తం త్యక్తం కించిన్నోక్తం భాషితం తు కించిన్నాస్తీతి సంబన్ధః "నఖలుతవకదాచిత్కోపఏవంవిధోభూత్" ఇత్యనేన పూర్వమస్యానేకబహుశోపరాద్ధమితి వ్యజ్యతే "నయనజలమనల్పంముక్తం" ఇత్యనేన ప్రసాదప్రాప్తిరభావస్సూచ్యతే, తిర్యగామీలితాక్ష్యా ఇత్యనేన గవ్యమాన ప్రసాదసంనరణేనోక్తం చ కించిదిత్యనేన ఉపాలంభానువృత్తిస్సూచ్యతే- అత్ర కోపభావశాంతిః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః అత్రసమాసోక్తిః, నమాసోక్తిస్తుభావానాం సూచితోల్పరసస్తైరిత్యుక్తత్వాత్- జాతిరలంకారః ॥ ॥౩౪॥

ఉ ॥ కప్పురగంధిమానమిఁక కావటువీడుము కాళ్ళబడ్డనన్ । దప్పక
జూడు నా యెడల తామరసాయత నేత్రవైననీ । కెప్పుడు నిట్టికో
పము దయింపదటంచు ప్రియుండు బల్కఁగా । నప్పుడు కొంచమడ్డ
ముగ నక్షులమూయుచు నీళ్ళు మత్తెచున్ । చిప్పలబోలు రెప్పలను
చిందుచుఁ గ్రందగ రాల్చె యేమియున్ । జెప్పకయుండె పల్లవుల
సేతలకోర్తుగాని మానినీమణుల్ ॥ ... ... ౩౪॥

తా ॥ నీకెప్పుడు నింత కోపములేదనుట చేత నిక్కడింతకుం బూర్వమున నేకాపరాధములఁ జేసి నాడనియు గన్నీళ్లు విడిచెననుట చేత కోపము చేరనని యు, కన్నుల నడ్డముగా గొంచెము మూసినదనుట చేత ప్రసాదమును నటుగు వచ్చుటయు ఏమియు చెప్పలేదనుట చేత నింక నీర్ష్యా నిశ్శేషముగ పోలేదనియు దోచుచున్నది; ఇచట గోపభావశాంతి- నాయిక స్వీ

యమధ్య- నాయకుడు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము- నర్మస్ఫోటము- భావలేశములచేత సూచింపబడిన యల్ప రసము నర్మస్ఫోట మనిదానిలక్షణము, జాతియలంకారము॥

మూ॥ గాఢాలింగనవామనీకృతకుచప్రోద్భిన్నరోమోద్గమా సాంద్రస్నేహ రసాతిరేక విగళత్కాంచీ ప్రదేశాంబరా। మామా మానదమాతిమామలమితిక్షామాక్షరోల్లాసినీ సుప్తా కిన్నుమృతా ను కింమనసిమే లీనావిలీనానుకిం॥ ౩౮॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః ॥ గాఢాలింగనేతి ॥ గాఢాలింగనవామనీకృతకుచప్రోద్భిన్నలోమోద్గమా దృఢాశ్లేషఖర్వీకృత స్తనసముద్భూత రోమాంచా సాంద్రస్నేహరసాతిరేక విగళత్కాంచీ ప్రదేశాంబరా నిబిడప్రేమాతిశయ స్రంసమాన మేఖలాపదాంశుకా సతీనాయికా హేమానదమానంగరిమాణం ద్యతి ఖండయతీతి మానద స్తస్య సంబుద్ధిః మామా అలమలం ॥ ని॥ మాస్మమాలంచ వారణే ఇత్యమరః॥ అతి అతిమాత్రం మా అలం మాం ప్రతి అలమలమిత్యేతస్మిన్వారణే ఇత్యనేన ప్రకారేణ క్షామాక్షరోల్లాసినీ పారవశ్యేన కృశాక్షరం యథాభవతి తథా వ్యాహరంతీ అత్ర మా మే త్యాది నిషేధబాహుళ్య మధ్యాహ్యతాత్ తతః క్రమేణ పారవశ్యాతిశయం ప్రాప్తావితర్క్యతే కిమితి సుప్తా కిన్ను నిద్రితా కిన్ను కిన్విఇత్యత్ర వితర్కే మృతా కిన్ను మూర్ఛితా కిన్ను అత్ర మృతిర్నామ మూర్ఛా దశైవమరణాసన్నా మృతిరిత్యుపచర్యఇత్యుక్తత్వాత్ మే మనసి లీనా కిన్నుశ్లిష్టా కిన్ను విలీనా కిన్వితి సంబంధః "మనసి మేలీనా విలీనానుకిం" ఇత్యనేన వితర్కాద్వయేన వినష్టబాహ్యానుసంధానస్య అంతరనుసంధానం కుర్వతో నాయకస్యాపి పారవశ్యాశ్చేదో గమ్యతే॥ అత్రప్రళయో నామ సాత్వికభావః ప్రళయోనష్టచేష్టతేత్యుక్తత్వాత్ నాయికా పరకీయా కన్యా-యథాశాకుంతలే॥శ్లో॥ముహురంగుళిసంవృతాధరోష్ఠంప్రతిషేధాక్షరవిక్లబాభిరామం। ముఖమంసవివర్తి పక్ష్మలాక్ష్యాః కథమప్యున్నమితంనచుంబితం॥ తదితి-స

మోభాగశృంగారః అత్ర నర్మస్పందః "నర్మస్పందస్సుఖారంభో భయసంతోషసంగమ" ఇతి జాతిరలంకారః॥ ... ... ౩౪॥

మ॥ సుదృఢాలింగన చేతహ్రస్వమగు వక్షోజాతయుగ్మంబునం। దుదయంబౌ పులకాంకుర ప్రకరమైయుప్పొంగుచుండగ్గదట్టమై।యొదవు ప్రేమరసాతిరేక యుతయయ్యెన్ జారుకాంచీప్రదే। శదుకూలాంచలయౌచు మానదుడవిచ్చున్ వద్దువద్దింకనా। కిదియే మెక్కువ జాలునంచు మృదుళాకృత్యక్షరాలాపయై। నిదురం జెందెనొ మూర్ఛనొందెనో దురంధీభూతమైయుయున్న నా। హృదయంబందునడాగెనో యణగెనో యెట్లున్నదో దోచదే॥ ౩౫॥

తా॥ ఇకను గట్టిగా గౌగిలింపగానే స్తనములు కుచుచులై వానియందు రోమాంచముకలుగుచుండగా నున్న అతిప్రేమము చేత నుల చీర జాఱుచుండగానున్న చాలు నింక వలదని తిన్నగా జెప్పును నాయిక నిదురబోయెనో మూర్ఛ నొందెనో యన్నట్లు సుఖ పారవశ్యము చేత నిశ్చేష్టురాలాయెను పిమ్మట తనకును సుఖపారవశ్యము కలుగుటవలన తన మనస్సుతోగూడి అందేయణగె నేమోయన్నట్లు భేదము తెలియకుండెనని యభిప్రాయము. ఇచట చేష్టలుడిగెననుటవలన ప్రళయమను సాత్విక భావము, నాయిక పరకీయ కన్య, కన్య యనుటకు శాకుంతలమునందు మాటిమాటికి వ్రేళ్ల చేత బెదవుల మూయగా వలదువలదని తొట్రుపాటుతో చెప్పుచు భుజశిరస్సు మీదికి తిరిగిన నాయికయొక్క ముఖము నెత్తి తిగాని చుంబనము చేయనే లేదనియున్నది, సంభోగము శృంగారము, నర్మస్పందము సుఖారంభమందిద్దరి సంతోషములు కూడుట నర్మస్పందమని దానిలక్షణము, జాతియలంకారము.

మా॥ పటాలగ్నే పత్యౌనమయతి ముఖంజాత వినయా హఠాశ్లేషం వాంఛత్యపహరతి గాత్రాణి నిభృతం। అశక్తా చాఖ్యాతుం స్మితముఖసఖీదత్తనయనా హ్రియా తామ్యత్యంతః ప్రథమ పరిహాసేనవవధూః॥ ... ... ౩౬॥

వ్యా ॥ అ ॥ నవసంగమెలజ్జా వ్యాకులాయా నాయికాయాః దశాంకవి రాహ ॥ పటాలగ్నఇతి ॥ పత్యౌప్రియె పటాలగ్నే చేలాంచలగ్రాహిణి సతిజాత వినయాసతీ అత్రవినయశబ్దః కులపాలికాజనోచితాచార వాచకః ముఖంవినమయతి అవాక్కరోతి హఠాశ్లేషం ప్రసభాలింగనంవాంఛత్యభిలషతిసతిగాత్రాణ్యంగాని నిభృతంనిశ్చలం యథాభవతి తథాఽపహరతి అపాకర్షతి ఆఖ్యాతుమేనం నివారయతేతి వక్తుమశక్తాఽతుమాసతీ స్మితయుక్తం ముఖంయాసాంతాః తథోక్తాః తాశ్చ తాస్సఖ్యశ్చ తాసుదత్తైవిన్యస్తేనయనే నేత్రేయయాసాతథోక్తాఏవంప్రథమపరిహాసే ఆద్యనర్మ వ్యాహారే నవవధూర్నవోఢాహ్రియాలజ్జయా అంతః అంతరంగే తాన్యతిగ్లానింభజతీతి సంబంధః - అత్రాభిప్రాయోవ్యక్తఏవ అత్రవ్రీడానామ సంచారీభావః-నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ నాయకోఽనుకూలః, సంభోగః శృంగారః, సంగేచ్ఛారూపం, శృంగారినర్మ,జాతిరలంకారః ॥౩౬॥

చ ॥ ధవుడు చెరుంగుబట్టుకొన తావినయంబునయంబుదోపమో।
మవనతిజేయుతాబలిమినక్కున గ్రక్కున జేర్చఁగోరుచో । నవ
యవముల్ కదల్పకను యట్టెముడుంచును జెప్పజాలకన్ । లనవహ
నితాస్యతో సఖులనల్లడబూచుచు నిట్లుసిగ్గుచే । నవవధుపంతరంగ
మున నల్లుచుతాపరిభవప్రియాప్తిలోన్॥ ౩౬॥

తా ॥ అనఁగా గ్రొత్తనాయిక ప్రియుడు వస్త్రమును పట్టుకోఁగానే సిగ్గుపడి తలవంచుకొనుచు కౌఁగలింపరాగానంగములు ముణుచుకొనుచు నవ్వుచున్న చెలులంజూచుచుఁదనలోఁదాను బడలునని యభిప్రాయము, వ్రీడయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ్యాముగ్ధ, నాయకుఁడనుకూలుఁడు సంభోగము శృంగారము, సంగేచ్ఛారూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ నాపేతోనునయేనయః ప్రియసుహృద్వాక్యైర్నయస్సంవృ
తోమోదీసుఃందివసంవిషహ్యహృదయేయత్నాత్తరాఘ్నంచిగ్ధృతః॥

అన్యోన్యస్యహృతేముఖేవిహితయోస్తిర్యక్ కథంచిద్దృశో స్సంభే
దేసపదిస్మితవ్యతికరేమానోవిహస్యోజ్ఝితః॥ ౩౭॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం॥ నాపేతఇతి॥ యోమానః అనునయేన ప్రార్థనయా సఖీనామితిశేషః నాపేతః నాపగతః కించయః ప్రియసుహృద్వాక్యైః ప్రియస్యసుహృదః ప్రియసుహృదః తేషాంవాక్యైర్వచనైర్నసంవృతః నసమాపితః యఃదీర్ఘమాయతం దినందివస ॥నూ॥ కాలాధ్వనోరత్యంత సంయోగే ద్వితీయా విషహ్య సహిత్వా యత్నాద్ధృదయె కథంచిద్ధృతః కృచ్ఛ్రేణధారితః సఃమానః అన్యోన్యస్యముఖే వదనేహృతె ఆకృష్టే అపాకృతేసతీత్యర్థః కథంచితేరనాపి ప్రకారేణః తిర్యక్తిరశ్చీనం యథా భవతి తథావిహితయోః కృతయోర్దృష్ట్యోః సంభేదే సంగమేస్మితస్య ఈషద్ధసితస్య వ్యతికరే సంబంధేసతి ఉభయోర్ముఖవికాసెసతీత్యర్థః సపదిసద్యో విహస్యహాసంకృత్వామానః ప్రణయకోపః ఉజ్ఝితః విసృష్టఇతి సంబంధః అత్రకోపశాంతిః, నాయికాస్వీయామధ్యాచ నాయకోనుకూలః మానానంతరం సంభోగః చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః ॥ ... ... ॥౩౭॥

ఉ॥ ఘోరతనొందునే ప్రణయకోపమునెచ్చలు లూరడింపుచే।
దీరదొవానిమిత్రతతిదెల్పిన నారదొ దీర్ఘమాదినం। చారయనో
చికాపూనికగనబట్టె మనంబునచాలగాశిచె। ధారణనొందె నాకిను
కదావున యీర్వురమోముద్రిప్పులన్ । దోరగ బెట్టుకొన్నతమ
యొద్దవుబావులసంధిలోదర । స్మేరవికాసమందుననిమేషములో
పలవీడెజూచితె॥ ... ... ౩౭॥

తా॥ అనఁగా నొక్కదినమెల్ల నెవరుచెప్పినసుమానక వృద్ధింబొందియున్న ప్రణయకోపము కన్నుల నోరగించుకొని యొకరినొకరుచూచి కొంచెము నవ్వుకొనఁగానేమానెనని తాత్పర్యము,ఇచటఁగోపశాంతి, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, మానానంతరము సంభోగము, చేష్టాకృత సంగేచ్ఛారూపము, శృంగారి నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ గతే ప్రేమావేశే ప్రణయబహుమానే విగళితే నివృత్తే సద్భావే జన ఇవ జనే గచ్ఛతి పురః । తదుత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య ప్రియసఖి గతాంస్తాంశ్చ దివసాన్ న జానే కో హేతుర్దళతి శతధా యన్న హృదయం॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రియేణ పరిభూతా నాయికా స్వీయాం దశాం సఖ్యాః పురస్తాదాహ॥ గతఇతి॥ హే ప్రియసఖి ప్రేమావేశే రాగోద్రేకే గతే అపగతే సతి తతః ప్రణయబహుమానే ప్రణయేన ప్రేమ్ణాకృతః బహుమానః ఆదరః యాదృశో బహుమానః క్రియతే తాదృశ ఇత్యర్థః - తస్మిన్ విగళితే నివృత్తే సతి తదనంతరం సద్భావే సౌజన్యే నివృత్తే అపయాతే సతి ఇదానీం జనే తస్మిన్ జనే జన ఇవ సామాన్యజన ఇవ పురః అగ్రతః గచ్ఛతి వ్రజతి సతి తత్ప్రియకృతపూర్వమానం వ గతాన్ యాతాన్ తాన్ దివసాంశ్చ యేషు దివసేషు సుఖేనోషితం తానిత్యర్థః ఉత్ప్రేక్ష్యోత్ప్రేక్ష్య స్మృత్వా స్మృత్వా మమ హృదయం శతధా శత ప్రకారేణ దళతి భిద్యతే ఇతి యత్ తత్ర కో హేతుః కింకారణమితి న జానే నావగచ్ఛామీతి సంబంధః అత్ర గతే ప్రేమావేశ ఇత్యాది వాక్య చతుష్టయేన క్రమేణ ప్రేమహానిర్వ్యక్తా - నిర్వేదో నామ సంచారీభావః - అత్ర నాయికా సాధారణీ హేతురలంకారః ॥ ౩౮ ॥

ఉ ॥ ప్రీతి విశేషముల్ జనన ప్రేమతో నాకొనరించు గౌరవ । ఖ్యాతియు జారసజ్జనతయంత దొలంగ ప్రియుండు లోపలే । రీతిగబోదురో యటులరివ్వన ముందర బోవుచుండనా । నేతల నాగడంచిన విశేష దినంబుల నెంచి యెంచియో । నాతిరో నాదు గుండియ తనంతను నూరుగ శీలకుందదె । హేతువు నేనెరుంగనిక నెందుకు యాసు ఖసట్టని. తలుర్ ॥ ... ... ॥ ౩౮ ॥

తా ॥ అనఁగాఁ బ్రియుఁడు నకుఁదన యందున్న అనురాగము తగ్గుటయునుడిగి తన్న నవమానించి తన యెదుట సామాన్యజనుఁడు బోయినట్లు పోచుండఁగా బూర్వమతఁడు తానును స్నేహముతో నున్న దినములను నిస్పృహాతఁడు తన్న నమానించిన రీతినిఁ దలచికొని తన గుండె నూఱు వ్రక్కలుగాఁ బగులుకయున్నదే, ఏమికారణమో యెఱుంగనని తాత్పర్యము. ఇచట నిర్వేద.

మను సంచారిభావము, నాయిక సాధారణి, హేతువలంకారము.

సూ॥ చిరవిరహిణోరుత్కంఠార్త్యా శ్లథీకృతగాత్రయోర్నవమి
వజగజ్జాతంభూయశ్చిరాదభినందతోః । కథమపిదినేదీర్ఘే యాతే
నిశామధిరూఢయోః ప్రసరతి కథాబహ్వీ యూనోర్యథా తథా
రతిః ॥ ... ... ॥౩౯॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ చిరేతి ॥ చిరవిరహిణోః చిరకాలవియుక్తయోః ఉత్కంఠార్త్యా ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేనకృతా ఆర్తిః పీడాతయాశ్లథీకృతగాత్రయోః రసాదితశరీరయోర్భూయః పునరభినందతోఃసంతుష్టతోః సమాగమేనేతిశేషఃయూనోః యువతిశ్చయువాచ-యువానౌ ॥సూ॥ "పుమాన్ స్త్రియా" ఇత్యేకశేషః తయోశ్చిరాద్బహుకాలాత్ జగద్భువనంనవం నూతనమివజాతం ఉత్పన్నంతతోదీర్ఘే ఆయతేదినే అహనికథమపి కృచ్ఛ్రేణయాతేసతి అత్రదినస్య దీర్ఘతా ప్రతిపత్తిగురుజనసన్నిధివశాదన్యోన్యంభాషణాద్యభావేనేత్యవగంతవ్యం నిశాంరాత్రిమధిరూఢయోఃతయోః బహ్వీ బహుళాకథాసల్లాపః యథాయేన ప్రకారేణ ప్రసరతి ప్రవర్తతేతథాతేన ప్రకారేణరతిః రతంచ ప్రసరతీతిసంబంధః చిరాత్సంగతయోర్విరహిణోః పరస్పరక్లేశకథనం ఇతరేతరమపి సుఖావహమితిభావః హర్షోనామ సంచారీభావః, నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోనుకూలః ప్రవాసానంతర సంభోగశృంగారః జాతిరలంకారః ॥ ॥౩౯॥

మ॥ చిరకాలంబువియోగ వంతలఁబడన్ జేరంగ నుత్కంఠం
దాఁచే । నాకసహాదాధను చిక్కియున్నయొడలన్ మోహార్తులైగా
నుండగా । హసుమంబొందిన బాలదంపతులకత్యాయామకాలం
బునన్ । దవయంజాలిజగంబుక్రొత్తదిగనాయెన్ జూడనా పిమ్మ
టన్ । తిరమైయుంచినయాపగల్గడపి రాత్రిన్ వారివిస్తారమౌ ।
సరసాలాపములెల్లగా జరిగెనో జరిగింపగానట్లనే। సురతంబున్
బహుభంగులన్ సలుపుచున్ సొంపొందిరశ్రాంతమున్ ॥ ౩౯ ॥

తా॥ బహుదినములెడబాసియున్న స్త్రీపురుషులు మరలగూడి పగలెల్ల

నతికష్టముతో గడపి ప్రొద్దుగూకగానే, ఇద్దరుగలసి విరహకాలమందు సమాచారముల నొకరితో నొకరు చెప్పుకొనుచు సురతము సల్పిరని తాత్పర్యము. హర్షము సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, ప్రవాసానంతర సంభోగము శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దీర్ఘాతోరణమాలికా విరచితా దృష్ట్యైవ నేందీవరైః పుష్పాణాం ప్రకరస్మితేన రచితో నో కుందజాత్యాదిభిః । దత్తస్స్వేదముచా పయోధరభరేణార్ఘో నకుంభాంభసా స్వైరేవావయవైః ప్రియస్య విశత స్తన్వ్యా కృతం మంగళమ్ ॥ ॥౮౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ దీర్ఘేతి ॥ దీర్ఘా ఆయతా తోరణమాలికా తోరణస్రక్ దృష్ట్యైవ విరచితా సర్శితా ఇందీవరైర్నీలోత్పలైర్న విరచితా పుష్పాణాం కుసుమానాం ప్రకరః ప్రక్షేపః స్మితేన రచితః కృతః కుంద జాత్యాదిభిః మాఘ్యమాలత్యాదిభిః కుసుమవిశేషైర్నకృతః ఆచారార్థం గృహాంగణేషు పుష్పోపహారః క్రియతే అర్ఘః ఉపచారవిశేషః స్వేదముచా స్వేదం ఘర్మం ముంచతీతి స్వేదముక్ తేన పయోధరభరేణ కుచభారేణ దత్తః కుంభాంభసా కలశోదకేన న దత్తః ఏవం తన్వ్యా నాయికయా విశతః దేశాంతరాదాగత్య గృహం ప్రవిశతః ప్రియస్య స్వైః స్వకీయైః అవయవైరేవ మంగళం కల్యాణం కృతమితి సంబంధః అత్ర హర్షోనామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకోనుకూలః, ప్రవాసానంతరం సంభోగ చేష్టాకృతమాత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ, రూపకాలంకారః ॥ ... ... ॥౮౦॥

చ॥ కలువలచేత గాదుతకన్నులచేత నెదీర్ఘమైనసం। గళకరతోరణస్రజముగట్టెను మల్లెలుజాజులైనఋ। వ్వులగమిచేత గాదునగువుల్ పచరించుటచే నెబువ్వులన్ । జలజలజల్లె హేమకలశంపుల కాదుజలార్ఘ్యమిచ్చుటల్ । కులుకగతాచమర్చ తెసగుబ్బలచేతనొసంగెనెట్లు తా ! నొలుకుచునన్యదేశమున నుండి ప్రియుండిలు

జేరవచ్చినన్ । పులకలుబారి మోదమున బొంగెడుకోమలయంగ
కంబుచే। చిలుకలకొల్కి మంగళము జేయుచునుండెని జేశరాకరున్॥

తా॥ ప్రియుడన్యదేశమునుండివచ్చి ఇల్లుచొచ్చునపుడు నాయిక యెదు రుచూడు చూపులు నల్లకలువలతోఁగట్టిన తోరణమువలె నుండెననియు, ఆమె చిరునగవు కాంతి పువ్వులఁజల్లినట్లుండెననియు చెమటపట్టుచున్న స్తనములఘర్మోదక కలశమువలె నుండెననియుఁదాత్పర్యము. ఇచట హర్షమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, ప్రవాసానంతర సంభోగము, చేష్టాకృతమగునాత్మోపక్షేపరూపము, శృంగారినర్మము, రూపకాలంకారము.

మూ॥ కాంతేసాగసియాపి తే ప్రియసఖీ వేషంవిధాయాగతేభ్రాం
త్యాలింగ్యమయారహస్యముదితంతత్సంగమాపేక్షయా । ముగ్ధేదు
ష్కరగ ఏష ఇత్యతితరా ముక్త్వాసహాసంబలా దాలింగ్యచ్ఛలితా
స్మి తేనకితవేనాద్యప్రదోషాగమే ॥ ... ॥౮౧॥

వ్యా॥అ॥ ధూర్తేననాయకేన కృతాంవంచనాం నాయికాసఖీభ్యో నివేదయతి॥ కాంతఇతి ॥ సాగసిసాపరాధే కాంతేయాపి తే నిసర్గప్రసితేప్రియసఖీవేషం ఇష్టనయస్యానైపథ్యంవిధాయకృత్వాపునరాగతే ప్రాప్తేసతిమయాభ్రాంత్యా అజ్ఞానేన ఆలింగ్యపరిరభ్య తత్సంగమాపేక్షయాతస్య సంగమ స్తత్సంగమః తస్మిన్నపేక్షయావాంఛయా రహసిభవంరహస్యం ఉదితంకథితం తత్రరహస్యంనామ గృహాగతః ప్రియః మయావధీరితః సోవశ్యంత్వయేదానీమేవ ఆనేతవ్యఃనోచేత్ క్షణమపిజీవితం ధారయితుంనశక్నోమీత్యేవంరూపం వచనం- హేముగ్ధేమూఢే ఏషః తత్కార్యక్షతి తరామత్యర్థం దుష్కరోదుర్ఘట ఇత్యుక్త్వా తతస్సహాసంహాసేనసహితం యథాభవతి తథాబలాదాలింగ్య తేనకితవేనధూర్తేన అద్యఅస్మిన్దివసే ప్రదోషాగమే ప్రదోషోరజనీముఖంతస్యాగమః ప్రాప్తిః తస్మింశ్ఛలితావంచితాస్మీతిసంబంధః స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యా చ, నాయకశ్శఠః, సంభోగశృంగారః, అత్రనర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః॥

ఉ॥ నాతిరొసాపరాధియగు నాయకునేనిలువెళ్ళగొట్టిగా।
నాతఁడునాఁడు ప్రాణసఖియట్లసవేసముబూని రాఁగనే। ప్రీతిగఁగ్రౌం
తిచేనలమి పేకొఁని నాధునిసంగమాద్యపే। తాఁతిశయంబుచేతన
రహస్యముగెల్పగమూఢురాలనీ। కాంతలపింకదుర్భర మటంచు
నుపకృ్యనవ్విగట్టిగా। నాతురబుద్ధిచెకితవుడట్లనే కౌఁగిటజేర్చి
నన్నునీ।రీతిగమోసబుచ్చెగదెయీముని మాపటివేళనిప్పుడె ॥౪౧॥

తా॥ ప్రియుఁడపరాధముచేసిరాఁగా నతనింవిరసకరించియటు పిమ్మట నతఁడు చెలికత్తెవేషము వేసుకొనిరాఁగా నేను దెలిసుకోఁజాలక కౌఁగలించుకొని ప్రియునిఁదోఁచుకొని రమ్మను రహస్యమున తనితోఁజెప్పితినంతట నతండునున్న దృఢముగాఁ గౌఁగలింపఁగాఁ ప్రియుండని తెలిసికొంటినని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ్య మధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు సంభోగము శృంగారము. నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

శ్లో॥ ఆశంక్యప్రణతింపటాంతపిహితౌపాదౌకరోత్యాదరా ద్వ్యా
జేనాగతమావృణోతిహసితం నస్పష్టముద్వీక్షతే। మయ్యాలాపవ
తిప్రతీపవచనాసఖ్యాసమంభాషతే తన్వ్యాస్తిష్ఠతు నిర్భరప్రణ
యితామానోపిరమ్యోదయః॥ ... ॥౪౨॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః॥ ఆశంక్యేతి॥ ప్రణతిం ప్రణామమాశంక్య ఉత్ప్రే
క్ష్యఏష ప్రణామంకరిష్యతీత్యాశంక్యేత్యర్థః ఆదరాద్బహుమానాత్పా
దౌచరణౌ పటాంతపిహితౌ చేలాంచలాచ్ఛాదితౌకరోతి ఆగతముద్గతం
హసితం వ్యాజేనకేనాపిఛద్మనా ఆవృణోతి ఆచ్ఛాదయతి స్పష్టంవ్యక్తం
నోద్వీక్షతే నావలోకయతిమయి అలాపవతిసతి ప్రతీపవచనా ప్రతికూల
వాక్సతీసఖ్యావయస్యయా సమంభాషతే ఆలపతి-తన్వ్యాః కాంతాయాః
నిర్భరప్రణయితా ప్రణయిన్యాభావః ప్రణయితా నిర్భరాచసాప్రణయి
తాచ॥సూ॥“త్వతలోర్గుణవచనస్య” ఇతిపుంవద్భావఃతిష్ఠతుఆస్తాంమాన
ఈర్ష్యాకృతకోపోపి రమ్యోదయో మనోహరోదయ ఇతి సంబంధః-
స్పష్టఏవాభిప్రాయః, నాయికాస్వీయ్యా ప్రగల్భాచ, నాయకశ్శఠః మాన

కృత విప్రలంభశ్శృంగారః మానకృతం చేష్టారూపం నర్మ జాతిరలంకారః॥

చ॥ ఇతఁడు నమస్కరించునని యెంచి పదంబులఁ జీరకొంగుచె।
న్నతులబహుకృతిన్ చతురయప్పుడె గప్పుకొనంగఁ జేయుసు । స్మిత
మరు రేఁ సాకు నఖ సీకరాని దాచుచున్న దారనా । ప్రతికృతిఁ బాగ
జూడదిదె పల్కఁగఁ బోయినచో వయస్యతో । ఁడుత ప్రతికూలము
ప్పగను జుల్పరించుఁ ఖేమి జెప్పుదీ । కుతుకనతీలలామ ఘన కోపమల
ప్రేమయటుండ నిమ్మనా । సతము ఖకోపగించుకొనినన్ సొగసుల్
పచరింపుచున్నవె॥ ... ... ॥౪౨॥

తా॥ ప్రియురాలు తన్నుఁ జూచి పాదములకు నమస్కరించునని తలచి పాదముల మూసికొని ముఖమున గలుగు చిరునగవు నేదో యొకసాకు చేత నపహ్నవించుచు తనచాయఁ జక్కఁగాఁ జూడక తానాడుమాటలకు ప్రతికూలములగు మాటలఁ జెలికత్తెతోఁ జెప్పుచుండగా నాపెయొక్క యీర్ష్యాకోపమును ప్రేమమువలె మనోహరముగనుండెనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, మానకృత చేష్టారూపము నర్మము జాతియలంకారము.

మూ॥ సాయావంతి పదాన్యలీకవచనై రాళీజనైః పాఠితా తావం
త్యేవకృతాగసో ద్రుతతరం వ్యాహృత్య పత్యుః పురః। ప్రారబ్ధా పరి
తోయథా మనసిజస్యేహా తథా వర్తితుం ప్రేమ్ణా మౌగ్ధ్యవిభూష
ణస్య సహజః కోఽప్యేష కాంతక్రమః ॥ ... ॥౪౩॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ సేతి ॥ సా నాయికా అలీకవచనై ర్మిథ్యాభాషితైః ఆలీజనైః సఖీజనై ర్యావంతి పదాని యావచ్ఛబ్దాన్ పాఠితా ఆగమితా కృతాగసః కృతాపరాధస్య పత్యుః ప్రియస్య పురః అగ్రతః తావంత్యేవ పదాని ద్రుతతరమతిశీఘ్రం వ్యాహృత్యోచ్చార్య తతః పరం మనసిజస్య మన్మథస్య ఇచ్ఛా కాంక్షా యథా భవతి తథా పరితః వర్తితుం చలితుం ప్రారబ్ధా ఉపక్రాంతా మౌగ్ధ్యవిభూషణస్య మౌగ్ధ్యమప్రాగల్భ్యం విభూషణమాభరణం యస్య తథోక్తం తస్య ప్రేమ్ణః ప్రియత్వస్య ఏషః సహజః

వ్యక్తైవ నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, నాయకశ్శఠః, సంభోగశృంగారః అత్ర సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః॥ ॥౪౨॥

ఉ॥ ఆరమణీ లలామకన్యతాలపమైనసఖీజనంబుమే। తీరున నెన్నిమాటలను దెల్పగ నేర్పిరో అన్నిమాటలా। తీరున దప్పొనర్చినపతిం బరికింపకవానిముందటా। య్యారి బిరాననాడుచును యంతట కంతునిజేచ్చ యట్లనో। వారకనట్లోనర్చుట కవార్యత నెల్లెడజేయసాగెన। వ్వారగమార్గ్యమాభరణమైతగుబ్రీతికి నిట్టివెల్లసోం। పారుస్వభావమై రుచిరమానదిమెక్క క్రమంబుచూడగ॥ ... ... ౪౩॥

తా॥ ముగ్ధనాయిక తనచెలులు చెప్పిన మాటలను ప్రియుడు రాగానే వానిమెదుట నతిత్వరితముగఁజెప్పి యటుతర్వాత మన్మథునకు స్వాధీనురాలై ప్రియునిలోననుకూలముగ నుండెనిది ప్రాగల్భ్యములేని ప్రేమము నకు స్వాభావికమగురీతియని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయముగ్ధ, నాయకుడు శఠుఁడు, సంభోగశృంగారము, సంగేచ్ఛారూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దూరాదుత్సుకమాగతేవివళితం సంభాషిణిస్ఫారితంసంశ్లిష్యత్యరుణంగృహీతవసనేసంకోచితభ్రూలితమ్। మానిన్యాశ్చరణానతివ్యతికరే బాష్పాంబుపూర్ణంక్షణాత్ చక్షుర్జాత మహోప్రపంచచతురం జాతాగసిప్రేయసి॥ ॥౪౪॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ దూరాదితి॥ జాతాగసి కృతాపరాధే ప్రేయసి ప్రియతమే దూరాత్ స్థితేసతీతి శేషః ఉత్సుకముత్కంఠితమాగతే ప్రాప్తేసతి వివళితంవివర్తితం సంభాషిణి ఆలపతిసతిస్ఫారితం సంశ్లిష్యత్యాలింగతిసతి అరుణంరక్తంగృహీతవసనే ఆకృష్టవస్త్రేసతి సంకోచితభ్రూలితంసంకోచితాభుగ్నా భ్రూలతాభ్రూవల్లీయస్యతత్తథోక్తంచంణానతివ్యతికరేసతి అనతేః ప్రణామస్య వ్యతికరస్సంబంధః చరణయోరానతివ్యతికరో యస్యతథోక్తం తస్మిన్ బాష్పాంబుపూర్ణంక్షణం అశ్రుజలభరితం

మానిన్యా మానవత్యాః చక్షుర్నేత్రం క్షణాదల్ప కాలాత్ప్రపంచ చతురం ప్రపంచేన ఔత్సుక్యాది బహుప్రకారేణ చతురం మనోహరం జాతం సంపన్నం అహహా ఆశ్చర్యమితిసంబంధః అత్ర ఔత్సుక్యం స్వాభావిక ప్రేమాతిశయేన వివక్షితత్వమపరాధినం దృష్ట్వా మసహమానతయా స్ఫారితత్వం క్రోధాదయేన అరుణత్వం క్రోధవృద్ధ్యా భ్రూలతాసంకోచః క్రోధాతిశయేన బాష్పాంబుపూర్ణత్వం క్రోధశాంత్యా చేతి వేదితవ్యమ్-అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం నర్మ జాతిరలంకారః॥౪౪॥

ఉ॥ నేరము జేసియుండినవినీతశఠుడరుదెంచియుంటికిన్। దూ
రమునందునిల్వతమితోచగనుత్సుకమైనమిపమున్। జేరనసూయ
చేదిరిగి చెంగట నిల్చుచు మాటలాడవి। స్తారతనొందె కౌగిటను
దాచగకోపముచేత నెఱ్ఱనై। చీర చెఱంగుబట్ట ముడిజెందినక
న్బొమయైపదంబులన్। జారి నమస్కరించిన ప్రసన్నతచే విమ
లాశ్రుపూర్ణమై। యారయనో నీ మణిమిటారపుచూపు క్షణం
బులోనతా। వేఱువిధంబులై చదిక వేడుకనిచ్చునదేమిచోద్యమో॥

తా॥ నాయిక నేత్రము ప్రియుని దూరమునంజూడంగానే స్వాభావికమగు ప్రేమముచేత వానియందాసక్తమాయెననియు ప్రియుండపరాధిగనుక దగ్గరకురాంగానే చూడనిష్టములేక త్రిప్పంబడెననియు, కోపము కలుగుటచేత విస్తరింపంబడెననియు, క్రోధము వృద్ధింబొందునప్పుడెఱ్ఱనిదాయెననియు, క్రోధమతిశయమగుటచేతంగనుబొమల ముణచెననియు, పాదములకు మ్రొక్కంగా కోపశాంతియగుటచేతం గన్నీళ్లుగలదాయెననియుందాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయ్య మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుండు శఠుండు మానకృత విప్రలంభము శృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ అంగానామతితానవం కుత ఇదం కంపశ్చ కస్మాత్కుతో ము
గ్ధే పాండుకపోలమాననమితి ప్రాణేశ్వరే పృచ్ఛతి। తన్వ్యా సర్వ

మిదంస్వభావత ఇతి వ్యాహృత్య పక్ష్మాంతర వ్యాపిబాష్ప భరస్త్ర
యావళితయా నిశ్వస్యముక్తోన్యతః ॥ ... ॥౪౫॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ అంగానామితి ॥ హేముగ్ధే అంగానాం అవయవానాంఇదమతి తాననమితి కార్శ్యంకుతఃకస్మాద్ధేతోఃఅయంకంపో వేపథుశ్చ కుతః కస్మాదిదమాననం ముఖంచ పాండుకపోలం పాండురగండస్థలం కుత ఇత్యేవంప్రాణేశ్వరే ప్రియతమేపృచ్ఛతి సానునయం పృచ్ఛమానేసతి తన్వ్యాకాంతయాసర్వమిదం స్వభావతః సర్గాత్ ఇతివ్యాహృత్యోత్స్వావళితయా వివృత్తయానిశ్వస్య నిశ్వాసంకృత్వా పక్ష్మాంతరవ్యాపి పక్ష్మణామక్షిరోమ్ణాం అంతరంమధ్యంవ్యాప్నోతీతి పక్ష్మాంతరవ్యాపి బాష్పభరః అశ్రుపూరః అన్యత ఇతరతో ముక్తోవిసృష్ట ఇతిసంబంధః అత్రనాయకే కార్యాంతర వ్యాసంగేనచిరం సమాగత్యతనుత్వాదికంస్వస్యానాగమనాదితిజానత్యపికుత ఇతిపృచ్ఛతిసతి ఆర్జవేనవక్తు మసహమానయా నాయికయాసర్వమిదంస్వభావత ఇతినకోక్త్యానిర్వేదస్సూచితఃబాష్పభరోన్యతోముక్త ఇత్యనేన దైన్యంసూచితం అత్రనాయికాస్వీయామధ్యా చకించ విరహోత్కంఠితా వా యథోక్తం భారతేద్యే ॥శ్లో॥ అనేకకార్యవ్యాసంగాద్యస్యానాగచ్ఛతిప్రియః । కామతప్తైనదుఃఖార్తావిరహోత్కంఠితామతా ॥ అస్యాస్తనుత్వంకంపశ్చ పాండిమాబాష్పనిర్గమః । నిర్వేదశ్వాసదైన్యాద్యా అనుభావాభవంత్యమీ॥ ఇతి- దైన్యంనామసంచారీభావః- ప్రియమానకృతో విప్రలంభశృంగారః మానకృతః వాగ్రూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః. ... ... ॥౪౫॥

ఉ॥ పోటియు జేటికీతనువు పాకుఁ చుమిక్కిలి జిక్కుఁ కంపమిం।
తేటికిబుట్టె తెల్లనగుచీనును చెక్కుఁలుగల్గుమోమునేం । పేటికి
జాలెనంచు బ్రియుడిష్టముతో నడుగంగ సన్నియుఁగా । తేటగనా
స్వభావమని చెప్పిగిడుకఁని మోముద్రిప్పియు । చ్చోటను రెప్ప
లోపలను జొప్పిలు కాటుక నీటుగల్గుకం । నీటి ఝురంబునూఁప్రఁ
లువినీలతదోచగ నై చెనక్కటా। ... ॥౪౫॥

తా॥ నాయకుండు కార్యాంతరమందు వ్యాపరించి బహుకాలము జరిగిన తరువాత నాయికనుజూచి నాయికకుంగల కృశత్వాదులు దనసమాగమములేని వలననిమెఱిగియు నేలయిట్లాయెనని యడుగంగా నాయికసరిగానుత్తరము చెప్పుటకు నిష్టములేని దైన్యోక్తితో నిర్వేదమును సూచించియశ్రుమోచనముచేత దైన్యమునగ పరచెనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయికస్వీయామధ్య, విరహోత్కంఠిత, ఎట్లనిన, భారతీయ్యమను గ్రంథమందు బహుకార్యములయందు వ్యాసంగమువలనం ప్రియుండు రాకుండంగాంగామముచేత దుఃఖపడుచుండునది విరహోత్కంఠితయని దాని లక్షణము, ఈమెకు దేహకార్శ్యము, దడ ఒడలు తెల్లంబారుట, కన్నీరుకారుట, నిర్వేదము, శ్వాసము, దైన్యము, మొదలగునవియను భావములు అనియున్నది, దైన్యము సంచారిభావము, ప్రణయమానకృత విప్రలంభ శృంగారము, మానకృతవాగ్రూపము శృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ రాత్రౌవారిభరాలసాంబుదరవోద్విగ్నేనజాతాశ్రుణా
పాంథేనాత్మవియోగదుఃఖపిశునం గీతంతదుత్కంఠయా। ఆస్తాం
జీవితహారిణఃప్రవసనాలాపస్యసంకీర్తనం మానస్యాపిజలాంజలి
స్సరభసంలోకేనదత్తోయథా॥ ... ॥౯౬॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ రాత్రావితి॥ రాత్రౌనిశివారి భరాలసాంబుదరవోద్విగ్నేన వారిణోజలస్య భరోభారః తేన అలసోమంథరః సచాసావంబుదశ్చ తస్యరవోగర్జితం తేన ఉద్విగ్నః త్రస్తః తేన జాతాశ్రుణా ఉదితబాష్పేణ పాంథేన ప్రోషితేన ఆత్మవియోగదుఃఖపిశునం ఆత్మనస్స్వస్య వియోగోవిరహః తేన దుఃఖంవ్యథాతస్య పిశునంసూచకం యథాభవతి తథా ఉత్కంఠయా ఔత్సుక్యేనతథాతేన ప్రకారేణ గీతంగానంకృతం జీవితహారిణః ప్రవసనాలాపస్య ప్రవాసకథాయాః సంకీర్తన ముచ్చారణం ఆస్తాంతిష్ఠతు యథామేన ప్రకారేణ లోకేనజనేనసరభ సంసత్వరం మానస్యాపి ప్రణయకోపస్యాపి జలాంజలిర్జలస్య అంజలిర్నివాప ఇత్యర్థః దత్తఇతిసంబంధః తస్య పాంథస్య తథావిధమార్తనాదం శ్రుత్వా

లోకః క్షణమాత్ర విరహాదపి బిభేతిస్మేత్యభిప్రాయః- దైన్యంనామ సంచారీభావః- నాయికానాయక విశేషోనస్ఫుటః ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారో జాతిరలంకారః ॥ ... ... ॥౪౬॥

ఉ॥ వారక రాత్రిలోనుదకధారసుమంధరమైనమేఘుగ । ర్జార
వ భీతిచేగనులరాలెడు సత్రుసలనోయుపాంథుడా। త్మోనువియోగ
దుఃఖితః మొలకగనాసటులుత్సుకంబుతో । ఘోరనచాడె ప్రాణ
ములబోనిడునట్టిప్రవాసభాషణో । చ్చారమటుండ నిమ్మజనసం
హతిచే ప్రణయంపుటలకా । కారజలాంజలుల్విడువనామెవి
యోగమునోర్వశక్యమా॥ ... ... ౪౬॥

తా॥ ఒకపాథుఁడు జలముచేనుండిన మేఘములనాదమువిని విరహము సహింపఁజాలక యార్తనాదముచేయఁగా విన్నజనులు మనమింకమీద నెన్నడు విరహమునొందగూడదని తలచిరని తాత్పర్యము. దైన్యము సంచారిభావము, నాయికానాయక విశేషము స్ఫుటముగాదు, ప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ స్వందృష్ట్వాకరజక్షతంమధుమద క్షీబావిచార్యేర్ష్యయా
గచ్ఛంతీక్వనుగచ్ఛసీతివిధృతా బాలాపటాంతేమయా । ప్రత్యా
వృత్తముఖీసబాష్పనయనా సాముంచముంచేతిమాంకోపప్రస్ఫు
రితాధరంయదనదత్తత్కేనవిస్మార్యతే॥ ... ॥౪౭॥

వ్యా॥ నాయకోక్తిః ॥ స్వమితి ॥ బాలాతన్వీ మధుమదక్షీబామధునోమద్యస్య మదేనక్షీబామత్తాఘూర్ణాత్వాస్వ మాత్మీయమాత్మనాకృత మిత్యర్థః కరజక్షతంనఖక్షతంద్రుష్ట్వావీక్ష్య అవిచార్య స్వేనకృతమిత్యజ్ఞాత్వా ఈర్ష్యయాసపత్నీకృత మిత్యసూయయాగచ్ఛంతీ అపయాంతీక్వనుగచ్ఛసీతి కుత్ర వ్రజసీతినుశబ్దః పృచ్ఛాయాం మయాపటాంతే చేలాంచలేవిధృతా గృహీతాసా ప్రత్యావృత్తముఖీ ప్రతినివృత్తవదనా సబాష్పనయనాసాశ్రునేత్రాసతీమాం ముంచముంచ విసృజవిసృజేతికోప ప్రస్ఫురితాధరంకోపేన ప్రస్ఫురితః కంపితః అధరోయస్మిన్కర్మణి తత్తథోక్తం అవదదవోచ

దితియత్ తతేఽనహేతునా విస్మార్యతే విస్మరణం ప్రాప్యతే కేనాపి విస్మర్తుమశక్యమిత్యర్థః ఇతి సంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకోఽనుకూలః, అత్ర ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం కైశికీవృత్తేరంగం నర్మ జాతిరలంకారః ॥ ॥౪౭॥

మ॥ మదిరామోదమదంబుఁజెందితనరమ్యంబైనకెంగోటది। ల్లె
దపైఁగన్గొని కానకన్ సవతి నిల్లీ గాయ మంచీర్ష్యఁజే । మదినో
యన్ పడకిల్లు వెళ్ళుసుదతీ మన్నింపుమెచ్చోటికే । గెదవంచాబిడ
కొంగుబట్టుకొన భృంగీవేణికోపాలసాం। గదమై మోమును ద్రిప్పి
సాశ్రుముఖమైనన్ వీడుమంచలర్చే । పెదవెల్లాడగ బల్కినట్టి
పలుకే పెన్ రీతులన్ నర్మదే ॥ ... ... ౪౭॥

తా॥ నాయిక మద్యముత్రాగుటచేత దేహము మఱచి ప్రియుని దేహమందు తనగోటి కాటునుజూచి సవతిదనితలచి, ఆపలికింబోవునపుడు ప్రియుడు పయ్యెద బట్టుకొనఁగా నన్ను విడువుమని కన్నీరొలుకుచుఁబలికిన పలుకునే హేతువుచేత మఱువవచ్చునని నాయకుఁడు చెప్పెననితాత్పర్యము నాయిక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము. కైశికీవృత్త్యంగమునర్మము. జాతియలంకారము.

మూ॥ చపలహృదయేకిం స్వాతంత్ర్యాత్ త్వయాగృహమాగతశ్చ
రణపతితః ప్రేమార్ద్రార్ద్రః ప్రియస్సముపేక్షితః। తదిదమధు
నాయావజ్జీవం నిరస్తసుఖోదయారుదితశరణాదుర్జాతానాంస
హస్వరుషాంఫలమ్ ॥ ... ... ॥౪౮॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకేన భేదోపాయంగమితాసఖీ నాయికాముపాలభతే॥ చపలహృదయఇతి ॥ చపలహృదయే చంచలచిత్తే అతచాపలేన అవిమృశ్యకారిత్వం వివక్షితం తథాత్వేన ప్రకారేణ ప్రేమార్ద్రార్ద్రః ప్రేమ్ణా ప్రియత్వేన ఆర్ద్రార్ద్రః అత్యంతమార్ద్రస్సరసః ప్రియఃవల్లభః గృహంభవనమాగతః ప్రాప్తశ్చరణపతితస్సన్ స్వాతంత్ర్యాత్ స్వచ్ఛందత్వాత్ కింసముపేక్షితః కిమర్థం అవధీరితః తతస్తస్మాత్కారణాత్ ఇ

ఛాసీం యావజ్జీవం జీవితావధినిరస్తసుఖోదయా అపాకృతసుఖప్రాప్తిః రుదితశరణా రోదనాలంబనాసతీ దుర్జాతానాం దుష్టానాం మహారోషాణాం ఇదంఫలం పరిపాకం సహస్వక్షమస్వేతిసంబంధః అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యాచ కించకలహాంతరితా యథోక్తం భారతీయే। శ్లో॥ నేర్ష్యాకలహనిష్క్రాంతో యస్యానాగచ్ఛతిప్రియః। సాపశ్చాత్తాప సంతప్తాకలహాంతరితాభవేత్। చింతానిశ్వాసఖేదైశ్చ హృత్తాపాభినవేన చ। సఖీజనాంవిప్రలాపైశ్చ అత్మావస్థావలోకనైః। గ్లానిదైన్యాశ్రుపాతైశ్చ రోగస్యాగమనేనచ। విభూషణాతనుత్వేనదుఃఖేనరుదితేనచ। ఖండితావిప్రలబ్ధాచ కలహాంతరితాభవేత్। తథాప్రోషితకాంతాచ భావైరేవంప్రయోజయేదితి॥ అత్ర నాయకన్మతః సోపాలంభవచనంనర్మ ఆక్షేపాలంకారః॥ ... ... ॥౭౮॥

మ॥ ఆకటా చంచలచిత్తురాల ఘనప్రేమాద్రార్ద్రుడౌ నీదు
నా। యకుడట్లింటికి వచ్చి కాళ్ళబడి దైన్యంబందిన స్వేచ్ఛచే।
నకలంకుం ఘనును నెందుకై యపుడుపేక్షంజేసితో దాసికై। సుక
మింతైనసులేక నేడ్చుట యెనీకిట్టంబుగానుండలే। వకనీ విప్పుడు
దికుదేక చలియానజ్జీవ మీదుస్సదూ। షకమారోష ఫలంబునన్
గుడువు మాజర్చించ వెయ్యేటికిన్॥ ... ౭౮॥

తా॥ మిక్కిలి మక్కువగల నాయకుడు వచ్చి ప్రార్థించు నప్పుడు తిరస్కరించి యిపుడా ఫలమనుభవించెదవని తాత్పర్యము. ఇచట నాయిక స్వీయ, మధ్య, కలహాంతరిత, ఎట్లనిన, భారతీయమునందు, నాయిక చేయు నీర్ష్యాకలహముచేత నాయకుడు బయిటబోయి రాకుండగా పశ్చాత్తాపమునొందినది కలహాంతరితయని లక్షణము. దీనికనుభావములు, చింత, నిట్టూర్పుబాధ, మనస్తాపము, చెలులాడు విరోధపుమాటలు, తనదశను జూచుకొనుటలు, బడలిక- దైన్యము, కన్నీరొలుకుట, రోగమువచ్చుట, దేహము భూషణములు జారిపోవుట, దుఃఖము, ఏడ్పు, ఇవి ఖండితకును విప్రలబ్ధకును, కలహాంతరితకును, ప్రోషితభర్తృకకును, సాధారణములు.

ఇచట నాయకుడుశఠుఁడు, సోపాలంభవచనమునర్మము, ఆక్షేపాలఙ్కారము॥

మూ॥ నభసిజలదలక్ష్మీం సాస్రయా వీక్ష్యదృష్ట్యా ప్రవససియది
కాంతేత్యర్ధముక్త్వా కథంచిత్ । మమపటమవలంబ్య ప్రోల్లిఖంతీ
ధరిత్రీంయదనుకృతవతీసాతత్రవాచోనివృత్తాః॥ ॥౪౯॥

వ్యా॥ నభసీతి ॥ నభసి ఆకాశే జలదలక్ష్మీం మేఘసామగ్రీం సాస్రయా సబాష్పయాదృష్ట్యాదృశా వీక్ష్యఅవలోక్య హే కాంత ప్రియ ప్రవససి యది ప్రవాసం కరోషిచేత్, ఇతి కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ అర్ధంసావశేషంవాక్యమితి శేషః ఉక్త్వా భాషిత్వా మమపటమంశుకమవలంబ్య గృహీత్వా ధరిత్రీం భువం ప్రోల్లిఖంతీ కషంతీ అనుపశ్చాత్ యత్ కర్మకృతవతీ తత్రతస్మిన్కర్మణి వాచ ఉక్తయః నివృత్తాః వ్యావృత్తా ఇతిసంబంధః-యత్కృతవతీత్యత్ర యచ్ఛబ్దవాచ్యైర్నిశ్శ్వాస వైవర్ణ్య బాష్ప గద్గదాదిభిః అనుభావైః త్వాం వినాక్షణమపి జీవితుమహంనశక్నోమీత్యయమర్థః॥ ప్రవససి యదీత్యస్య వాక్యశేషత్వేనావగంతవ్యః తత్రవాచో నిరస్తా ఇత్యనేన నాయికాయాశ్చింతానిశ్శ్వాసాదీనాం అనుభావానాందశావిశేషేషు పశ్యతాం మనోగోచర ఏవ నవాగ్గోచర ఇత్యర్థో గమ్యతే. దైన్యం నామసంచారిభావః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోనుకూలః భవిష్యత్ప్రవాసవిప్రలంభశ్శృంగారః అత్రనర్మస్ఫోటోజాతిరలంకారః॥౪౯

ఉ॥ మింటనువార్షికాభ్రచయమేదురలక్ష్మిని కంటనీటితో।
నంటినచూపులన్ గనుచు నక్కటకాంతుడపైనమాచనీ। వొంటి
గబోయదోఁచనుచు నూపురులతానరమాటబల్కియా। జంటచ
చరుంగుబట్టుకొని చంగటనేలనువ్రాయుచున్నవాల్। గంటియొ
నర్చుచైవులకుకట్టడివట్టిదదేలబలుకన్॥ ... ... ౪౯॥

తా॥ నాయిక మింటమేఘములంజూచి, నాయకునితో ప్రవాసము జేసెదవాయని సగము చేటపడెననఁగా నిట్టూర్పు, ముఖము తెల్లనౌట, కన్నీరు, గద్గత్తక, ఇవి మొదలగుననుభావముల నగపరచుటచేత నిన్ను విడిచి క్షణమైన జీవింపఁజాలననుట మిగిలినదని యెఱుంగవలయును. వ్రాసినేల

జెప్పదామెననినవియాయా దశలయందగపడునవి గావున మనోగోచర ములుగాని వాగ్గోచరములు కావని తోచుచున్నది, దైన్యమనుసంచారిభా వము. నాయికస్స్వీయ్య మధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, భవిష్యత్ప్రవాసవి ప్రలంభశృంగారము. నర్మస్ఫోటము. జాతియలంకారము. ॥౪౯॥

మూ॥ బాలే నాథ విముంచ మానిని రుషం రోషాన్మయా కిం కృతం ఖే
దోఽస్మాసు న మేఽపరాధ్యతి భవాన్ సర్వేఽపరాధా మయి । తత్కిం
రోదిషి గద్గదేన వచసా కస్యాగ్రతో రుద్యతే నన్వేతన్మమ కా తవా
స్మి దయితా నాస్మీత్యతో రుద్యతే ॥ ... ॥౫౦॥

వ్యా॥ నాయికా నాయకయోరుక్తి ప్రత్యుక్తిరూపా వాక్యమాలా॥ బాల ఇతి॥ హే బాలే ముగ్ధే నాథ స్వామిన్ హే మానిని హే కోపనే రుషం కోపం విముంచ త్యజ మయా రోషాత్కిం కృతం కిమాచరితమస్మాసు ఖేదః క్లేశః కృత ఇతి శేషః భవాన్ మహ్యం నాపరాధ్యతి న ద్రుహ్యతి॥ సూ॥ క్రుధద్రుహేర్ష్యా దినా చతుర్థీ, మయి సర్వే సకలా అపరాధాస్సంతి తస్మాద్ధేతోః కిం భవతి గద్గదేన స్ఖలితేన వచసా వాచా రోదిషి రోదనం కరోషి కస్య అగ్రతః పురో రుద్యతే రోదనం క్రియతే మమ అగ్రత ఏతదిదం రోదనం క్రియతే తవాహం కాస్మి దయితా ప్రియా భవసి నాస్మి న భవామీత్యతః కారణాత్ రుద్యత ఇతి సంబంధః అత్ర ప్రగల్భయాం బాలే ఇత్యామంత్రణం నాయకేన వక్రోక్త్యా కృతం, తయాపి తజ్జ్ఞాత్వా తథైవ వక్రోక్త్యా ప్రియం ప్రతి నాథేత్యామంత్రణం కృతం తతస్తేన ఆర్జవమాలంబ్య మానిని రుషం ముంచేత్యనునయః కృతో సంధేయః - తతస్తయా వక్రోక్త్యైవ రోషాన్మయా కిం కృతమిత్యుత్తరం దత్తం తతస్తేన ఖేదోఽస్మాసు కృత ఇత్యుక్తం తతస్తయా అపరాధినః ఖలు ఖేదః క్రియతే భవాన్నాపరాధ్యతి కుతః ఖేద ఇతి విపరీతలక్షణయా భవాన్నిరపరాధీ ఖేదః కథం కర్తవ్య ఇతి సూచితః తతస్తేన సర్వేఽప రాధా మయీత్యపరాధాంగీకారేణ రుషం ముంచేత్యనునయః ప్రకటీకృ తః, తతస్తయా తత్తస్మాద్రోషస్యామోచనాత్కిం కృతమిత్యుక్తం తతస్తే న గద్గదేన వచసా ఖేదవశాలం రోదనం కరోషీత్యుక్తం, తతస్తయాక

స్వాగ్రతోరుద్యత ఇత్యనేనసంబంధతః ఖలు రోదనస్య ఖేదమూలత్వం మమ కో౽భవానిత్యుక్తం తతస్తేన తస్యావక్రోక్త్యభిప్రాయం విజ్ఞాయ అజానతేవనన్వే తన్మమాగ్రత ఇత్యుత్తరందత్తం తతస్తయా పురతో రోదితు మహం తవకాస్మీత్యుక్తం తతస్తేన మమత్వం దయితేత్యుక్తం తతస్తయా దయితైన నాస్మీత్యతః కారణాన్మయా రుద్యత ఇత్యుక్తమిత్యవగంతవ్యం అత్ర నాయికాస్మీ యా ధీరప్రగల్భాచ కించఖండితా యథోక్తం భారతీయే ॥శ్లో॥ అన్యాసంగాత్సముచితే వాసకే నాగతప్రియః । యస్యాస్సామానపుగిఖాతార్తా ఖండితేత్యభిధీయతే ॥ ఇతి నాయకశ్శఠః అత్రమానకృతంవాగ్రూపం శృంగారినర్మ వాక్యోపవాక్యాలంకారః, "ఉక్తిప్రత్యుక్తిమద్వాక్యం" ఇత్యుక్తత్వాత్ ॥ ... ॥౫౦॥

ఉ॥ బాలరొసామిగావిసుప భామినిరో సమరోసగించినే। నే
లటిజేసితిక తనకు నీఘనఖేదమునిచ్చితీవహో। వాలిది నాకు నే
మియపరాధము నీవొసరి చలేదుకు। ధ్యాలతః వ లెల్లతన సుం
దటులైనను గద్గదోక్తిచే। నేలసిఁ ఓడ్చెదేతరుణిమెవ్వరి ముందటనే
డ్చితేనసిం। నేలెరునాడు ముందటనుయేవ్వతెనేను ప్రియానతం
నవె। గ్గాలగనీసనేనుబ్రియురాలిని గాదుగదానికేడ్చెదన్ ॥౫౦॥

తా॥ ఇచట నాయకుఁడు ప్రగల్భను పసిబిడ్డవలె నేడ్చెదవనుఅభిప్రాయముతో వక్రోక్తిచేతనో బాలికయని సంబోధించెను, ఆపెయు దానినెఱిఁగియుట్లె వక్రోక్తిచేత పోషించువాఁడా అనుఅభిప్రాయముతో నాథుడాయని సంబోధించెను, అటుపిదప నాయకుడు ఋజుతాత్పర్యముతోఁ గోపము గల్గియున్నావు కోపము విడువుమనెను, అటుపిమ్మటను నాయిక వక్రోక్తితోనే రోషమువలననే నేమిచేసితిననెను, తరువాత నతఁడుమాయందు ఖేదముఁజేసితివనెను, పిమ్మట నాపె నీవు నాకేమియు నపకారము చేయవే నీయందు నేనేల ఖేదముఁజేతునని విపరీతలక్షణచేత నీవు చేసిన యపరాధమునకెట్లు ఖేదముఁజేయక యుండవచ్చునను తాత్పర్యముఁదెలిపెను, అంత నతడు నేను జేసినవన్ని తప్పులేయని తప్పునొప్పు

కొని కోపమును విడువుమను ప్రార్థనను బ్రకటించెను, అంత నాపె రోషమును విడువక నేనేమి చేసితినానెను, పిమ్మట నతఁడు నాకుఁగష్టమగునట్లు గద్గదస్వరముతో నేడ్చుచున్నా వింకనేమి చేయవలయుననెను, అటు తరువాత నాపె యెవని యెదుట నేడువని వక్రోక్తిచేత సంబంధముగల వారి యెదుట నేడ్చిన పక్షమున వారికి ఖేదము గలుగును నాకు నీకు సంబంధమేమను నభిప్రాయముతో నెవని యెదుట యేడువని చెప్పెను. అంతనతఁడా తాత్పర్యము దెలిసియుఁదెలియనట్లు నాయెదుట నేడ్చుచున్నావనెను, పిమ్మట నాపె నీయెదుట నేడ్వను నీకు నేనెవతెయ నేను, అంత నతఁడు నీవు నాకు ప్రియురాలనెను, అంత నాపె ప్రియురాలను కానను హేతువలననే యేడ్చెదన నేనని తాత్పర్యము, ఇచట నాయిక స్వీయ ధీరప్రగల్భ, ఖండిత ఎట్లనిన భారతీయ్యమునందు, ప్రియుఁడు మరియొకతె సంగమువల్ల సముచితమగు వాసకమునందు రాకుండఁగా నీర్ష్యాకోపముచేత దుఃఖపడు నాయిక ఖండితయని లక్షణము, నాయకుఁడు శఠుఁడు, మానకృతము వాగ్రూపము శృంగారినర్మము, వాక్యోప వాక్యాలంకారము. ఉక్తిప్రత్యుక్తులు కలిగియుండునది వాక్యోపవాక్యమని దాని లక్షణము.

మూ॥ శ్లిష్టః కంఠే కిమితి న మయా మూఢయా ప్రాణనాథ శ్చుంబ
త్యస్మిన్ వదనవినతిః కిం కృతా కిం న దృష్టః। నోక్తః కస్మాదితి నవవ
ధూచేష్టితం చింతయంతీ పశ్చాత్తాపం వహతి తరుణీ ప్రేమ్ణి జా
తే రసజ్ఞా॥ ... ... ॥౫౧॥

వ్యా॥ అ॥ పూర్వం మౌగ్ధ్యేన వంచితాస్మీతి పశ్చాత్తాపంగతాయాః నాయికాయా ఆత్మోపాలంభంక విరాహ ॥ శ్లిష్టఇతి ॥ తరుణీయువతిః ప్రేమ్ణి ప్రణయే జాతే సంభూతే సతి లజ్జావరణం విహాయ ప్రకాశమాన ఇత్యర్థః రసజ్ఞారుచిజ్ఞా సంభోగసౌఖ్యం విశేషేణ జానతీత్యర్థః తదా నీంమూఢయా అజ్ఞయా మయా ప్రాణనాథః ప్రాణేశ్వరః కిమితి కంఠే న శ్లిష్టః నాలింగితః కించ అస్మిన్ ప్రాణనాథే చుంబతి చుంబనం కుర్వతి సతి

వదనవినతిః ముఖవినమనం కింకృతా కిమర్థమాచరితా కించ ప్రాణనాథః కింనదృష్టః కిమితి నావలోకితః కిం చ కస్మాద్ధేతోః నోక్తో నసంభాషిత ఇత్యేనేన ప్రకారేణ సధూ చేష్టితం నవోఢావ్యాపారం ఆత్మీయమితి శేషః చింతయంతీస్మరంతీ పశ్చాత్తాపమనుశయ మేతావంతంకాలం మౌగ్ధ్యేననం చితాస్మీతి ఏవంరూపం వహతీతి సంబంధః అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యా నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః అనుశయాపేక్షాలంకార స్స్పష్టఏవాభిప్రాయః ॥ ... ... ॥౫౧॥

ఉ ॥ సుందరి మక్కువెక్కువగుచో తనసిగ్గుదొలంగ సంగజానందపుసౌఖ్యముం దెలిసినంతటమూఢతనంబుచేత నే నెందుకుఁ బొందుకాని మెడనింపుగ కౌఁగిటఁ బూననైతనే । నెందుకు మోమువంచి తతడెంపున ముద్దిడ నేల నానినే । నందను జూడనైతి వినయంబున నేటికిఁ బల్కనైతి నం। చాం దెదుర క్తి చేతననవోఢ వధూత్వపుచర్యలన్నియుఁ । డెందమునందలంచుకొని నేఁడు పుత్తోపరితాపమొందెడిన్॥ ... ... ॥౫౧॥

తా॥ నాయిక ప్రియునితో సంభోగము జేసి యా సౌఖ్యము దెలిసిన పింమట దాను దొలుత ప్రియునితో సంభోగము చేయునపుడు సిగ్గుచేత ప్రియుని గంతాశ్లేషము మొదలగువాని నేలం జేయకుంటినని విచారపడెనని తాత్పర్యము. ఇచట నాయిక స్వీయమధ్య- నాయకుండనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, ఆక్షేపాలంకారము. ॥౫౧॥

మూ॥ వాంత్రైర్లోచనవారిభిః స్సశపథైః పాదప్రణామైః ప్రియైరన్యైస్తావినివారయంతి కృపణాః ప్రాణేశ్వరం ప్రస్థితమ్ । ధన్యాహం వ్రజమంగళం సుదివసం ప్రాతః ప్రయాతస్య తే యత్స్నేహోచితమీహితం ప్రియతమ త్వంనిర్గతశ్శ్రోష్యసి ॥ ॥౫౨॥

వ్యా ॥ అ॥ ప్రయాస్యంతం నాయకం నాయికా వక్రోక్త్యా నివారయతి ॥ వాంత్రైరితి ॥ వాంత్రైర్నిర్గతైః లోచనవారిభిః నేత్రజలైః సశపథైః శపథసహితైః పాదప్రణామైశ్చేత్యర్థః అన్యైః ప్రియైః ఇష్టకరణైశ్చాపి

తా॥ కృపణాదీనాః ప్రస్థితం ప్రయాణోద్యుక్తం ప్రాణేశ్వరం ప్రాణనాథం వినివారయంతి అహంతు ధన్యా పుణ్యా అకృపణేత్యర్థః- ప్రయాతస్య ప్రయాతుముద్యుక్తస్యతే ప్రాతఃప్రాతఃకాలేసుదివసః శోభనందినం తత్రైవమాంగళ్యకారి వ్రజగచ్ఛ ప్రియతమత్వం నిర్గతస్సన్ మయా స్నేహోచితం స్నేహస్య ప్రేమ్ణః ఉచితమర్హాం యదీహ తమాచరితం తచ్ఛోష్యసి ఆకర్ణయసీతి సంబంధః, అతస్నేహోచిత మీహితంశ్రోష్యసీత్యనేన ఆత్మనోభావినీమ్ విపత్తింసూచయిత్వా ప్రియస్య గమనం నిషేధయతీత్యభిప్రాయః- నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ నాయకోనుకూలః భావిప్రవాస విప్రలంభ శృంగారః సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలఙ్కారః. ... ... ॥౫౨॥

ఉ॥ కన్నుల నీరు గ్రాల్చుకొని కాళ్లకు మ్రొక్కుచునానలుం
చిబల్ । ఖిన్నతనింకకొన్ని ప్రియకృత్యములన్ పరదేశగామిగా।
నున్నమనోహరున్ నిలుపుచుందురు కొందరుదీన కామినుల్ । చె
న్నుడనేను ధన్యనిఖచెప్పెడిదేమిటి వెళ్లవచ్చునే । డెన్నివిధంబు
లన్ సుదినమెంతయునీకుశుభంబుగాకస్నే । హాన్నతికేదియు
క్తమదియున్ ప్రియవించువు ముందుబోయినన్॥ ॥౫౨॥

తా॥ ప్రపంచమందు వారువారు ప్రియుని ప్రయాణకాలమున కన్నీళ్లు విడుచుకొని శపథములుచేసి అడుగులకు మ్రొక్కి వాని గమనమును నిషేధింతురు. నేనట్టిదాననుగాను. నీవు శుభముగ బొమ్ము. నాకు నీయందుగల స్నేహమునకు తగిన కార్యమును చేయుదును, నీవాసమాచారమువినగలవనుటచేత ప్రియనిర్గమనానంతరముందనకుగలుగబోవు విపత్తునుసూచనంజేసి ప్రియుని పోకనునాయికవారించెను. ఇచట నాయిక స్వీయప్రగల్భ, నాయకుడనుకూలుడు, భావిప్రవాస విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభవచనునర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ లగ్నానాంశుకపల్లవేభుజలతాన్నోద్వారదేశస్థితం నోవా
పాదయుగే ముహుర్నిపతితం తిష్ఠేతినోక్తంవచః। కాలే కేవల

మంబుదాళీమలినే గంతుంప్రవృత్తశ్శఠః తన్వ్యాబాష్పజలౌఘక
ల్పితనదీ పూరేణరుద్ధః ప్రియః ॥ ... ॥౫౩॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ లగ్నేతి ॥ అంశుకపల్లవేప్రియస్య చేలాంచలేఘు
జలతా నాయికాయా పోర్వల్లరీనలగ్నానసక్తా ద్వారదేశే ద్వారస్థలేన స్థి
తంనోష్షితం(భావేస్థా) పాదయుగె ప్రియస్య చరణద్వంద్వేవా ముహు
ర్ముహుఃపునఃపునఃనసపతితంనప్రణతం తిష్ఠేతివచోవా వచనంవా నో
క్తంనోదీరితం అంబుదాళీమలినే మేఘపటలశ్యామే కాలేసమయే గంతుం
ప్రయాతుం ప్రవృత్తః ఉద్యుక్తః శఠః అన్యజుః అయుక్తకారీత్యర్థః ప్రి
యోవల్లభః తన్వ్యా కాంతయా కేవలం బాష్పజలౌఘకల్పితేన నదీపూ
రేణ అశ్రుసలిల సమూహ సంపాదితతటినీ ప్రవాహేణ కేవలం శబ్దోవ
ధారణేపూరేణైవేత్యర్థః, రుద్ధోవారిత ఇతిసంబంధః, అభిప్రాయో న్య
క్తఏవదైన్యం నామసంచారీభావః నాయికా స్వీయామధ్యాచ నాయకో
నుకూలః ఆత్మోపక్షేపరూపం చేష్టాకృతం శృంగారినర్మ ఆక్షేపోలఙ్కారః॥

ఉ॥ పన్నగవేణికాంతపటపల్లవమున్ తనబాహువల్లిచే। తిన్న
గబట్టలేదుబలుదీనతవాకిటనిల్వలేదుయా। వెన్నునిపాదయుగ్మముల
వీడ్కొని పల్మరుమ్రొక్కనిల్వుమం।చన్నగబల్కలేదుజలదావలి
గప్పిమలీమసాత్మమై । పన్నెడుకాలమధ్యమునపైనము జేయగగో
రనాలిపెక్ । కన్నులనీటికాల్వలను కల్పితమైననదీప్రవాహమే।
గ్రొన్నతిచే శఠుండగుప్రియుండునివారితుడాయె నాయికన్ ॥౫౩॥

తా॥ వానకాలమునందు ప్రియుండు స్థలాంతరమునకుబోనుద్యమిం
పఁగా నాయిక వానివస్త్రమును పట్టుకొనుట తోవకడ్డముపోవుట మొద
లగు కార్యములేమియుఁజేయక కన్నీళ్లు విడిచిన మాత్రముననే యాతఁడు
ప్రయాణము మానుకొనెనని తాత్పర్యము. ఇచట దైన్యమను సంచారిభా
వము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుఁడు, తనయపేక్షను
బ్రకటించుటే రూపముగాఁగల చేష్టాకృత శృంగారినర్మము, ఆక్షేపా
లంకారము.

మూ॥ విరహవిషమః కామః కామంతనుంతనురుశైతనుం దివసగణ
నాదక్షః సైస్వైరం వ్యాపేతఘృణోయమః । త్వమపివశగోమానవ్యా
ధేర్విచింతయ నాథహేకిసలయ మృదుర్జీవేదేవం కథంప్రమదాజనః॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీ నాయకముపాలభతే ॥ విరహవిషమఇతి ॥ కామోనన్మ
థః విరహ విషమః విరహే విప్రయోగే విషమోవక్రఃకఠ్రిరస్సః ఇత్య
ర్థః, కామం ప్రకామం తనుం శరీరం కృశాంకురుతే విధత్తే యమఃకృ
తాంతస్సైస్వైరం యథేష్టం వ్యపేతఘృణః అపగతదయస్సన్ దివస గణ
నాదక్షః దివససంఖ్యాయాం పటుః మారణవ్యగ్రఇత్యర్థః ॥ హేనాథస్వా
మిన్ త్వమపి మానవ్యాధేః మానఈర్ష్యాకోపస్సఏవ వ్యాధిరామయః తత
స్యనాయికాయాఇతి శేషః, వశగః వశవర్తీ మానవ్యాధిం శమయితుం
నోద్యుక్తఇత్యర్థః ఏవమిత్థం సతి కిసలయమృదుః నవాళకోమలః ప్రమ
దాజనః కథం కేనప్రకారేణజీవేత్ ప్రాణాన్ ధారయేత్ విచింతయ వి
చారయేతి సంబంధః ఏవం కథంజీవేచ్చింతయేత్యనేన ఔదాసీన్యంవిహా
య శీఘ్రం తాంప్రసాద్యకృతార్థాం కురుష్వేత్యభిప్రాయః అత్రసంజ్వ
రోనామదశావిశేషోవగమ్యతే నాయికాస్వీయా మధ్యాచ కించకలహాం
తరితానాయకశ్శఠధృష్టయోరన్యతరః మానకృతవిప్రలంభశృంగారః అత్ర
సోపాలంభవచనంనమఆక్షేపాలఙ్కారః. ... ॥౫౮॥

ఉ॥ కాముడువిప్రయోగమునకట్టడిలేనికిరాతుడైసఖీ! క్షేమ
ముచాపిదానొడలుచిక్కగమికిరిజేశెనాయము । డామెకుని
ష్కృణుండగుచు నన్నిటపూటలనెంచుచుండుకో! పామయవశ్యు
డీవు మదినంసిముచింతనజేయుమింకనో। సామిగ డానిధన్యనగ
నల్పకబోయినచో శిరీషన । లోకమలమాసతిజనము కుంభిణినె
ట్లుధరించుప్రాణముల్॥ ... ... ॥౫౮॥

తా ॥ విరహమునందు కామమధికమాటచే దేహముడుగఁగాఁబూర్వ
మీ స్యాకోపముచేత మనల దీసకరించెనని నీవును పేక్షించిన పక్షమున
నాపె యముని పాలౌనుగనక నీవు మంచియాలోచనచేసి నాయికను

కదా ఈసార్ష్యాకోపమును నుమాన్పియీపె నుగృతార్థురాలుగాఁ జేయవలయు నని తాత్పర్యము. ఇచ్చట సంజ్వరమను మన్మథావస్థ తోఁచుచున్నది. నాయికస్వీయ-మధ్యకలహాంతరిత, నాయకుఁడు శఠుఁడుగాని ధృష్టుఁడుగాని, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ పరిమ్లానే మానే ముఖశశిని తస్యాః కరధృతే మయి క్షీణోపాయే ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే । తదా పక్ష్మప్రాంత వ్రజపుటనిరుద్ధేన సహసా ప్రసాదో బాష్పేణ స్తనతటవిశీర్ణేన కథితః ॥ ౫౫ ॥

వ్యా ॥ అ ॥ నాయకోక్తిః ॥ పరిమ్లాన ఇతి ॥ క్షీణోపాయే విగతసామాద్యుపాయే మయి ప్రణిపతనమాత్రైకశరణే సతి ప్రణిపతనమాత్రం ప్రణామ ఏకం ముఖ్యం శరణం యస్య సతథోక్తః తస్మిన్ పరిమ్లానే మానే తస్యాః కోపశ్లథే౽తి ముఖశశిని ముఖచంద్రే కరధృతే హస్తధారితే సతి పక్ష్మప్రాంతవ్రజపుటనిరుద్ధేన పక్ష్మణాం ప్రాంతాః అగ్రాణి తేషాం వ్రజస్సమూహః స ఏవ పుటప్రాంతః తేన నిరుద్ధో నివారితః తేన స్తన తటవిశీర్ణేన కుచప్రాంత జర్ఝరేణ బాష్పేణాశ్రుణా సహసా శీఘ్రం ప్రసాదః ప్రసన్నతా కథితః ఉక్త ఇతి సంబంధః కోపభావశాంతిః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ నాయకశ్శఠః జాతిరలంకారః. ... ... ॥౫౫॥

చ ॥ చనువునదాని సాంత్వనము సల్పగ నే సదుపాయహీనుఁడై । మొనరగదానికాళ్లబడు టొక్కటె దిక్కనుచుండ నెయ్యపుర్ । కినుకదొలంగ చందురుని గెరెడు మోమును కేలబట్టి మీ । రిన కృపనప్పుడప్పడలి రెప్పలచొప్పున నప్పళించకన్ । చనుగవపైన వ్రాలుచును ఝుర్ఝరితంబగు కండ్లనీళ్ల చే । తనే తనమీదకోపశాంతి తానయి వేగ ననుగ్రహంబు జెం । దినదని నెనెరుంగితి మదించలికాడ యిఁకేమి జెప్పుదున్॥ ... ... ॥౫౫॥

తా ॥ నేను మరి యే యుపాయముచేత నామెపై మొక్కు— మానమునపనోదింపజాలక యడుగులబడి మ్రొక్కఁగా నామెపై చెక్కి-లి చేతనొత్తుకొనుచు

కన్నీటివిడువ నా కన్నీరు చన్నుల మీదఁబడి తుంపరలు కాఁగా నీపై ప్రసాదము నెంచెనని మెఱిగితినని తాత్పర్యము. ఇచటఁ గోపభావశాంతి; నాయిక స్వీయామధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, జాతియలంకారము.

మూ॥ కృతో దూరాదేవ స్మితమధురమభ్యుద్గమవిధిః శిరస్యాజ్ఞా న్యస్తా
ప్రతివచనమప్యాలపసి చ । న దృష్టేః శైథిల్యం భజత ఇతి చేతో
దహతి మె నిగూఢాంతః కోపే కఠినహృదయే సంవృతిరియం ॥౧౬॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకో నాయికాముపాలభతే । కృత ఇతి ॥ దూరాదేవ దూరత ఏవ స్మితమధురం మందహాససమనోహరం యథా భవతి తథా అభ్యుద్గమవిధిః ప్రత్యుత్థానాచరణం కృతో విహితః కించ ఆజ్ఞా మమ శాసనం శిరసి మస్తకే న్యస్తా విహితా యద్యథోక్తం తత్తథాంగీకృతమిత్యర్థః ప్రతివచనముత్తరమపి ఆలపసి బ్రవీషి మయి భాషమాణే సతీతి శేషః తథాపి తే దృష్టిః దర్శనం శైథిల్యం శ్లథతాం న భజతే న ప్రాప్నోతీతి యత్ కోపదార్ఢ్యం న జహాతీత్యర్థః తచ్ఛైథిల్యాభజనం మే మమ చేతో దహతి చిత్తం సంతాపయతి హే నిగూఢాంతః కోపే నిగూఢో గుప్తః అంతః కోపో యస్యాస్సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః కఠినహృదయే నిష్ఠురచిత్తే ఇయం పూర్వోక్త ప్రత్యుద్గమవిధిః సంవృతిరాకారగోపనమితి సంబంధః అవహిత్థం నామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ నాయకశ్శఠః, అత్ర సోపాలంభవచనం నర్మ స్ఫోటాలంకారః. ॥౧౬॥

ఉ॥ దూరమునుండి మేనగవులో మధురంబుగ నన్నెదుర్కొనం।
జేసితి వాజ్ఞ జేసినవి చేయఁగ నీ శిరసావహించితౌ । మాముగ బలికి
తీవితనమాటలకెల్లను చూపదింక యుక్ । కూరితమాన లేవడిమె
కృంతనజేయు మదాశయంబు నీ। దారుణకోపమున్ మదిని దాచిన
దాసమ రెమి చెల్ల నాకారప్రగోపనంబుగ ద్రకరణి మానసురాల
చాలు నే॥ ॥౧౬॥

తా॥ నాయిక తనరాకఁజూచి దూరముననుండఁగానే యెగుచు నెదురుగా వచ్చి తాను జెప్పిననాని నన్నిటి నట్లయని యొప్పుకొనుచుం దనతో మా

టలాడుచుండఁగా నాయకుఁడాపెమొక్క తీక్ష్ణదృష్టినిఁజూచి కోపము కలదిగానున్నదని తెలిసికొని నాయికతో నీవెన్నివిధముల నాకారగోపనము చేసుకొన్నను నీచూపుచేత నీకోపమును దెలిసికొని మిక్కిలి పరితాపము నొందుచున్నానని తాత్పర్యము. అవహిత్థమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ ధీరప్రగల్భ, నాయకుఁడుశఠుఁడు, సోపాలంభవచనము నర్మము, స్ఫోటమలంకారము.

మూ॥ ఆస్తాంవిశ్వసనంసఖీషువిదితాభిప్రాయసారేజనే తత్రా
ప్యర్పయితుందృశంసలలితాంశక్నోమినవ్రీడయా। లోకోహ్యేష
పరోపహాసచతుర స్సూక్ష్మేంగితజ్ఞోప్యలంమాతఃకంశరణంవ్రజా
మిహృదయేజీర్ణోనురాగానలః ॥ ... ॥౫౭॥

వ్యా॥ అ॥ స్వాభిలాషం ప్రియాయనివేదయితుమసమర్థా విషణ్ణా నాయికా ధాత్రీమాహ ॥ ఆస్తామితి ॥ సఖీషువయస్యాసు విశ్వసనం విశ్వాస అస్తాం తిష్ఠతు విశ్వాసోనాస్తీత్యర్థః విదితాభిప్రాయసారే అభిప్రాయ ఆశయః తస్యసారః తత్వంవిదితోజ్ఞాతః అభిప్రాయసారో యేనసఃతథోక్తః తస్మిన్ పరేంగితజ్ఞ ఇత్యర్థః తత్రతస్మిన్ జనే స్వప్రేమాలంబన భూత పురుష ఇత్యర్థః సలలితాం సవిలాసాం భావగర్భితామిత్యర్థః దృశం దృష్టిమర్పయితుం ప్రేరయితుమపి వ్రీడయా లజ్జయా నశక్నోమిన సమర్థాస్మిహి యస్మాత్కారణా దేషలోకోజనః పరోపహాసచతురః పరేషాముపహాసః తస్మిన్ చతురో నిపుణోపి కించ అలమత్యర్థం సూక్ష్మేంగితజ్ఞోపి నిగూఢాభిప్రాయవేదీచ తస్మాద్వ్రీడయా నశక్నోమీత్యనుసంధేయం హేమాతః హే అంబ కంజనం శరణం రక్షకం వ్రజామి గచ్ఛామి శరణంనాస్తీత్యర్థః తస్మాదనురాగానలః ప్రణయాగ్నిః హృదయే మనసి జీర్ణశ్శాంతః ఇతిసంబంధః అత్ర అనురాగస్యానలత్వ నిరూపణం సంతాపకారిత్వాత్ అత్రపరకీయా నాయికా కస్మిన్నపిజనే అనురాగం విధాయ తంసావరణ సంవిదృష్టిసంధిభ్యామావర్జయితుమశక్తమాభూత్వా కం శరణం వ్రజామ్యనురాగానలోజీర్ణః ఇతిధాత్ర్యాః ప్రురః స్వావస్థాప్రి

కటనేన త్వమేవ శరణం నాస్యదితి స్వాభిప్రాయం సూచితవతీత్యభిప్రా యః దూతముఖేన సావరణసంధిః స్వయమేవ దృష్ట్వా సంధానం దృష్టిసంధిః ఆస్తాంవిశ్వససంసక్తిప్వృత్యత్రప్రియంప్రతి ప్రేషితాస్సఖ్యః స్వయమేవరతిం కృతవత్యః అతో విశ్వాసాభావాత్ సావరణసంధేర్వ్యర్థత్వాదర్శితాప్రీడయా ప్రియోపశరణ ఘటయితుం న శక్నోమీత్యత్ర దృష్టిసంధేరప్యసంభవో దర్శితః అత్ర విషాదో నామ సంచారీభావః- యథోక్తం- కార్యావిస్తరణాద్దైవా దాగత్యాద్రాజలోపతః। కార్యాగ్రహాద్విషాదస్స్యాన్మనసస్సత్త్వహీనతా। వైమనస్యమనుత్సాహః సృక్వణోః పరిలేహనమ్। అపాయాన్వేషణం మూర్ఛా సంతతం ముఖశోషణమ్। శయనం ధ్యానమిత్యాదిరనుభావోత్ర వేదిహ। సంజ్వరో నామ నవమీ దశా - యథోక్తం:- చక్షుః ప్రీతిర్మనస్సంగః సంకల్పోత్థ ప్రలాపితా। జాగరః కార్శ్యమరతిః లజ్జాత్యాగోథ సంజ్వరః। ఉన్మాదో మూర్ఛనం చైవ చరమం మరణం విదురితి - అయోగవిప్రలంభ శృంగారః, అత్ర్యోపశ్లేషరూపం శృంగారినర్మజాతిరలంకారః. ... ... ॥౫౭॥

ఉ॥ నెచ్చెలులందు నమ్మకము సేనిడ లేదటులుండ నిమ్మునా।
తచ్చనలేనియాశయపు తత్త్వమెఱింగినవానిపైననె। మచ్చికలోవి
లాసమగు పల్లడిచూపిడనోపశిగ్గుచే। గెచ్చులనీజనుల్ పయుల గేలి
యొనర్చుటయందు మేటిమై। రచ్చలబెట్టజాలునను రాగపుటిం
గితమింతెఱింగినన్। మెచ్చటబోదుదిక్కెవరుయీయనురాగపు
చిచ్చునాయదన్। చచ్చెద శాంతమయ్యె పతిసాంత్వనపొట్లగు
నంమ్మబల్కవే॥ ... ... ॥౫౭॥

తా॥- పరకీయయగు నాయిక యొకనియందు మక్కువపడి వానిసావరణసంధిచేతఁగాని దృష్టిసంధిచేతఁగాని స్వాధీనపరచుకొఁజాలక యొకని శరణముగఁబొందుదునను రాగానలము జీర్ణమాయెనని ధాత్రి యొద్దటందనయవస్థఁ దెలుపుటచేత నీవే నన్నుగా పాడవలయునను నభిప్రాయమును సూచనచేసెనని తాత్పర్యము. ధూళీమ్ముఖమ్ముగాఁజేయు సంధి సాక్ష

వరణస్సంధి, తానే చూచి కలియుట దృష్టిసంధి, చెలులయెడల నమ్మిక ముంచనిమ్ము, అనుటచేత ప్రియునియొద్దికంపఁబడిన చెలులు తామే వాని తోరమించిరి. అందువలన సావరణసంధి వ్యర్థమని చెప్పినట్లాయెన్యు సిగ్గుచేతఁ బ్రియునియందుఁ భావునుంపజాలననుటచేత దృష్టిసంధియు ఘటింపదన్నట్లాయెను, ఇచట విషాదమను సంచారి భావము, కార్యము నెరవేరక పోవుటవల్లను, రాజదోషమువల్లను చేయవలసినదియని తో చక పోవుటవల్లను, మనస్సునకు సత్త్వము చెడుట విషాదమనియు, వైమనస్య ము, ఉత్సాహహీనత, నిలవుల నాకట మొదలగు నవిదానియనుభా వములనియుఁ జెప్పియున్నది, సంజ్వరమను నవమావస్థ. ఎట్లనిన, చక్షుః ప్రీతి, మనస్సంగము, సంకల్పము, ప్రలాపిత్వము, జాగరము, కార్శ్య ము, అరతి, లజ్జాత్యాగము, సంజ్వరము, ఉన్మాదము, మూర్ఛ, మరణము, ఇవి మన్మథావస్థలని చెప్పియున్నది, అయోగ విప్రలంభ శృంగారము, అత్యోపత్రే పరూపశృంగారిసర్గము, జాతియలంకారము.

మూ॥ శ్రుత్వా నామాపి యస్య స్ఫుటఘనపులకం జాయతే యత్స
మంతాద్దృష్ట్వా యస్యాననేందుం స్రవతి వపురిదం చంద్రకాంతాను
సారి। తస్మిన్నాగత్య కంఠగ్రహనికటపదస్థాయిని ప్రాణనాథే భగ్నా
మానస్య చింతా భవతి మమ పునర్వజ్రమయ్యాః కథంచిత్ ॥ ౫౮ ॥

వ్యా॥ అ॥ సఖీభిర్మానకరణాయ బోధితా నాయికా స్వస్యా అసామర్థ్యం తాభ్యో నివేదయతి ॥ శ్రుత్వేతి ॥ యస్య ప్రియస్య నామ నామధేయమపి శ్రుత్వా నిశమ్య వపుర్వ్యస్మాత్కారణాత్సమంతాత్సమంతతః స్ఫుటఘన పులకం వ్యక్తసాంద్రరోమాంచం జాయతే భవతి కించ యస్యాననేందుం ముఖచంద్రం దృష్ట్వా అవలోక్య ఇదం వపురేతచ్ఛరీరం చంద్రకాంతాను సారి చంద్రకాంతమనుసరతీతి చంద్రకాంతానుసారి తద్వత్ప్రస్రవణంభవ తీత్యర్థః తస్మిన్ప్రాణనాథే ప్రాణేశ్వరే ఆగత్య ఏత్య కంఠగ్రహ నికట పదస్థాయిని సతి కంఠస్య గళస్య గ్రహో గ్రహణం ఆలింగనమిత్యర్థః తస్య

నికటపక్షం సమీపస్థానం తత్రతిష్ఠతీతి స్థాయినీ తస్మిన్ కథంచిత్కేనాపి ప్రకారేణ వజ్రమయ్యాః కులిశ సదృశ్యాః ఆరోపితకాంతాయాః ఇత్యర్థః మమ పునర్మానస్య కోపస్య చింతాస్మృతిః భగ్నానిహతా భవతి మానః కథం క్రియతే పునశ్శబ్దో వాక్యాలంకారే అత్రనాయికా ప్రగల్భా అపరాధీప్రియః తస్మిన్మానః కర్తవ్య ఇతిసఖీభిర్బోధితా ప్రోత్సాహితా సతీ ఆత్మన అసామర్థ్యం కథయతీత్యభిప్రాయః - అత్ర నాయికా స్వీయా మధ్యాచ నాయకశ్శఠః, ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః॥

ఉ॥ ఎవ్వనినామముం విననినీతను వెల్లడనిండిదట్టమై। యెవ్వల
దోచుచున్నపులకాంచితమైచలరేగుచుండుమె। నెవ్వని మోము
చందురునిరీక్షణచేనెలరాలబోలుచుం। దవ్వునతాంద్రవించునసితా
మణియట్టిని జేష్టకాంతుడా। పువ్విలు కానిబోలు ధనపుంగవుడా
చ్చికపుంగలించగా। నవ్వుచుచెంతనిల్వకతనసత్వమునం పటువజ్ర
మైననా। కెవ్విధినై నవానియెడనీష్యతలంపులు భగ్నమైచనుం॥౫౮॥

తా॥ నాయికతోం జెలులు నీప్రియుండపరాధి వానియెడల నీష్యాకోపముం జేయవలయునని బోధింపంగా నాపె ప్రియుని పేరువినంగానే దేహమున రోమాంచము గలుగుచున్నది వానిజూడంగా జెమర్చుచున్న జేయట్టి ప్రియుండెదురుగావచ్చి దగ్గిరనున్నప్పుడు నేనెంత కాఠిన్యమును వహించినను మానము యొక్క స్మరణము నాకుండదని వారికుత్తరముం జెప్పెనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ్యా, మధ్య, నాయకుండు శఠుండు, ఆత్మోపక్షేపరూప శృంగారినర్మము జాతియలంకారము.

మూ॥ సంత్యేవాత్ర గృహే గృహే యువతయస్తాః పృచ్ఛ గత్వాధు
నా ప్రేయాంసః ప్రణమంతికింతవపున ర్దాసోయథావర్తతే।
ఆత్మద్రోహిణిమజ్జనప్రలపితం కర్ణేభృశంమాకృథా శ్ఛిన్నస్నే
హరసాభవంతిపురుషా దుఃఖానువృత్త్యాయతః॥ ॥౫౯॥

వ్యా॥అ॥ అత్యంతకుపితాం నాయికాం ముహుర్ముహుః అనునీయ నిష్ఫలితేన నాయకేన భేదంప్రాపితా సఖీతాముపాలభతే॥ సంతీతి॥ అత్రనగరే

గృహేగృహే ప్రతిగృహం యువతయః తరుణ్యస్సంతి విద్యంతఏవ అధు
నా ఇదానీంగత్వాతాః పృచ్ఛప్రియోపచార ప్రకారమితి శేషః ప్రియాం
సః ప్రియతమాః ప్రణమంతికిం ప్రేయసీరితి శేషః తవపునః ప్రియాణాం
ప్రియతమస్తుదాసో యథా ప్రేష్య ఇవవర్తతే చరతి హే ఆత్మద్రోహి
ణి ఆత్మనేసన్నిహ్యమద్రుహ్యత్యపరాధ్యతీత్యాత్మ ద్రోహిణీ తస్యాః సంబుద్ధిః
దుర్జన ప్రలపితం పిశునజల్పితం కర్ణే కర్ణే భృశం దృఢంమాకృథాః
నకురుష్వ యతః యస్మాత్కారణాత్ పురుషాః దుఃఖానువృత్త్యా ఖేదా
నుబంధేన అనునయవైయర్థ్యజనిత ఖేదానుబంధేనేత్యర్థః భగ్నస్నేహ
రసాః గళిత ప్రేమగుణాభవంతీత్యనేన ప్రియస్య ప్రేమవిచ్ఛేదేసతి భవ
త్యాః ప్రాణపర్యంతో ఽనర్థో భవిష్యతీతిసూచితః అత్ర నాయికాస్వీయామ
ధ్యాచ నాయకశ్శఠః, ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృంగారః, అత్ర
సోపాలంభవచనరూపం నర్మ, ఆక్షేపాలంకారః. ... ॥౫౯॥

ఉ ॥ ఈపురినింట నింటయువతీతతి యున్నది యిప్పుడీవుబో।
యీపడతుల్ రచించెదు ప్రియానుస్మృతిన్ యుపచారచర్యలన్। దా
పున జేరుటన్ యడుగు దా ప్రియులున్ ప్రియరాండ్రకాళ్ళకున్। ।
ప్రాపని మ్రొక్కచుందురటు భామరొ నీవిభుడింటిబంటుగా। ప్రా
పనియున్న వాడు చదుపలుకల పల్కెడివారిబోధనా। లాపము నె
చ్చుగా చెవులసందకు మెందుకటన్న పూరుషుల్ । కోపననూరడించి
నవి గొబ్బునవ్యర్థములౌ యనంచుదుఃఖాపదచేత ప్రీతిగుణ మం
తయుదెంచుకపోదురక్కటా। పాపిని నీకు నీ వెకటుభాషలద్రోహ
ము జేసికొంటివే॥ ... ... ॥౫౯॥

తా ॥ నాయికనుగూర్చి చెలియూరనింకననేకలు నీవంటి స్త్రీలున్నా
రుగదా, వారందరిట్లు చేయుచున్నారా. నీవు దుర్మార్గుల మాటలును
విననలదుసరియునధిక మౌర్ఖ్యము చేసిన పక్షమందు ప్రియునకు నీయం
దుప్రేమముదొలగును గావున వానిననుసరింపుమని చెప్పెనని తాత్పర్య
ము. నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృత

విప్రలంభశృఙ్గారము, సోపాలంభవచనరూప నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ స్మరరసనదీపూరేణోఢాః పునర్గురుసేతుభిర్యదపివిధృ
తాస్తిష్ఠంత్యారాదపూర్ణమనోరథాః। తదపిలిఖితప్రఖ్యైరంగైః
పరస్పరమున్ముఖానయననలినీనాళానీతంపిబంతిరసంప్రియాః॥౬౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥స్మరేతి॥ప్రియాః"సూ॥స్త్రియాంపుమాన్"ఇత్యేకశేషః
ప్రియాశ్చ ప్రియతమాశ్చేత్యర్థః స్మరరసనదీపూరేణ స్మరేణ కామేన కృ
తోరసోరాగస్స ఏవనదీపూరః తేన ఊఢాః ఉద్ధృతాః బలాన్నీతా ఇత్య
ర్థః పునర్భూయః గురుసేతుభిః గురవో గురుజనా ఏవసేతవః ప్రవాహ
బంధాః తైర్యద్యస్మాత్కారణాత్ విధృతా అపి నివారితాశ్చ భవంతః
ఆరాత్సమీపె అపూర్ణమనోరథాః అపర్యాప్తకామాస్తిష్ఠంతి ఆసతే
తదపి తథాపి లిఖిత ప్రఖ్యైశ్చిత్రసదృశైరంగైశ్శరీరైరుపలక్షితాః పరస్ప
రమన్యోన్య మున్ముఖా అభిముఖాస్సంతః నయన నళినీ నాళానీతం నయ
నాని లోచనాన్యేవ నళినీనాళాని పద్మకాండాని తైరానీతమాహృతం రస
మాహ్లాదంపిబంతి ఆస్వాదయంతీతి సంబంధః అత్ర స్మరరస నదీపూరేణో
ఢా ఇత్యనేన అత్యంతమభిలాష పరతంత్రా ఇతిగమ్యతే లిఖిత ప్రఖ్యైరం
గైరిత్యనేన స్తంభంనామ సాత్త్వికభావంగతా ఇత్యేవంగమ్యతే ఔత్సు
క్యంనామ సంచారీభావః సంభోగశృంగారశ్చ, యథోక్తం దశరూపకే-
శ్లో॥అనుకూలౌనిషేవేతేయత్రాన్యోన్యంవిలాసినౌ।దర్శనస్పర్శనాదీనిస
సంభోగఉదాహృతః॥ ఇతి అత్ర చేష్టాకృతం సంగేచ్ఛారూపం శృంగా
రినర్మ జాతిరలంకారః. ॥౬౦॥

మ॥ ప్రియులుం బ్రేయసులుం మనోజరచితప్రేమాను రాగా
పగాౘయపూరంబుననీడ్చుచుం మరలనింకం బెద్దలం సేతునిౘ్ర
యభాగంబనుబట్టి చెంగటనుపూర్ణస్వాంతకామాత్ములై। భయ
మందుండుదు రట్టులైన లిఖితప్రఖ్యాంబు నానంగ ని। శ్చయులై
యొక్కరికొకరున్ముఖతవిస్ఫారేక్షచక్షుర్గా। నయనోద్యన్నళి
నీప్రణాళికలనానందంబునుం గ్రోలెదరా॥ ౬౦॥

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

తా॥ స్త్రీపురుషులకొకరియందొకరికి ప్రేమమధిక ముగనున్నను పెద్దవా రున్నారను సంకోచముచేతనొకరికొకరెదురుగానుండి కనుచూపులచేత మాత్రమే యానందించుచున్నారని తాత్పర్యము. ఇచట స్మరరస నదిచేవ హింపబడినవారనుటచేత నభిలాషపరతంత్రులనునర్థమును చిత్తరువులవ లె నున్నారనుటచేత స్తంభమనుసాత్త్వికభావమునొందినారనునర్థమును, తోచుచున్నది. ఇచట నౌత్సుక్యమను సంచారీభావము. సంభోగ శృంగా రము, విలాసవంతులగు స్త్రీపురుషులనుకూలులై యొకరినొకరు చూచు టస్పృశించుట మొదలగునవి యెచటగలుగునో అదిసంభోగమనిదశరూప కమందులక్షణము, చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూపశృంగారినమున్నము, జాతియ లంకారము. ... ... ॥౬౦॥

శ్లో॥ నిశ్శేషచ్యుతచందనం స్తనతటం నిర్మృష్టరాగోఽధరో నేత్రేదూరమనంజనే పులకితా తన్వీ తవేయం తనుః। మిథ్యావాదిని దూతిబాంధవజనస్యాజ్ఞాతపీడాగమే వాపీం స్నాతుమితో గతాసి న పునస్తస్యాధమస్యాంతికమ్॥ ... ... ॥౬౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకమానేతుం గతాం లక్ష్యమాణసంభోగచిహ్నాం దూతీం నాయికా ప్రాహ॥ నిశ్శేషేతి॥ స్తనతటం కుచతటం నిశ్శేషచ్యుత చన్దనం నిశ్శేషం యథాభవతి తథా చ్యుతం గళితం చందనం యస్మాత్తత్తథోక్తం అధ రో దశనచ్ఛదః నిర్మృష్టరాగః అపగతాలక్తకః అపగత తాంబూల రాగో వా నేత్రే దూరమత్యర్థం అనంజనే కజ్జలరహితే తన్వీ తవ ఇయం త నుః పులకితా సరోమాంచా మిథ్యావాదిని అసత్యప్రలాపిని బాంధవ జన స్య సుహృజ్జనస్య అజ్ఞాతపీడాగమే అజ్ఞాతః అనవగతః పీడాగమో దుఃఖ ప్రాప్తిర్యయా సా తథోక్తా తస్యాస్సంబుద్ధిః అజ్ఞాతబాంధవజన పీడాగ మే ఇత్యర్థః - హే దూతిసందేశహారిణి ఇతః అస్మాత్ప్రదేశాత్, వాపీం దీర్ఘికాం స్నాతుం జలావగాహం కర్తుం గతాసి అధమస్య నికృష్టస్య తస్య నాయకస్య అంతికం పునః సమీపం తు న గతాసీతి సమ్బన్ధః అత్ర వా పీస్నానకథన వ్యాజేన సంభోగచిహ్న కథనాచ్చ నాయకస్య అధమత్వే

కకథనాచ్చ తదంతికమేవ రంతుం గతాసీత్యయమర్థో౽వగమ్యతే, అత్ర నాయికా స్వీయా - ప్రగల్భాచ- నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యా క్రోధ ప్రాయం నర్మ, సమాధిరలఙ్కారః- యథోక్తం కావ్యాదర్శే- "యుగపన్నై కధర్మాణామధ్యాసశ్చ యథాపతః" ఇతి ॥ ... ౬౧॥

మ॥ చనుగట్టందునలందు చందనము కొంచంబైన లేకుండజా। రె
ను కెంమోవిసికెంపుసొంపుచెడెసీ రెండక్షులంజూడనం। జనమింత్రై
నను లేదు మేనపులకల్ చన్నా రెహాత్మేష్టమా। జనదుఃఖాప్తినెరుంగ
లేవనృతభాషాశాలినీదుష్టమా। యిసిమోహాతియిదేటిరీతివిను
మీవింమంశియేచావిలో। మునుగంబోతవిగాకనయ్యధముకాముం
బిల్వబోలేదుగా ॥ ... ... ౬౧॥

తా॥ నాయకుని బిలువబోయిన దూతిక వానితో సంభోగము చేసి రాగా నాయిక యామెతో నీరొమ్మున జందనమంత పోయినది, పెదవి యెఱుపంత పోయెను, కన్నులకాటుకయును బోయెను, గనుక నీవు నీ ఇష్టజన మరణ వార్తను విని స్నానము జేయబోతివిగాని యధముడయిన వానియొద్దకుబోలేదని వక్రోక్తిగా జెప్పెనని తాత్పర్యము. స్తనముల మీది భాగమున జందనము లేకున్నదనుట చేత సంభోగమునందు ప్రియవక్షస్సంఘర్షముచేత బోయినదిగాని స్నానము జేసినంతటనున్న చందనము పోదాయనునర్థమును. అధరమందు రాగము పోయెననుట మొదలగువానిచే తజుంబనముచేతబోయినదిగాని స్నానముచేసినంతమాత్రమున పెదవియెఱుపును బోదా. అనునదిలోనగునర్థములను ఆయధముని యొద్దకనుటచేతను నాయికతో సంభోగము జేయదగినవాడు దూతికతో సంభోగము జేయుట యధమవ్యాపారమని యుదోచుచున్నది, నాయిక స్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, సమాధియలంకారము.

మూ॥ మ్లానం పాండు కృశం వియోగవిధురం లంబాలకం చాలసం
భూయస్తత్క్షణజాతకాంతి మధురం ప్రాప్తే సుయప్రోషితే। సా
టోపక్షరతి శ్లేషిద త్తతభసం రవ్యంకిమప్యాదరా త్తీక్షణం యత్సునస్తో

మయాయాముఖమిదంతతే౽నవిస్మార్యతే ॥ ||౬౨||

వ్యా॥ నాయకోక్తిః॥ మ్లానమితి ॥ పూర్వంమ్లానంతాంతం పాండుధూసరంకృశం క్షామంవిలాసవిధురంవిభ్రమశూన్యంలంబాలకంస్రస్తకుంతలం అలసంజడంచ తతః ప్రోషితే దేశాంతరంగతేమయి ప్రాప్తే సమాగతే సతి భూయస్తత్క్షణ జాతకాంతిమధురం చతురంవా తత్కాలసంభూత శోభాసుభగం తతస్సాటోపంసగర్వం రతికేళిదత్తరభసం సురతక్రీడావిహితసంభ్రమం కిమపిరమ్యం అనిర్వాచ్యసౌందర్యం సుతనోస్తన్వ్యాముఖం మయా ఆదరాదాస్థాతిశయాత్పీతం ఆస్వాదితమితియత్ తదిదం కేనకర్మణావిస్మార్యతే తిరోధీయత ఇతిసంబంధః నాయికాస్వీయా మధ్యావచనాయకోనుకూలః, సంభోగశృంగారో జాతిరలంకారః. ||౬౨||

మ॥ మొనటన్ వాడుచు వెల్లబారికృశమై ముద్దుల్ కళల్ తక్కు
లే । నివిగాజారిన పెన్నెఱుల్ జడతయున్ నేదూరదేశంబు
నుం । డిదిగోవచ్చిన తోడుతన్ పొడముసుత్కృష్టప్రభారమ్య
మై । మదగర్వంబునుగల్గిమంజురతికిన్ మత్తిచ్చువేగంబుచే । నది
యిట్లంచు వచింపరానిసొగసైయానందసంధాయియౌ । మదిరా
క్షీమణి మోమునే ప్రియముతో మన్నించి ముద్దాడినేం । మదిగా
నూటనో దానినే మఱువనే మాఱించువేభంగులన్॥ ౬౨॥

తా॥ నేనన్యదేశమునకుం బోయియుండునపుడు, దుఃఖపడియలంకారహీనమైయుండి నేరాగా సంతోషముచే గర్వించి తులుకుచున్న ప్రియురాలి ముఖమును చుంబనముచేయుట హేతువుచేతనును మఱువజాలనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుండనుకూలుండు, సంభోగశృంగారము జాతియలంకారము.

మూ॥ ఆయస్తా కలహంపురేవ కురుతేనస్రంసనేవాససః భుగ్న
భ్రూకతిఖండ్యమానమధరం ధత్తేనకేశగ్రహే । అంగాన్యర్పయ
తిస్వయంభవతి నో వామాహఠాలింగనేతన్వ్యాశిక్షితఏషసంప్రతి
ప్రనఃకోపప్రకారో౽పరః ॥ ||౬౩||

వ్యా ॥ ఆయస్తేతి ॥ ఆయస్తా ఆయాసంప్రాప్తా ఈర్ష్యాకషాయేణేతి శేషః పురేవపూర్వమివవాససః వస్త్రస్యస్రంసనే మోచనే కలహంనకురుతేనవిధత్తే కించ కేశగ్రహే కేశాకర్షణేపురేవ భుగ్నభ్రూః భ్రూభంగవతీసతీ అతిఖండ్యమానం అత్యంతందశ్యమానం అధరందంతచ్ఛదంనధత్తేనవహతికించ హఠాలింగనేపురేవ వామానక్రాన్నోభవతి నభవతి కిన్తు అంగానిగాత్రాణి స్వయమాత్మనార్పయతి ప్రయచ్ఛతి సంప్రతిపునః ఇదానీం తన్వ్యాకాంతయా ఏషోయమపరోన్యః కోపప్రకారః రోషభంగిశ్శిక్షితోభ్యస్త ఇతిసంబంధః అవహిత్థంనామ సంచారీభావః, నాయికాస్వీయాధీరాప్రగల్భాచ, నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభః శృంగారః, అత్రనర్మగర్భో యుక్తిరలంకారః. ... ||౬౩||

ఉ॥ జెందిన ఈర్ష్యహెచ్చగుటచేయుడిగుండిననేడునాయ
డర్ । ముందొసరించినట్లుతనముద్దుల వల్వనువిచ్చబోయినన్ ।
సుందరికయ్యమాడదు సొంపుగకొప్పునుబట్టి యీడ్చినన్ । దంద
నచేబొమల్ముడిచి తద్దయుగాతనమోవిజంకెనన్ । జెందదుతా
హఠాత్కృతినిచేసెడునాబిగి కౌగిలింపులన్ । కుందుచువక్రగా
కతనకోమలదేహముచొప్పగించుపో। యిందిపుడేమొకోపవిధినె
ట్లనొవేరుగనేర్చియున్నదె॥ ||౬౩||

తా॥ నాయిక మిక్కిలి కోపించుకొన్నదైనను మునుపటివలె ప్రియుడు పైటబట్టుకోగా జగడముచేయదు కొప్పుపట్టుకోగా బెనవులెగొరుకకొనుటలేదు ఆలింగనముచేయగావక్రురాలు కాలేదుగనుక ఈ తూరికోపమువొక్కరీతి వేరువిధముగానున్నదని తాత్పర్యము. అవహిత్థమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ ధీరప్రగల్భ, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృత విప్రలంభశృంగారము, ఇచట నర్మగర్భమను, యుక్తియలంకారము.

శా॥ చింతామోహనిబద్ధ్యమానమనసా మౌనేనపాదానతః ప్ర
త్యాఖ్యాతపరాఙ్ముఖః ప్రియతమో గంతుంప్రవృత్తస్తతః । సవ్రీ

జైరలసైర్నిరంతరలుఠద్బాష్పాకులైరీక్షణైస్తన్వంగ్యా సపునస్త్ర
యాతరళయాతత్రాంతరే వారితః ॥ ... ॥౬౮॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం ॥ చింతేతి ॥ శఠః ప్రియతమః పాదానతస్సన్ చింతామోహనిబధ్యమానమనసా చింతయా విచారేణ కృతో మోహో జాడ్యం తేన నిబధ్యమానం నిగృహ్యమాణం మనో యస్యాస్సా తథోక్తా తయా తన్వంగ్యా మానేన అభాషణేన హేతునా ప్రత్యాఖ్యాతః నిరస్తః ప్రత్యాఖ్యాతో నిరాకృత ఇత్యర్థః- సచాసౌ పరాఙ్ముఖో విముఖశ్చ భూత్వా గంతుం నిర్గంతుం ప్రవృత్త ఉద్యుక్తః తత్రాంతరే తస్మిన్నవసరే తరళయా అధీరయా తయాచ సవ్రీడైః సలజ్జైరలసైర్మందసంచారైః నిరంతరలుఠద్బాష్పాకులైస్సంతత పరివర్తమానాశ్రుకలుషైః ఈక్షణైర్విలోకనైః హేతుభిః సపునః సన్నివారిత ఇతి సంబంధః- అత్ర దైన్యం నామ సంచారిభావః, నాయకాస్స్వీయా మధ్యాచ, నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారః, నర్మస్ఫోట అక్షేపాలంకారః.

చ॥ ప్రియతముఁగాళ్ళఁబడుచుఁదన ప్రేయసి కాళ్ళకు మ్రొక్కఁగాఁ జం
డియుఁగ । వయసుగు చింతచేనగు విరక్తి జడత్వము చేనడంగిని । ర్ద
యమగు మానసంబుగల తన్వియ భాషణచే నిరస్కృతుం । డయివి
ముఖత్వమెంచి చననాత్మ దలంచినయంతలోనఁగా । శియు తరళా
త్మతఁబడసిసిగ్గున జెందుచు మెల్లనాడుని । ర్నయముగ నెప్పుడున్
జడివాఱ లెపునశ్రు సహాకులంబులౌ । నయనములన్ మరల్చెనిజ
నాథుడువాకిలు దాయెడాయుకన్ ॥ ౬౮॥

తా॥ నాయకుఁడు మ్రొక్కఁగా నాయిక చింతాపరవశురాలుగా నుండి మాటలాడకుండుటచేత నాయకుఁడీమె తన్ననాదరము చేసెనని వెనుకకు తిరిగి పోఁబూని యామె సిగ్గుపడుచు కన్నుల నీళ్లు కార్చుకొనుచు చూడగా పోక తిరిగెను. ఇచట దైన్యమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయా మధ్య, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభశృంగారము, నర్మస్ఫోటము, ఆక్షేపాలంకారము,

మూ॥ క్వచిత్తాంబూలాక్తః క్వచిదగరుపంకాంకమలినః క్వచిచ్చూర్ణోద్గారీ క్వచిదపి చ సాలక్తకపదః । వలీభంగాభోగైరలకపతితైః శీర్ణకుసుమైః స్త్రియా నానావస్థం ప్రథయతి రతం ప్రచ్ఛదపటః॥౬౪॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ క్వచిదితి ॥ క్వచిదేకత్ర తాంబూలాక్తః తాంబూలరసరంజితః క్వచిదేకత్ర అగరుపంకాంకమలినః అగరోర్గంధపంకః తస్య అంకో లక్ష్మ తేన మలినో మలీమసః క్వచిదేకత్ర చూర్ణోద్గారీ చూర్ణస్య కర్పూరాదిక్షోదస్య ఉద్గారః కిరణం సోఽస్మిన్నస్తీతి చూర్ణోద్గారీ "అత ఇని ఠనౌ" ఇతి మత్వర్థే ఇన్ప్రత్యయః క్వచిత్ కుత్రాపి చ సాలక్తకపదః అలక్తకేన లాక్షయా సహితం సాలక్తకం పదం పాదముద్రా యస్మిన్ స తథోక్తః వలీభంగాభోగైర్వల్య ఏవ భంగాస్తరంగాః తేషామాభోగా విస్తారాః తైశ్చ అలకపతితైః అలకేభ్యః పతితాని తైః శీర్ణకుసుమైః శీర్ణాని విశీర్ణాని చ తాని కుసుమాని చ తైశ్చోపలక్షితః ప్రచ్ఛదపటః ఆస్తరణవస్త్రం స్త్రియాః కాంతాయాః నానావస్థం బహుప్రకారాంతరావస్థాంతరం సురతం ప్రథయతి ప్రఖ్యాపయతీతి సంబంధః - అత్ర క్వచిత్తాంబూలాక్త ఇత్యనేన మార్జాలకరణం సూచితం భవతి యథోక్తం॥ శ్లో॥ రతిరహస్యే పృష్ఠే పాంతే పాణిపాదే శయ్యాస్పృగ్ఘముఖోరసి । ఉన్నతాయాం స్త్రియాః కట్యాం మార్జాలకరణం విదుః॥ ఇతి క్వచిదగరుపంకాంకమలిన ఇత్యత్ర విభ్రాన్తో నామ బంధవిశేషస్సూచ్యతే యథోక్తం రతిరహస్యే॥ శ్లో॥ భుజాగతస్తనభుజాస్య మస్తకామున్నత స్ఫిజమధోముఖీం స్త్రియమ్ - కామినీ స్వకరగృహ్య మేహనే వల్లభేః రివ దైభ ముచ్యత ఇతి - క్వచిచ్చూర్ణోద్గారీత్యనేన ధేనుకం నామ కరణముచ్యతే యథోక్తం రతిరహస్యే - న్యస్తహస్తయుగళాని జేసదే యోషిదేతి కటిరూఢవల్లభా అగ్రతో యదిస నైరధోముఖీ ధైనుకం వృషవదున్నతే ప్రియే ఇతి - క్వచిదపి చ సాలక్తకపద ఇత్యనేన పురుషాయితం సూచితం - తత్స్పష్టమేవ - వలీభంగాభోగైరలకపతితైరిత్యనేన చరణ్యా సమదాలింగనం సూచ్యతే జాతిరలంకారః. ॥౬౪॥

మూ॥ ఒకచోత్సాం మరస్మాద్ప్రకంపగురుపక్షోద్భాసిమాలిన్యమిం...

కచోత్పుష్పాడిరాల్పు మొక్కతరిలాక్షోద్దీప్తపాదాంకమిం। కొక్క
చోటన్ త్రివళీతరంగతతితో నుత్కీర్ణధమ్మిల్లమ । ల్లికలన్ గన్న
దుపాన్పుదుప్పటిబిడాలీముఖ్యబంధంబులన్ । సకలాప్తిన్ దగఘా
మచేయురతిలో నానావిభావస్థలన్ । ప్రకటించున్ రతినట్టిపింతట
దునాప్రాజ్ఞుండెఘన్యుండిలన్॥ ॥౬౨॥

తా॥ నాయికానాయకులయొక్క పడకను చూడగా, తాంబూలము
రంగాక ప్రకటను అగరుగంధమునలుపాకప్రికటను, కర్పూరచూర్ణము
కప్రకటను, లత్తుకతో గూడినయడుగులొక ప్రకటను, ముడతలొక ప్రకట
ను, ముంగురులనుండి రాలిన పువ్వులొక ప్రకటను, ఉండుటచేత నిచట
నానా ప్రకారములసురతక్రీడజరిగెనని తోచుచున్నది. తాంబూల మెట్టు
పున్నదనుటచేత, మార్జాలబంధము, అగరుగంధపు నలుపున్నదనుటచే
త నైభబంధము, కర్పూరాదిచూర్ణము రాలియున్నదనుటచేత దైనుక
బంధమును లత్తుకతో గూడిన యడుగులున్నట్టుచెప్పటచేత పురుషాయిత
బంధమును పడకముడతలుపడియున్నట్లును అందు ముంగురులనుండి పు
వ్వులురాలినట్లును, చెప్పటచే రతియందు సమ్మర్దమును సూచింపబడె
ను. రతిరహస్యమున నీబంధములకు లక్షణములు- స్త్రీ కాలు సేతుల చాపు
కొని మోమును రొమ్మును పడక దగులునట్లుపరుండి కటిని పొడవుగా నె
త్తగా జేయునది మార్జాలబంధము. స్తనములు భుజములు మోము తల
నేల దగులునట్లు తలక్రిందుగ నిలిచి కటిభాగమును పొడవుగ నెత్తగా ప్రి
యుడు తనచేత మేఢ్రమును బట్టుకొని జేయునది ఏనుగ పనివలె నుండుట
చేత నైభబంధము, నాయిక చేతులచే గాళ్ళబట్టుకొని వంగగా, ప్రియు
డు వృషభమువలె గటిమీద నెక్కగా నాయిక ముందరికి నడుచునది దైను
కబంధము, ఇందు జాతియలంకారము.

మూ॥ అహంతే వాహూతా కిమపికథయా మీతిపిజనే సమీపేచా
సీనా సరళహృదయా త్వాపవహితా । తతఃకర్ణోపాంతే కిమపివదతా
ఘ్రాయవదనం గృహీత్వా ధమ్మిల్లంమమసఖినిపీతోధరరసః॥౬౩॥

వ్యా॥ నాయకేన ప్రలోభితా నాయికాసఖీమాహ॥ అహమితి॥ అహం తేన ధూర్తేన విజనే రహసికిమపి కథయామీతి కించిద్వదామీతి అహూతా అకారితా సమీపే ఆసీనా ఉపవిష్టా చ సరళహృదయత్వా దకుటిలచిత్తత్వాదవహితా ఏకాగ్రచిత్తా అస్మి తతస్తదనంతరం కర్ణోపాంతే శ్రవణసమీపే కిమపి యత్కించిద్వదతా కథయతా తేన వదనం ముఖం ఆఘ్రాయ ధమ్మిల్లం కేశబంధం గృహీత్వా హే సఖి మమ అధరరసః పీతః ఆస్వాదిత ఇతి సంబంధః, నాయికా స్వీయా ముగ్ధా చ నాయకోనుకూలః నర్మగర్భోయుక్తిరలంకారః. ॥౬౬॥

మ॥ కస్తూరగంధి కోవినవె కాంతుడు నాచవినొకరు మాటిత్తా। చెప్పెదనంచు నన్ బిలువ చెల్వుసి దగ్గర జేరిచనవ్వతో। జెప్పవటం టివాండు తన చెక్కున చెక్కిడ చెమునాచ కేవిన్। చెప్పుచు మోముముద్దుగొని చెంగట నెవ్వరు లేకయున్ననా। కొప్పునుబట్టి మోవిరుచి గ్రోలెగదమ్మ ముదమ్ము జిమ్మగన్॥ ౬౬॥

తా॥ నన్ను మనుష్యులు లేనిచోటికి రమ్ము రహస్యమొకటి చెప్పెదననిపిలువగానే నా మోసము నెఱుగక దగ్గిర గూర్చుండగా చెవియందేదో చెప్పునట్లు కొప్పుపట్టుకొని యధరపానము చేసెను. నాయిక స్వీయ ముగ్ధ- నాయకుడనుకూలుడు, నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ పుష్పోద్భేదమవాప్య కేళిశయనాద్దూరస్థయా చుంబనే కాంతే నస్ఫురితాధరేణ నిభృతం భ్రూసంజ్ఞయా యాచితే। ఆచ్ఛాద్య స్మితపూర్ణగండఫలకం చేలాంచలేనాననం మందాందోళితకుండలస్తబకయా తన్వ్యా విధూతం శిరః॥ ॥౬౭॥

వ్యా॥ అ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ పుష్పోద్భేదమితి॥ పుష్పోద్భేదం రజఃప్రాదుర్భావం అవాప్య కేళీశయనాద్దూరస్థయా క్రీడాతల్పం విహాయ విప్రకృష్టయా తన్వ్యాపి పంచమీ స్ఫురితాధరేణ స్పందితాధరేణ కాంతేన ప్రియేణ భ్రూసంజ్ఞయా సాధనేన నిభృతం గాఢం చుంబనే యాచితే ప్రార్థితే సతి స్మితపూర్ణ గండఫలకం మందహాసభరిత కపోలతలం

ఆననం చేలాంచలేన అంశుకపల్లవేన ఆచ్ఛాద్య పిధాయ మందాందోళిత కుండలస్తబకయా మందం శనైరాందోళితౌ ఆలోళితౌ కుండలే కర్ణావేష్టనే ఏవ స్తబకౌ గుచ్ఛౌ యస్యాస్సా తయా తన్వ్యా కాంతయా శిరో విధూతం తిర్యక్చలిత మితి సంబంధః, శిరోవిధూత మిత్యనేన, ప్రతిషేధ సూచితః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా, మధ్యా ప్రగల్భయోరన్యతరా స్వాధీన పతికా చ నాయకో౽నుకూలః, సంభోగశృంగారః, అత్ర చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూపవర్ణన సూక్ష్మాలంకారః - యథోక్తం కావ్యాదర్శే. ఇంగితాకారలక్ష్యోర్థసౌక్ష్మ్యాత్సూక్ష్మఇతిస్మృతః॥

మ॥ అరయ నారి పుష్పవతియై రతిశయ్యను మానిసిగ్గుచే। దూ
రము చేరియుండుట యుతోచక కాంతుడు మోవి జంకెనల్ మీరగ క
న్నుసన్నలను మించుచు ముద్దిడుమంచు వేడగా । చీరచెరుంగుచేన
గుపు జిల్కెడు చెక్కులు క్రిక్కిరిల్లు మో । మోరగగప్పి వద్దనుచును
జ్వలవజ్రమణీకనత్ప్రభా । పూరితకుండలస్తబకముల్ కదలన్ తల
యూచె మెల్లనన్॥ ||౯౭||

తా॥ నాయిక ప్రియునితో కూడి పడకమీద నుండునపుడు పుష్పవతియయి దూరమునకు పోగా ప్రియుడు దాని నెరుగక కనుసైగ చేత ముద్దిమ్మని యడుగగా నవ్వుచుం బైటచేత మోము మూసికొని వలదని యడ్డముగ తలయూచెను. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ - మధ్యగాని ప్రగల్భగాని- స్వాధీన పతిక, నాయకుండనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, చేష్టాకృతసంగేచ్ఛారూప వర్ణనము, సూక్ష్మాలంకారము, అర్థము సూక్ష్మముగా నింగితాకారముచే తెలియవలసినదిగా నుండునది సూక్ష్మాలంకారమని కావ్యాదర్శమందు లక్షణము.

మూ॥ క్వ ప్రస్థితాసి కరభోరు ఘనే నిశీథే ప్రాణేశ్వరో వసతి యత్ర
మనః ప్రియో మే। ఏకాకినీ వద కథం న బిభేషి బాలే నన్వస్తి పుంఖి
తశరో మదనస్సహాయః॥ ||౯౮||

వ్యా॥ అ॥ సఖీ నాయికామాహ॥ క్వేతి॥ హే కరభోరు కరభావిన

ఊరూయస్యాస్సాకరభోరు స్తస్యాస్సంబుద్ధిః॥సూ॥ ఊరూ త్తరపదా చ్చౌప మ్యే ఇత్యూఙ్ప్రత్యయః॥సి॥మణిబన్ధాదాకనిష్ఠంకరస్యకరభో బహిరిత్యమరః, ఘనేనిబిడేతమసీతి శేషః సిశీథే అర్ధరాత్రేక్వపుత్ర ప్రస్థితాసిప్రియాతాసి ఏవం సఖ్యాపృష్టానాయికా ప్రత్యాహ - మే మనః ప్రియఃహృదయస్య ప్రియఃఅభీష్టః ప్రాణేశ్వరః ప్రాణనాథఃయత్రయస్మిన్ ప్రదేశేవసతితిష్ఠతి పౌనరుక్త్యమాస్థాతివయేన తత్సఖీతామాహ- హేబాలే వత్సే ఏకాకినీ అసహాయాత్వంకథం కేన ప్రకారేణ నబిభేషినత్ర నసివదబ్రూహి - తత సాసఖీమాహ- పుంఖిత శరస్సంహితబాణః మదనః కామః సహాయస్స హచరః అస్తినను విద్యతే ఖల్వితిసంబంధఃవ్యక్తఏవాభిప్రాయఃనాయికా పరకీయా, కించ అభిసారికా,యథో క్తంభారతీయే॥శ్లో॥ హిత్వాలజ్జాంస మాకృష్టామదనేనమ్మదేనచ । యాభిసారయతేకాంతంసాభవేదభిసారికా॥ అత్రసహాస్యం శృంగారినర్మ హేతురలంకారః. ॥౬౮॥

మ॥ ఎక్కడికే గెదోలలనఈసవరాతిరి వేళలోనసి । వాక్కతె వాచునానమనసుకొ మ్పైడునల్ల భు, డెక్కడుండున్నో । అక్కడికే గెదర నిలువుమాత్మనుభీతియు లేరబాలరో । చక్కరవింటిరా జుతనచాపమునర్ల ననరూపుదాపుతా। నెక్కిడినాడుతో డగుచుని చ్చలు వచ్చుటబాడవాచలీ॥ ॥౬౮॥

తా॥ రాత్రి చీకటిలో బోవుచున్న నాయికను చెలిచూచి ఇప్పుడెచ్చ టికి బోయెదననగా, నాయిక నా ప్రాణనాథుడున్న చోటికి బోయెదన నగా చెలి యొకదానవుపోయెదవే భయములేదాయనగా నాయిక మ న్మథుడు బాణము నెక్కుపెట్టుకొని వెంటనేయున్నాడనననితాత్పర్యము. మదనపరవశలకు భయములేదని ఫలితార్థము, నాయిక పరకీయ, అభిసా రిక, మన్మథావిష్టురాలై సిగ్గువిడచి తనప్రియునిగూర్చి పోవునదియభిసా రికయని భారతీయమందు లక్షణము, హాస్యశృంగారినర్మము, హేతు వలంకారము.

మూ॥ లోలభ్రూలతయావిపక్షదిగుప న్యాసేవిధూతంశిర స్తద్వృ

త్తాంతవిదీక్షణేకృతమనసాకారో విలక్షస్మితః। ఈషత్తామ్రకపోల
కాంతినిముఖే దృష్ట్వానతః పాదయో రుత్సృష్టో గురుసన్నిధావ
పివిధిర్ద్వాభ్యాంనకాలోచితః ॥ ... ॥౯౮॥

వ్యా॥ లోలేతి ॥ నాయికాయాః లోలభ్రూలతయా కంపమాన భ్రూ
వల్ల్యాసాధనేన విపక్షదిగుపన్యాసే ప్రతికూలరమణస్థాన నిర్దేశేసతినా
యకేన శిరోవిధూతం కంపితంతతస్తయా నాయికయాతద్వృత్తాంత విదీ
క్షణేసచాసా వృత్తాంతో వ్యాపారఃతంవేత్తీతి తద్వృత్తాంతవిత్ సఖ్యాసః
తస్యేక్షణం అవలోకనం తస్మిన్కృతేసతితతో నాయకః కృతమనస్కా
తిరస్కృత్వావిలక్షః కింకర్తవ్యతా మూఢస్సన్ స్థితః తస్థౌతస్యా నాయికా
యాః ముఖే ఈషత్తామ్రకపోలకాంతిని అరుణగండద్యుతౌసతి తతో నాయ
కో దృష్ట్వాదృశా పాదయోర్నతః నమ్రఃఏవం ద్వాభ్యాం స్త్రీపుంసాభ్యాం
గురుసన్నిధౌ గురుజనసమక్షేపి కాలోచితః అవసరోచితఃవిధిః కృత్యంనో
త్సృష్టః నత్యక్తఃగనివర్తిత ఇత్యర్థః ఇతిసంబంధః అత్ర దిగుపన్యాస
ఇత్యనేనత్వం తస్యాగృహంగత ఇత్యయమర్థస్సూచితః శిరోవిధూతమి
త్యనేన తద్గృహగమనంనాస్తీతి జ్ఞాపితం తద్వృత్తాంతవిదీక్షణ ఇత్యనేన
అనయాసఖ్యాతవ అపరాధోదృష్ట ఇతిసూచితః కృతమనస్కారో విల
క్షస్మిత ఇత్యనేన స్మృత్వాపరాధోంగీకృత ఇతిసూచితమ్ - ఈషత్తామ్ర
కపోలకాంతినీత్యనేన కోపస్సూచితః దృష్ట్వానతః పాదయోరిత్యనేన అహ
మపరాధీక్షమస్వేతి సాంత్వనంసూచితం గురుసన్నిధావపి కాలోచితోవి
ధిర్నోత్సృష్ట ఇత్యనేన తదానీ మనుచితోపి ఈర్ష్యామానశ్చ తత్ప్రశ
మన ప్రకారశ్చస్వవైదగ్ధ్యేన నిగూఢం నివర్తయతీత్యభిప్రాయః నాయి
కాస్వీయా మధ్యాప్రగల్భావా, నాయకశ్శఠః,విప్రలంభశృంగారః,చేష్టా
కృత మీర్ష్యాకోపభావాభిప్రాయం నర్మ, జాతిరలంకారః ॥ ॥౯౮॥

మ ॥ అద్దిర తీగెకన్బొమలనాచెలి పరాంగన యిల్లుజూపి
తా । గ్రద్దిడ లేదటంచును శిరంబుకదల్చుచు దానిగన్నయా । ము
ద్దియవంకజూపిడినమొక్కిరుచు సేమియుఃతోచకుండియా । ముద్దు

అగుమ్మ మోములుకపూనగ నించుక నెఱ్ఱబారు బల్ । నిద్దపు చక్క
లగా వెలయనెయ్యపు బూవుల కాళ్ళవ్రాలివా । రిద్దరు పెద్దలౌద్ద
యును నీసమయోచితనర్మకర్మలన్ । తద్దయుమీడనైరివనితా
జనముండిన జప్పశక్యమా॥ ॥౩౯॥

తా॥ నాయిక కనుసైగచేత ప్రతికూల రమణస్థానమునగ పరచననుట
చేత నీవు దానిదగ్గిరికిబోయి వచ్చితివనెననియునంతట నాయకుడు తల
యూచెననుటచేత లేదనెననియు నాయికయావృత్తాంతము నెఱిగినదాని
చూచుటచేత నీవక్కడనున్నప్పుడీపె నిన్నుజూడలేదాయనెననియు నంత
నతడొప్పికొనిమేయుత్తరముచెప్పక యూరకుండెననియు నంత నాపె
కపోలములు కొంచెమెఱ్ఱనివాయెననుటచేత కోపించెననియు నంతనతడు
చూపు నాపెయడుగుల యందుంచెననుటచేత ననునయించెననియు నీరీ
తిని పెద్దవారైనటనున్నవురుసుదమ చాతుర్యముచేతనలకనుదాని మాన్ప
రీతిని వారువిడువరైనని తాత్పర్యము. నాయికస్వీయ మధ్యా ప్రగల్భ
లలోనొకతె, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము, చేష్టాకృతమీ
ర్ష్యాకోపాధప్రాయము నర్మము జాతియలంకారము. ॥౩౯

మూ॥ దృష్టఃకాతరనేత్రయాచిరతరంబధ్వాంజలింయాచితఃపశ్చా
దంశుకపల్లవేచవిధృతో నిర్వ్యాజమాలింగితః । ఇత్యాక్షిప్యసమ
స్తమేవ మఘృణో గంతుంప్రవృత్తశ్శఠః పూర్వం ప్రాణ పరిగ్ర
హాదయితయా ముక్తస్తతో వల్లభః ॥ ॥౪౦॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రణయకోపవ్యాజేన యత్రకుత్రాపి జిగమిషుం నాయక
ముత్ప్రేక్ష్యతస్య గమనమసహమానాయా నాయికాయాః వ్యాపారసంకో
చిరాహ ॥ దృష్టఇతి॥ కాతరనేత్రయా దీనదృష్ట్యా నాయికయా చిరతరం
సుచిరం దృష్టస్తతోంజలింబధ్వా సంయమ్యయాచితః ప్రార్థితః పశ్చా
త్తదనుఅంశుకపల్లవె చేలాంచలేచ విధృతోగృహీతః తతోనిర్వ్యాజం ని
ష్కపటం యథాతథా ఆలింగితః ఇతీత్థంభూతం సమస్తం దర్శనాదిక
మాక్షిప్యనిరస్య ఏవమనేన ప్రకారేణ శఠోధూర్తః అఘృణోనిర్దయ

స్రక్గంతుం ప్రవృత్తః తతస్తయాదయితయాపూర్వం ప్రథమం ప్రాణపరిగ్రహః ప్రాణానామసూనాంపరిగ్రహః అవలంబనంజీవితాశేత్యర్థః-ముక్తః విసృష్టః తతోవల్లభోముక్తఇతిసంబంధఃదృష్టః కాతరనేత్రమేత్యనేన నాయికాదైన్యం సూచితం బధ్వాంజలింయాచిత ఇత్యనేన తస్యాదైన్యంవిదిత్వాపినానుకూలంగత ఇతిసూచితం అంశుకపల్లవేవిధృత ఇత్యనేనయాచ్ఞానిష్ఫలీకృతేతి జ్ఞాయతె నిర్వ్యాజమాలింగితఇత్యనేన అంశుకపల్లవ మాత్రావలంబనేన నివారయితుంనశక్యఇతిజ్ఞాయతె పూర్వంప్రాణపరిగ్రహా ముక్తస్తతోవల్లభ ఇత్యనేన తస్యారాగాతిశయస్సూచిత ఇత్యభిప్రాయం దైన్యంనామ సంచారీభావః నాయికాస్వీయామధ్యాచ నాయతస్మశః విప్రలంభశృంగారః అత్ర సంగేచ్ఛారూపం శృంగారినర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ... ... ॥౭౦॥

మ॥ దీనత దోపు చూపుగలదృష్టిని నెట్టనె జూచి చేతులన్ ।
పూనికతోడ మోడ్చుకొని మొక్కుచు వేడియనంతరంబపో । నీ
నని వల్వబట్టుకొని నిష్కపటంబుగ కౌగలించినన్ । మానసమం
దివన్నిటిని మానుచు దోసి దయావిహీనుడై । పైనము జేసె ధూ
తుఁడల పంకజలోచన ముందుప్రాణముల్ । పూనుటవీడెనాపిద
ప పోయెదువల్లభుఁడీడెనకటా॥ ॥౭౦॥

తాత్పర్యము ॥ దీనమగు చూపుగలది యనుటచేత ప్రియుడు పోబూనినంతనే దీనురాలాయెనని దోసిలిని బంధించుకొని ప్రార్థించెననుట చేత నాపె దైన్యమునుజూచి ఇతడు ప్రయాణోద్యమము చాలింపడాయెననియు, నతని యుత్తరీయ్యము కొనను బట్టుకొనె ననుటచేత, ప్రార్థించినను, మరలడాయెననియు, కపటమువిడిచి కౌగలించు కొనెను, అనుటచేత దోనతిపట్టుకొన్న మాత్రమున నిలుప శక్యుండు గాడనియు, ముందు జీవితాశను వెనుక ప్రియుని విడిచెననుటచేత నాపెకు ప్రియుని యందనురాగమంత యెక్కువైనదనియు తాత్పర్యము. దైన్యమును సంచారిభావము, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడుశఠుడు, విప్రలంభశృం

గారము, సంగేన్భారూపనర్మణ ఆశ్లేషాలంకారము.

మూ॥ లాక్షాలక్ష్మ లలాటపట్టమభితః కేయూరముద్రాగళే వక్త్రే
కజ్జలకాళిమానయనయో స్తాంబూలరాగోపరః। దృష్ట్వాకోపవి
ధాయిమండనమిదం ప్రాతశ్చిరంప్రేయసో లీలాతామరసోదరే
మృగదృశః శ్వాసాస్సమాప్తింగతాః॥ ॥౭౧॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ లాక్షేతి॥లలాటపట్టమభితః ఫాలఫలకస్య ప్రాన్తేషు "అభితఃపరితః" ఇత్యాదినా ద్వితీయా, లాక్షాలక్ష్మ అలక్తక లాంఛనం గళేకంఠే కేయూరముద్రా అంగదాంకం వక్త్రే ముఖే కజ్జలకాళిమా మాలిన్యం నయనయోస్తాంబూలరాగః తాంబూలరక్తిమా అపరఇతరోరాగశ్చ నిద్రాఖేదజనిత ఇత్యర్థః ప్రాతరుషసి ప్రేయసః ప్రియతమస్య కోపవిధాయి రోషవిధాయి ఇదంపూర్వోక్తంమండనం సంభోగచిహ్నరూపమలంకారః- దృష్ట్వాస్థితాయాః మృగదృశోహరిణేక్షణాయాః శ్వాసాః శ్వాసశబ్దేన రోషాతిశయ జనిత నిశ్వాసోచ్ఛ్వాసాః కథ్యంతే లీలాతామరసోదరే విలాస కమలగర్భే సమాప్తిమవసానంగతా ఇతి సంబంధః- లాక్షాలక్ష్మ లలాటపట్టమభిత ఇత్యనేన నాయకేన కృతః ప్రతినాయికాచరణప్రణామోగమ్యతే కేయూరముద్రాగళ ఇత్యనేన తయాకృతం కంఠాలింగనంగమ్యతే వక్త్రేకజ్జలకాళిమేత్యనేన కృతంతస్యా నయనచుంబనం గమ్యతే నయనయోస్తాంబూలరాగ ఇత్యనేనతయా కృతంతస్య నయనచుంబనంగమ్యతే లీలాతామరసోదరే మృగదృశః శ్వాసాస్సమాప్తింగతా ఇత్యనేన సౌరభాఘ్రాణం వ్యపదిశ్యకృతేన రోషవికార శ్వాసగోపనేన నాయికాయా ధైర్యంవ్యజ్యతే అత్ర అవహిత్థనామ సంచారీభావః- నాయికాస్వీయా ధీరాప్రగల్భాచ కించఖండితా నాయకోదృష్టః, వైమనస్యేర్ష్యాకృత విప్రలంభశృంగారః- యథోక్తం భారతీయే- నిద్రాక్షేదాలసగతిం సచిహ్నాంసరసవ్రణాం। ఏవంవిధాం ప్రియాందృష్ట్వా వైమనస్యంవిధీయతే॥ ఇతి, అత్ర చేష్టాకృత మీర్ష్యాక్రోధప్రాయం నమర్మయుక్తిరలంకారః ॥౭౧॥

వ॥ నుదుటఁ బత్తుకగుతుఱు కుత్తుకను భానుస్వచ్ఛ పత్నపత్రి
భాం। గదముద్రల్ ముఖమందుకజ్జలజమా నైల్యంబు కందోయి
లో । ముద మొప్పఁ దమలంపు కెంపునితరంపుఱ కెంపునీతిరుగా।
నుదయంబందున వచ్చు నాయకుని కోపోత్పాది శృంగారముఱ।
మదినోయఁ దిలకించి వేడుకకు చెబట్టున్న కెందమ్మిలో । మదిరా
క్షీమణిరోస పూర్పుఱలు వడఁ మగ్నంబులై యుండెబో॥ ౭౧॥

తా॥ ఇచట నొసటిచుట్టు లత్తుక యున్నట్లు చెప్పుటచేత నీపె సవతికి పాదప్రణామముచేసెననియు గళమందు భుజకీతుఱ లొత్తుకొన్నట్లు చెప్పుట చేత నాపె కౌగలించుకొనె ననియు నోటియొద్ద కాటుకసలుపున్న దనుటచేత నాపె కన్నుల నితడు ముద్దుపెట్టుకొనెననియు కన్నులయందు దమలపు రాగమున్నట్లు చెప్పుట చేత నాపె యితనికన్నుల ముద్దుపెట్టుకొనె ననియు దీని నెల్ల చూచిన ఈ నాయిక యొక్క శ్వాసములు క్రీడాకమల మందేయాడగినవనుట చేత నాపువ్వు వాసనచూచుటయను సాకు చేత తన కోపవికారమును గోపనము చేసెను, నాయిక అతిధైర్యము గలదనియు తోచుచున్నది. ఇచట నవహిత్థమను సంచారిభావము. నాయికస్వీయ ధీర ప్రగల్భ ఖండిత, నాయకుడు ధృష్టుడు, వైమనస్యేర్ష్యాకృత విప్రలంభశృంగారము, వైమనస్యలక్షణము క్తము, చేష్టాకృత మీర్ష్యా కోపజప్రాయము సర్మము, యుక్త్యలంకారము.

మూ॥ అద్యారభ్య నహిప్రియే పునరహం మానస్యవా భాజనం
గృహ్ణీయాం విషరూపిణశ్శఠమతే ర్నామాపి సంక్షేపతః। కిం తే
నైవ వినాశశాంకకిరణస్పష్టాట్టహాసా నిశా నైకోవా దివసః పయోద
మలినోయామాన్మమప్రావృషి॥ ౭౩॥

వ్యా॥ అ॥ మానంముంచేతి సఖ్యా ప్రార్థితా నాయికా కోపాతిశయేన తాం ప్రత్యాహ॥ అద్యేతి॥ అద్యారభ్య అద్యప్రభృతి ప్రియే వల్లభవిషయే అహం పునర్భూయః మానస్య కోపస్య భాజనం ఆశ్రయో న భవామి అథవా విషరూపిణో విషరూపస్య శఠమతేః కపట బుద్ధేః నామ

సంక్షేపతోపి కించిదపి నస్పృష్టిణ్ణయాం నోచ్చారితేయం తేన వినైవ స్థితాయా మమ ప్రియ తమేన విరహితాయా ఏవ మమ శశాంక కిరణ స్పష్టాట్టహాసా చంద్రమరీచిభాస్వవ్యక్తా అతిభాసా అతిప్రకాశేత్యర్థః-నయా యాతిహంసపాండుర్యా త్రింపయోదమలినో మేఘశ్యామః ప్రావృషి వర్షాకాలే ఏకోదివసో వాన యాయాత్రిమితి సంబంధః అత్ర అనర్థహేతుశరత్కాలరాత్రిర్వా వర్షాకాలదివసో వా నయాయాత్రిమిత్యనేన నాయికాచ పృథాసాహసం ప్రకటిత మతీతి సూచ్యతే, నాయికా స్వీయా, మధ్యాచనాయకశ్శఠః, మానకృతో విప్రలంభశృంగారః, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయం నర్మజాతిరలఙ్కారః॥ ॥౭౮॥

మ ॥ ఇది మొదల్గోనిత్యంబునివిశ్లేషమనిశ్రైమరలఁ యమర్షణా। సృదమవుదాన గానిది నిజంబటుగాక విషస్వపూపిరైమై । వదలనిదుష్టబుద్ధిగలవా మునిపెరొక యింతటైననా । పెదవులనుచ్చరింప నల వెంగలిని విడిచుంన్ననాకు శా । రదనవ చంద్రచంద్రికల రంజిలు రాతిరి గాసినీలనీ రదములుగప్పుకొన్ననొక రాబగలైనను రాకయుండునా ॥ ॥౭౯॥

తా॥ ఇకమీద నా దుర్మార్గుకానితో సహవాసము చేసిన మటల నతడపరాధముచేయును అప్పుడు నేను కోపముచేయనలసివచ్చు నింతయేల? వానిపేరైన నేదలవను, వాని విడచి నేనుండునపుడొక శరత్కాలరాత్రియో వర్షాకాలపు పగలో రాకపోవునా? అందుచేత శరత్కాలపురాత్రియంథైనను, వానకాలపు పగటియంథైనను దేహముసైన విడుతునుగాని యతండు చేసిన యపరాధమునకు నేనలకవూనని యతి సాహసమును దెలిపెనని తోచుచున్నది. నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడు శఠుడు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ శతాన్యస్యాఃకాంచీ మణిరణితమాకర్ణ్యసహసా య ద్వాశ్లిష్యన్నేవ ప్రశిథిలభుజగ్రంథిరభవః । తదేతత్క్వాచక్షేషు

Funding: IKS/Tattva Heritage. Digitization: eGangotri.

తమధుమయత్వద్బహువచోవిషేణా ఘూర్ణంతీకిమపినసఖీమేగ
ణయతి ॥ ॥౭౩॥

వ్యా॥ శఠేతి ॥ హేశఠ ధూర్త అన్యస్యాః ఇతర నాయికాయాః కాంచీ వణరణితం మేఖలా కింకిణీశింజితం ఆకర్ణ్య ఆశ్లిష్యన్నేవ ఆలింగన్నే వసహసాశీఘ్రం ప్రశిథిల భుజగ్రంథిర్విశ్లిష్టబాహుబంధః అభవ ఇతి యత్తదేతత్ శాఠ్యం కావ్యచక్షే కుత్ర బ్రవీమి యతః ఘృతమధుమయత్వద్బహువచోవిషేణ ఘృతమధుమయం సర్పిరాది స్వరూపం త్వద్బహువచస్తవ భూరివచనం ఘృతమధుమయంచ తత్తద్బహువచన్చ తదేవవిషంతేన ఆఘూర్ణంతీ భ్రమంతీ మేసఖీ కిమపి నగణయతి నవిచారయతి నవిశ్వసతీత్యర్థః- వచనమితి శేష ఇతి సంబంధః. అత్ర నాయక వచసాం ఘృతమధుమయత్వ కథనేన తదానీం హితత్వం పశ్చాదహితత్వంచ గమ్యతే- యతః ఘృతమధుమిశ్రిత విపాకేవిషత్వ మాపద్యతే ॥ యథోక్తం వాగ్భటేన మధుసర్పిర్వసా తైల పానీయాని ద్విశస్త్రియః । ఏకత్రైవసమాంశాని విరుధ్యేతే పరస్పరమితి తదేతత్ కావ్యచక్షు ఇత్యనేన సఖీత్వయా వంచితాకస్యాః అగ్రతో మమదుఃఖం నివేదయామీతి నిర్వేదః సూచితః- అత్ర నాయికా స్వీయా, ప్రగల్భాచ నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశృంగారః, అత్ర సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః॥ ॥౭౩॥

మ॥ వెయ్యన నేలనో శఠుడ వేరొక ముద్దులగుమ్మ మేఖలా। సం
యుత రత్న ఘంటికల శబ్దములన్ విని కౌగిలించియే । ఒయ్యన
వీడిపోయిన భుజోజ్జ్వల బంధుడ వెందుకైతివో । అయ్యది యోరి
తోనుడువనయ్యెలు మంచిదదెంగువల్లనే । నెయ్యతో చనుతె
నెనలెనెం మదికింపగునీనుయకుండా । తియ్యని పల్కునే విసము
తీడగ మైకము నొందియున్నమా । తొయ్యలి చెలినిన్ గెణనతో వరికిం
వదరేమి దేయుకన్ ॥ ॥౭౩॥

తా॥ నీవు నన్ను కౌగలించునపుడు మరియొకతె యొక్క మలనూలిగజ్జెమును విని పులకిత గాత్రుండవు కాగా నన్ను కౌగలించిన చేతుల బిగివీడనే,

ఆ సమాచారమును నేచెప్పినను నా చెలికత్తె నేతితోఁగలసిన తేనెవంటి నీ మాటలచే మోసబోయినమ్మదే నేనేమిచేయుదునని తాత్పర్యము, నేయి తేనెయు, వసయుఁద్రైలమును, మొదలగు సవిసమాంశములుగా చేసిన విపాకమున విషమగునని పదార్థ గుణజ్ఞులు చెప్పుదురు. ఇచట నాయిక స్వీయ్య ప్రగల్భ, నాయకుఁడు శఠుఁడు, విప్రలంభ శృంగారము, నిర్వేదమను సంచారిభావము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ శూన్యంవాసగృహంవిలోక్యశయనా దుత్థాయకించిచ్ఛనై
ర్నిద్రావ్యాజముపాగతస్యసుచిరం నిర్వర్ణ్యపత్యుర్ముఖమ్। వి
స్రబ్ధంపరిరభ్యజాతపులకా మాలోక్య గండస్థలీం లజ్జానమ్రముఖీ
ప్రియేణహసతా బాలాచిరంచుంబితా ॥ ॥౭౮॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ శూన్యమితి ॥ శూన్యం వివిక్తంవాసగృహం కేళీభవనంవిలోక్య వీక్ష్య శయనాత్తల్పాత్ కించిదీషదుత్థాయ ఉత్థితాభూత్వా శనైః మందంనిశ్శబ్దమిత్యర్థః బాలానిద్రావ్యాజ ముపాగతస్య కపటనిద్రాం ప్రాప్తస్య పత్యుః ప్రియస్య ముఖం సుచిరంనిర్వర్ణ్య దీర్ఘకాలం విలోక్య సమ్యక్పరీక్ష్యేత్యర్థః విస్రబ్ధంనిశ్శంకం యథాభవతి తథాపరిచుంబ్య ఆస్వాద్య జాతపులకాముత్పన్నరోమాంచాంతస్య గండస్థలీంవిలోక్యలజ్జానమ్రముఖీసతీ వ్రీడావనతవదనా సతీ హసతా ప్రియేణ చుంబితాభవదితి సంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః, నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః నర్మగర్భో జాతిరలంకారః ॥౭౮॥

మ॥ ఎవ్వారులేకయున్న పడకింటనిని కన్గొని పాన్పునుండిమే।
జవ్వని కొంతలేచ దుగుజాడను నిద్దురబోవువానిబోల్ । వవ్వన
నుండు భర్తముఖతామరసంబును పెద్దసేపుచూ । చవ్వల నిర్భ
యంబుగ సుధాధర మానగపుల్కలొత్తుచుక్ । జువ్విలుచక్కట
ద్దములఁజూచుచు సిగ్గున మోముపంపగా । నవ్వుచు జాలప్రౌఢుప్రి

యనాథుడు ముద్దిడుచుండెముద్దియ౯॥ ॥౭౪॥

తా॥ నవోఢయగు నాయిక ప్రియుడు నిద్రబోయినట్లు చలింపక పండు కొనియుండచూచి యాయింట నెవరులేకుండజూచి తిన్నగాలేచి వాని మోము ముద్దుపెట్టుకొని వాని చెక్కిళ్లయందు రోమాంచమునుజూచి, సిగ్గుపడుచుండగా నతండామెను గట్టిగబట్టుకొని బహుకాలము ముద్దుపెట్టుకొనెనని తాత్పర్యము. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయముగ్ధ, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, నర్మగర్భము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పాదాసక్తేసుచిరమిహతే వామతా నైవకాంతే మందా రంభే ప్రణయినిజనే కోపనే కోపరాధః । ఇత్థంతస్యాః పరిజనగిరా కోపవేగే ప్రశాంతే బాష్పోద్భేదై స్తదనుసహసా నస్థితంన ప్రవృత్తమ్ ॥ ... ... ॥౭౫॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ పాదాసక్తఇతి ॥ హేకోపనే కోపశీలే సుచిరం దీర్ఘకాలం పాదాసక్తెచరణలగ్నె ప్రణతఇత్యర్థః ఇహ అస్మి౯ కాంతె ప్రియేతేతవ వామతావక్రతా నైవ నాస్త్యేవమందారంభె శాంతోపక్రమె అత్ర ఆరంభోనామమయ్యపరాధః కృత ఇతిసమర్థో౽యోగః ప్రణయిని ప్రేమవతిజనె అపరాధఃకః ఆగోపిన అయమపరాధో౽పి అపరాధత్వేనగణనీయ ఇత్యర్థః ఇత్థమేవం పరిజనగిరాసఖ్యాది వచనేన తస్యా నాయికాయాః కోపావేగరోషోద్రేకె ప్రశాంతె క్షీణేగతె తదనంతరేవ శ్చైవసహసాశీఘ్రం బాష్పోద్భేదైర్నయన జలోద్గమైర్నస్థితం నాపితం నప్రవృత్తంవ ప్రస్థితమితిసంబంధః బాష్పోద్భేదైర్న స్థితమిత్యనేన పరిజనానునయాత్కోపస్య వేగేశాంతె ప్రసాదో౽స్మిత్వంసూచితం బాష్పోద్గమస్య ప్రసాదసూచకత్వాన్న ప్రవృత్తమిత్యనేన ప్రియాపరాధస్య ప్రత్యక్ష దృష్టత్వాత్కోపవస్తు సహసాన ప్రశాంతఇత్యర్థః సూచితః అత్ర నాయికాస్వీయా మధ్యా ప్రగల్భయోరన్యతరా నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారః, జాతిరలంకారః. ... ... ॥౭౫॥

చ॥ అసుగులఁబ్రాలి పెద్దతడవంజలిచే నెడి కాంతునందునీ । విడి
యఁడి తప్పు గానఁబడదీవును నెప్పుడు కోపశీలవే। పడకుక శాంతమ
న్యునదె ప్రత్యభియోగపు యత్నమిట్టినీ । చొుడ ఘనుని పైనతప్పిత
మునుంచఁగ రాదని లోడి చేడియల్ । నుడువఁగ దాసఁ గోపము యుణుష్వ
ముసొంవిన యంత వేగమె । జడిగొనకండ్లనీరు దిగజారియు జార
కనుండె భామకర్ణ ॥ ... ... ॥౭౫॥

తా॥ చెలులు నీ ప్రియుఁడింతతడవు నమస్కరించుచుండగా నింకను కో
పించెద వేమే నీవు చెప్పుచున్న తప్పు తనియందు లేనే లేదు, ఒకవేళనున్న
నతడు నీతో నెంతిం చక ప్రార్థించుచునపుడా తప్పు నెంచవచ్చునా యని
చెప్పగా నాప కోపము మాని కన్నులనశ్రువుల గాంచెము విడిచెననియు,
ప్రియుని యపరాధమును దానుబూచియుంటం జేసి కోపము శీఘ్రముగ
మానమింజేసి కన్నీళ్లను జకర్గా రాలవాయెనని యుద్దాత్పర్యము. ఇచట
నాయిక స్వీయ, మధ్యగాని ప్రగల్భగాని, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభ
శృంగారము, జాతియలంకారము.

మూ॥ కథమపి కృతప్రత్యాసక్తౌ ప్రియే స్ఖలితోత్తరే విరహకృశ
యా కృత్వా వ్యాజప్రకల్పితమశ్రుతమ్ । అసహనసఖీశ్రోత్రప్రా
ప్తిం విశంక్య ససంభ్రమం వివలిత దృశా శూన్యే గేహే సముచ్ఛ్వ
సితం పునః ॥ ... ... ॥౭౬॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ కథమితి ॥ కథమపి కథంచిత్ కృతా ప్రత్యాసక్తిః
పునరాగమనం యేన సతథోక్తః అత్రకోపాన్నిష్కాసితస్య పునః ప్రాప్తిః
ప్రత్యాసక్తిః ప్రియే దయితే స్ఖలితోత్తరే సతి స్ఖలితం విపర్యస్తం ఉత్తరం
ప్రతివాక్యం యస్య స తథోక్తః కృతగోత్రస్ఖలన ఇత్యర్థః విరహకృశయా
వియోగక్షామయా నాయికయా వ్యాజం కపటం కృత్వా విధాయ కిమపి
వ్యాజీకృత్యేత్యర్థః అశ్రుతమశ్రవణం పరికల్పితం కృతం అశ్రుతమభినీతమి
త్యర్థః అసహన సఖీశ్రోత్రప్రాప్తిమసహనాః అసహిష్ణవః తాశ్చతాస్స
ఖ్యస్తాసాం శ్రోత్రం శ్రవణం తస్య ప్రాప్తిస్తాం విశంక్యాశంకిత్వా ససంభ్ర

మంసత్వరం యథా భవతి తథా వివలితదృశా పార్శ్వవ్యాపారితదృష్ట్యాతయా శూన్యే గేహే వివిక్తేసతి నిర్గతసఖీజన ఇత్యర్థః భూయః పునస్సముచ్ఛ్వసితం ఉచ్ఛ్వాసః కృతస్సంతుష్టమిత్యర్థః ఇతిసంబంధః విరహకృశయా వ్యాజంకృత్వా అశ్రుతం ప్రకల్పిత మిత్యనేన పునర్విరహభీరుత్వం సూచితం సఖీనావ సహాసత్వ కథనేన నాయకాపరాధే నాయికయాసోఢేపితాసాం తత్పరిభవ గ్రహత్వేన తస్యాం సౌహార్దాతిశయ స్సూచితః శంకానామసంచారీభావః, నాయికాస్వీయా మధ్యాచ, నాయకోధృష్టః మానానంతరం సంభోగ శ్రృంగారః, అత్ర నర్మజాతిరలంకారః॥

చ॥ అలుగుచు బోయినట్టి ప్రియుడప్పుడు దేవిధినోమరల్చితా।
నిలయము జేరియాత్మరమణీ వరకామిని పేరబిల్చినన్। వెలదుక
తామహద్విరహ ఖేద కృశయాట నెంచియా। పలుకను వెరు
సాకిడుచు పైవిననట్లు నటించియిట్టిని। చ్చెలకునస్సశ్యాలా సఖు
లచాలకుబడ్డది గాదలంచిలో। గిలమెడవిప్పి జూచచటనెవ్వరులే
మిసంతసించనా॥ ... ॥౭౬॥

తా॥ నాయకుని మొదట తిరస్కరించి యతడుపోగానె విరహమునోదాళజాలక యుండునపుడతడు మరలవచ్చి మాటలాడునపుడు తప్పి ఈపె చపతి పేరు నుచ్చరింపగా నపుడు నాయిక వీనినేమైననంటి మానమువిరహము సహింపజాలమను భయముచేత నిద్రావలె నుండియంతటనే తన చెలులెవరైన నచటనుండి వినియుండ్రు పక్షమున వారుసహింపరే యని యావలావలజూచి చెలులెవరును లేకుండగా సంతోషించెనని తాత్పర్యము. శంకయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుడు ధృష్టుడు, మానానంతర సంభోగము శృంగారము, నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ప్రత్యాశ్లేష పికీ ర్ణవందనరజః పుంజప్రకర్షాదియం శయ్యాసంప్రతికోమలాంగిపరుషే త్యారోప్యమాంవకుసి। గాఢోక్త గ్రాహపీడనాకులతయా పాదాగ్రసందంశకై నాకృష్యాంబర

మాత్మనోయదుచితం ధూర్తేనతత్ప్రస్తుతమ్ ॥ ॥౭౭॥

వ్యా॥ నాయికావాక్యమ్ ॥ ప్రత్యాశ్లేషేతి ॥ హేకోమలాంగి పూర్వం గ్రప్రత్యాశ్లేషకీర్ణచందనరజఃపుంజప్రకర్షాత్ ప్రత్యాశ్లేషేణ ఆలింగనేన వికీర్ణాంచ్యుతం యచ్చందనరజః తస్య పుంజస్సమూహః తస్య ప్రకర్షః అతిశయః తస్మాత్ ఇదం శయ్యాతల్పాసం ప్రతిసరుషాకకర్ణశాపశ్యేత్యుక్తాస్థమాన వత్సస్యారోష్ఠగాఢోష్ఠగ్రహపీడనా కులతయా ఓష్ఠస్యఅధరస్యగ్రహః గ్రహణందంశనమిత్యర్థః గాఢోద్భృతః సచాసావోష్ఠగ్రహశ్చతేన పీడనం వ్యథాతేనాకులాంస్యాః భావః ఆకులత్వతయా హేతునాపాదాగ్రసందంశకేన దంశకోనామ గ్రహణసాధక యంత్రవిశేషః పాదాగ్రమేవ సందంశకః తేనఅంబరం అంశుకం మదీయ్యమితిశేషః ఆకృష్యాపవార్య ధూర్తేనకితవేన ఆత్మనః స్వస్యయదుచితం కర్మతత్ప్రస్తుతమాచరిత మిత్యన్వయః నాయికాస్వీయామధ్యాచ, నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః అత్రసమగర్భో యుక్తిరలంకారః॥౭౭

౮॥ కంపిటకోమలాంగి పరిరంభణగుంభన చేతజారుచున్! గ్రమ్మినచందనంపుపొడిరాసులనీవిరిపాన్పుజాలకున్ । రమ్మదిలేతయానొడల శాయుచునొత్తునటంచునామనన్ । రొమ్మునజేర్చిమోవినిమురుక్కనినొక్కినచొప్పిచేతనె । నెమ్మదితప్పియుండతననెవ్వనకాలొక్కనజేతబట్టితా । జిమ్మిమకూలముతొలగజేయుటచేతనకేదియుక్తమో । సమ్మతితోడదానిసరసంబునధూర్తుడొనచేవేగిరన్ ॥ ... ... ॥౭౭॥

తా॥ పాన్పుమీద మనపొంతలి గంధపుపొడిరాలి యొత్తుకొనుచున్నది నీయొడలు మృదువైనదిగాన నిటురమ్మనినన్ను తనరొమ్ముమీద నుంచుకొని నేను దంతక్షతము నొప్పిచేత నేమియుఁదోచకుండఁగాఁదన కాలిబొటనవ్రేలు రెండవవ్రేలుఁగూర్చి నాచీరదొలగించి తనపని తాను జూచుకొనెనని తాత్పర్యము. నాయిక స్వీయమధ్య, నాయకుఁడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, సర్మగర్భకము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ అచ్ఛిన్నం నయనాంబుబంధుషుకృతం చింతాగురుష్వర్పితా
దత్తం దైన్యమశేషతః పరిజనే తాపస్సఖీష్వాహితః। అద్య శ్వః పరని
ర్వృతిం భజతి సా శ్వాసైః పరం ఖిద్యతే విస్రబ్ధో భవ విప్రయోగ
జనితం దుఃఖం విభక్తం తయా ॥ ॥౭౮॥

వ్యా॥ అసూతికానాయక ముపాలభతే॥ అచ్ఛిన్నమితి ॥ అచ్ఛిన్నం సం
తతం నయనాంబు అశ్రు బంధుషు స్వజనేషు కృతమర్పితం చింతా విచారః
గురుషు జనన్యాదిషు అర్పితా అస్యాస్తాదైన్యం దీనత్వం అశేషతః పరిజనేష
ర్వస్మిన్పరిచారకజనేష ప్తమ్యర్థేతసిల్, దత్తం విహితం తాపస్సంజ్వర
స్సఖీషు వయస్యాసు ఆహితః న్యస్తః ఏవమనేన ప్రకారేణ తయా విప్రయో
గజనితం విరహోత్పాదితం దుఃఖం విభక్తం విభాగం ప్రాపితం సాయతః
శ్వాసైః శ్వసితైః పరమత్యర్థం ఖిద్యతే ఖిన్నా భవతి తస్మాదద్యాస్మిన్
దివసే శ్వో వా పరదివసే వా పరనిర్వృతిం అత్యంతసౌఖ్యం భజతి ప్రాప్స్య
తి అతో విస్రబ్ధో నిశ్చింతో భవేతి సంబంధః పరనిర్వృతిం భజతీత్యనేన మర
ణం సూచ్యతే విస్రబ్ధో భవేత్యనేన ఉపాలంభో గమ్యతే అత్ర మూర్ఛా
నామదశావిశేషః నాయికా పరకీయా కన్యా చ అయోగవిప్రలంభ శృం
గారః అత్ర సోపాలంభవచనం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ॥౭౮॥

మ ॥ తడబేనశ్రుల బంధులందు నిచే చింతల్ పెద్దలం గాంచెన।
య్యెడ దైన్యంబు నశేషదాసజనముం దిచ్చెన్ వితాపంబు నా। చెడతా
నెచ్చెలులందు బెట్టె విరహోద్వేగంపు దుఃఖంబు నా। పడుచీ కీరున
పంచియూపులచే పల్మారు ఖేదించియు। ప్పుడో రేపో బహుసౌ
ఖ్యమర్బడయు నీవ్వల్ చింత లేకుండుమా ॥ ॥౭౮॥

తా ॥ ఆమె విరహచేత దుఃఖపడుచు నిట్టూర్పులవిడుచుచున్నది బంధు
వులు తల్లి చెలులు మొదలగు వారందరు దానిజూచి దుఃఖించుచున్నారు
నేడో రేపో యామె పరమసౌఖ్యమును బొందును, ఇమ్మట నీవు నిశ్చింతు
డవగుదు వనుటచేత నామెను నీవింకను పేక్షించితివా జీవింపజాలదు
ఇమ్మట నేమి ప్రయోజనము సాధించదవని నాయకుని నిందించెనని తాత్ప

ర్యము. ఇచట మూర్ఛయను మదనావస్థ, నాయిక పరకీయకన్య, అయోగవిప్రలంభ శృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మ, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ స్ఫుటతుహృదయం కామః కామం కరోతు కృశాం తనుం నస
ఖిచటులప్రేమ్ణా కార్యం పునర్దయితేన మే । ఇతిసరభసం కోపా
టోపాదుదీర్య వచస్తయా రమణపదవీ సారంగాక్ష్యా సశంకిత
మీక్షితా ॥ ... ॥౭౯॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ స్ఫుటత్వితి ॥ హేసఖిహృదయం స్ఫుటతు దళతు కామోమన్మథః కామంతనుం శరీరం కృశాం కరోతు మే మమపునః చటులప్రేమ్ణా చంచలప్రణయేన దయితేన ప్రియేణ న కార్యం ప్రయోజనం నాస్తీత్యనేనప్రకారేణ కోపాటోపాన్మానాతిశయాత్సరభసం సత్వరం యథా భవతి తథా వచః ఉదీర్యోక్త్వా తయా సారంగాక్ష్యా హరిణలోచనయా సశంకితం రమణపదవీ ప్రియతమవర్త్మ ఈక్షితా దృష్టేతి సంబంధః స్పష్ట ఏవాభిప్రాయః అత్ర సచకితం నామ సంచారీభావః చకితం భయసంభ్రమః ఇత్యుక్తత్వాత్ నాయికాస్వీయా మధ్యాచ, కించ కలహాంతరితా నాయకకర్తృకః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః అత్ర సభయం శృంగారి నర్మ జాతిరలంకారః ... ... ॥౭౯॥

ఉ ॥ కామిని నాదు గుండియవకావకలౌచును శీలుగాక నా ।
కాముడు నాదు మేనునతికార్శ్యమొనర్చ నిచంచలాస్థిర । ప్రేమ
ముగల్గు నాయకునిప్రీతి మహాత్త్వము చేపనింక నా । కేమి ప్రయోజ
నంబనుచు నిట్టులకోపము హెచ్చవేగమే । స్వామితమాటలాడి భయ
సంభ్రమ మొప్పగ నామృగాక్షియా । స్థామము గాని జేశ్వరునిదారి
నిజూచుచు నుండె చాభలీ ॥ ... ॥౭౯॥

తా ॥ విరహముచేత నా రొమ్ము పగిలినను మన్మథోద్రేకమును దాళజాలక దేహముడిగినను వానిచేత నాకిక నేమియు గానలసినది లేదు అతడు స్థిరమైన ప్రేమముగలవాడు కాడు, అని కోపాతిశయమును జేత జెప్పి బెమరు చూపులచేత నత్రడువచ్చునో యనే చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఇచట

భయమువలన గలిగిన సంభ్రమముగనుక చకితమనుసంచారిభావము, నాయికస్వీయామధ్య కలహాంతరిత, నాయకుడుశఠుడు, మానకృత విప్రలంభ శృంగారము, సఖుడుశృంగారి నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ లీలాతామరసాహతోఽన్యవనితా నిశ్శంకదష్టాధరః ప్రియో
కేసరదూషితేక్షణఇవ వ్యామీల్యనేత్రేస్థితః। కాంతాకుట్మలితా
ననేనదధతీవాయుంస్థితాతత్రసా భ్రాంత్యాధూర్తతయాతదాన
తిమృతేతేనాభవచ్చుంబితా ॥ ... ||౮౦||

వ్యా॥ లీలే॥ అన్యవనితా నిశ్శంకదష్టాధరః అన్యవనితయా సపత్న్యా నిశ్శంకంస్వైరం యథాతథాదష్టః దంతక్షతః అధరోరదనచ్ఛదః యస్య సతథోక్తః ప్రియః ప్రియతమః లీలాతామరసాహతః నాయికయా లీలాకమలతాడితస్సన్ కేసరదూషితేక్షణ ఇవకింజల్కాకులిత దృష్టిరివ నేత్రేవ్యామీల్య ముకుళీకృత్యస్థిత స్తస్థౌతత్రతస్మిన్నవసరే సాకాంతారమణీ భ్రాంత్యానయనయోః కింజల్కపాతభ్రమేణ హేతునాకుట్మలితాననేన సంకుచితముఖేన వాయుందధతీ ఇచ్ఛతీముఖపూత్కారంవమన్తీత్యర్థః స్థితాతస్థౌతదానీం ధూర్తతయావంచకతయాతేన నాయకేన నతిమృతే ప్రణామంవినా చుంబితాకృత చుంబనాఽభవదితిసంబంధః స్పష్టఏవాభిప్రాయః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ నాయకోధృష్టః ప్రత్యక్షదృష్టస్యాపరాధకుపితాం నాయికాంకింజల్కపాత వ్యాజేనవంచయిత్వా రసాంతర సంజ్ఞేనోపాయేన సమాహితవాన్ యథోక్తం దశరూపకే- శ్లో॥ సామ్నాభేదేన దానేన నత్యుపేక్షారసాంతరైః।తద్భంగాయపతిఃకుర్యా త్షడుపాయానితిక్రమాత్॥ తత్ర,రభసత్రాసహర్షాద్యైః కోపభ్రంశోరసాంతరైః ఇతి, జాతిరలంకారః॥ ... ... ||౮౦||

ఉ॥ పన్నుగనన్యలేమ కొనవ్రేలగానగాయపుమోవి తోన
నా। వెన్నుడు వచ్చినన్ కినిసిపేడుకతైతన చిన్నిచేతిలో। నున్న
సరోజమున్ విసరియుబ్బుచు గొట్టినదాని కేనరా। లన్నియు కం
డ్లలోనబడినట్టుల కన్నులు మూసియుండనా। పన్నతకంట్లతమ్మి

పాడబడ్డది గాయని భ్రాంతి నొంధియా। పన్నగవేణి మోముబిగప
ట్టుచు కన్నులనూదుచుండ తా। పంన్నినవంచనన్ పదముపైబడి
మ్రొక్కుకనంత దానినా। వెన్నుడు ముద్దుపెట్టుకొని వెడుక చేసె
లతాంగినవ్వగన్ ॥ ... ... ॥౮౦॥

తా॥ నాయకుఁడన్యకాంతా అధర పానముచేసి రాగా నాయిక తనచేతి తామరపువ్వు విసరి వానిమీద వేసెనంత నాతఁడాపువ్వు కింజల్కము కంటఁబడ్డవానివలె కన్నుల మూసికొనెనంత నాపె తననోటవాలి కన్నుల నూదుచుండెనంత నతఁడిదే సమయమని ముద్దు పెట్టుకొనెనని తాత్ప ర్యము. నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడు ధృష్టుడు, తనకన్నులచే నప రాధమునుబూచి కోపించిన నాయికను కన్నులలోఁగిం జలకము పడె నని వంచించి రసాంతరమను మానాపనోదనోపాయము చేత సమాధాన పఱచెను, దీనికి దశరూపకమున లక్షణము, సామముచేతను భేదముచేతను దానముచేతను, రతిచేతను ఉపేక్షచేతను రసాంతరముచేతను మానమున పనొందింపవలయునని అందు వేగము భయము హర్షము మొదలగు రసాం తరముల చేతఁగోపభ్రంశము కలుగుననియున్నది, జాతియలంకారము.

మూ॥ పురాభూదస్మాకం ప్రథమమవిభిన్నా తనురియం తతోఽనుత్వం
ప్రేయాన్ వయమపి హతాశాః ప్రియతమాః। ఇదానీం నాథ
స్త్వం వయమపి కళత్రం కిమపరం హతానాం ప్రాణానాం కులిశకఠి
నానాం ఫలమిదమ్ ॥ ... ... ॥౮౧॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా హీయ్యమానప్రేమాణం నాయకముపాలభతే॥ పురేతి॥ పురాపూర్వకాలే అస్మాకమావయోః॥ సూ॥ అస్మదోర్ద్వయోశ్చ ఇతిబహువ చనం ప్రథమమాదితః ఇయంతనుశ్శరీరం అవిభిన్నా భేదశూన్యా అభూత్త త స్తస్మాత్కాలాదను॥ ని॥ పశ్చాత్సాదృశ్యయోరనుః త్వమరః-త్వం ప్రేయాన్ ప్రియతమః హతాశాః నష్టాతితృష్ణాః భాగ్యహీనా ఇత్యర్థః॥ ని॥ ఆశాతృష్ణా తిశాయితా, ఇత్యమరః-వయమపి ప్రియతమాః ప్రేయస్యః అత్రవయమితి బహువచనం నిర్వేదాత్-ఏవం నిర్వేదాదిషు కవిభిర్బహువచనం ప్రయు

జ్యతేతథాచోక్తం శాకుంతలే''నయంత త్వాన్వేషాన్మధుకరహతా స్త్వం ఖలుకృతీ''ఇతి-ఇదానీమధునాత్వంనాథఃవయమఃకళత్రం భార్యా అపర మన్యకం-కళత్ర భావాద్దీనం దశాంతరంకిమపి నా స్తీత్యర్థః ఇదమేత త్ప్రేమహీన సహిష్ణుత్వంహతానామ భాగ్యానాం కులిశకఠినానాం వ జ్రకఠోరాణాం ప్రాణానామసూనాంఫలం ప్రయోజనమితి సంబంధః- అత్రకేచిచ్ఛ్లోకస్య ప్రథమపాదే-వాక్యద్వయం ప్రతిపాదయంతి అస్మాకం పురాభూదిత్యేకం తత్పక్షేకిమప్య నిర్వాచ్యరసాంతరమిత్యధ్యాహార్యం అ త్రనిర్వేదోనామ సంచారీభావః, ప్రేమార్ద్రరసశ్చ నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ, నాయకశ్శఠః సోపాలంభవచనం నర్మ జాతిరలంకారః. ॥

మ॥ మొదటయిద్దరిమేనులొకటౌటగుచు పూర్వంబునందుండె
నా। పిదప న్నీవుప్రియుండుమేముహత గంభీరాశలొ దప్పి ప్రి
యల్ । ఇదిగోనాథుడవీవునేనసుఖయాయిల్లాలవౌశమయో।యిది
నిర్భాగ్యకఠోరవజ్రసమనిర్భీకంబలౌ ప్రాణముల్ । ఎసనుం
నందుకగాఫలంబులహహాయేమందునీముందటన్॥ ॥౮౧॥

తా॥ నీకు నాయందున్న ప్రేమాతిశయమువలన మొదట కొన్నిదినము లవరకు మనయిద్దరిశరీరము లొకటిగానుండెననియు, పిమ్మట కొన్నిదిన ములవరకు నీవు ప్రియుండవని-నేనుప్రియురాలని యుంటిమనియునిప్పుడు నీవు తెచ్చిపెట్టువాడవు నేను భోజనము చేయుదానను ఇట్లేర్పడితిని, యింకనైననుఈప్రాణములుపోకయున్నవేయనేననితాత్పర్యము, ఈ శ్లోక ము ప్రథమపాదము రెండువాక్యములని కొందరందురు, అపక్షమున కిమపి అనియొకపద మధ్యాహరింపవలయును; ఇచట నిర్వేదము సంచారిభా వము, ప్రేమార్ద్రరసము, నాయికస్వీయ ప్రగల్భ, నాయకుడుశఠుడు, సోపాలంభవచనము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ ముగ్ధేముగ్ధతయైవనేతుమఖిలం కాలంకిమారభ్యతేమానంధ
త్స్వధృతింబధాన ఋజుతాం దూరేకురుప్రేయసి । సఖ్యైవం
ప్రతిబోధితాప్రతివచస్తామాహభీతాననా నీచైశ్శంసహృదిస్థితో

హీననుమె ప్రాణేశ్వరశ్శ్రోష్యతి ॥ ... ॥౮౩॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ ముగ్ధఇతి ॥ హేముగ్ధేబాలే ముగ్ధతయైవ మూఢ
త్వేనైన అఖిలంసమస్తంకాలం అనేహసంనేతు మతివాహయితుం కిమ
ర్థమాగభ్యతే కిమర్థముద్యోగః క్రియతే అన్యథా కి కర్తవ్యమితి ప్ర
చ్ఛసిచేత్ బ్రవీమి ప్రేయసి ప్రియతమేమానంకోపం ధత్స్వ ధారయధృతిం
ధైర్యంబధాన సహస్వ అవలంబస్వేత్యర్థః ఋజుతామార్జవందూరే
విప్రకృష్టేకురువిధేహి వక్రతాంభజస్వేత్యర్థః సాఏవమనేన ప్రకారేణ
సఖ్యావయస్యయా ప్రతిబోధితా ఉపదిష్టాభూత్వా భీతాననాత్రస్తము
ఖీసతీశాంసఖీం ప్రతివచః ఉత్తరమాహ బ్రవీతిస్మ కింవనను హేసఖినీ
చైరల్పధ్వని యథాభవతి తథాశంస కథయహియస్మాత్కారణాన్మేమమ
హృదయేస్థితః ప్రాణేశ్వరః శ్రోష్యత్యాకర్ణయిష్యతీతిసంబంధః స్పష్ట
ఏవాభిప్రాయః అత్రభయంనామ సంచారీభావః స్థాయీ భావానామపి
క్వచిత్సంచారీభావత్వ కథనాల్ నాయికాస్వీయా ముగ్ధాచ, నాయకశ్శ
ఠః అత్రసభయం శృంగారినర్మ, ఆక్షేపాలంకారః. ॥౮౩॥

ఉ ॥ ఫుల్లసరోరుహాక్షిఘనముగ్ధ(మూఢ)తనంబునకాలమెల్ల
నీ । వొల్లనిదానవై గడపునుద్యమమేటికిబోటివానిపై । బల్లిదవౌ
చుపల్మరును పావపుకోపముబూనుకొమ్మనీ । యుల్లమునందు ధై
ర్యగతినుంచురుజుత్వముమానుమంచునా । హల్లకపాణిబల్కు భ
యమందినమోమునమాటుబల్కెహా । మెల్లనెజెప్పువల్లభుమహృ
త్పుటవాసివినన్ ప్రమాతమా॥ ॥౮౩॥

తా॥ చెలి నాయికనుగూర్చి యెన్నిదినములైన నేమియెఱుగకయున్నావు
ప్రియునియందు కోపించుకొనుమని చెప్పగా నాయికయామెతోదిన్నగా
జెప్పుము నా హృదయమందున్న ప్రియుడువినునవేనని తాత్పర్యము. స్థా
యిభావమునకును కొన్నియెడల సంచారిభావత్వము చెప్పుటవలన నిచట
భయమను సంచారీభావము, నాయికస్వీయ ముగ్ధ, నాయకుడు శఠుడు,
సభయశృంగారినర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ ॥ ఆలంబ్యాంగణవాపికాపరిసరే చూతద్రుమే మంజరీం సర్ప
త్సాంద్రపరాగలంపటరణద్భృంగాంగనాశోభినీం। మన్యే స్వాం
తనుముత్తరీయశకలేనాచ్ఛాద్య బాలా స్ఫురత్కంఠధ్వాననిరోధ
కంపితకుచశ్వాసోద్గమా రోదితి ॥ ... ॥౮౩॥

వ్యా॥ అ॥ ప్రోషితో నాయకః వసంతసమాగమే ప్రియాయా అవస్థాంతరం వితర్కయన్నాహ ॥ ఆలంబ్యేతి ॥ అంగణవాపికా పరిసరే చత్వరదీర్ఘికాప్రాంతే చూతద్రుమే సర్పత్సాంద్రపరాగలంపటరణద్భృంగాంగనాశోభినీం సర్పన్ విసరన్ సాంద్రో నిబిడః పరాగః పుష్పరేణుః తస్మిన్ లంపటా ఆసక్తాః రణంత్యః స్వనంత్యః భృంగాంగనాః భ్రమర్యః తాభిశ్శోభత ఇతి భృంగాంగనాశోభినీం మంజరీం వల్లరీమాలంబ్య గృహీత్వా బాలా తనుం ఉత్తరీయశకలేనాచ్ఛాద్య అవకుంఠ్య స్ఫురత్కంఠధ్వాననిరోధకంపితకుచశ్వాసోద్గమా స్ఫురత్ప్రాదుర్భవత్కంఠధ్వానం కంఠధ్వనిః తస్య నిరోధః నివారణం తేన కంపితౌ కుచౌ చ శ్వాసోద్గమశ్చ యస్యాస్సా తథోక్తా రోదితి రోదనం కరోతీతి మన్యే స్మరామీతి సంబంధః దైన్యం నామ సంచారీభావః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ కించ ప్రోషితభర్తృకా నాయకోఽనుకూలః ప్రవాసవిప్రలంభశ్శృంగారః. ... ॥౮౩॥

ఉ ॥ ముంగిటనూతి (బావి) చెంగటను పూచిన బాలరసాల
సాలమం। దంగలిరాలుచుక్ నిబిడమై తగుపుప్పొడినొప్పునాసన।
ప్పొంగి మెలంగు భృంగిణులు పొల్పగు గుత్తిని చేతబట్టినా। యంగన
కొంగుచే తనదు యంగము గప్పి లసద్గళారవం। బంగిటిబట్టగా కద
లునబ్బుర పుబ్బచనుల్ నిటూర్పులా। రంగడు నేడ్చుచుంటుదలం
చెద చంచలితానురాగుడై॥ ॥౮౩॥

తా ॥ నేనికాలమున నన్యదేశమందున్నాను నా ప్రియురాలు పెరటిబావి యొద్ద మామిడి పూగొత్తును చేతబట్టుకొని పైటచేత నొడలు గప్పుకొని కంఠధ్వని యధికమైన నెవరైన వినెదరని బయలు వెడలుచున్న కంఠస్వరము నణచుకొనుచు కుచములు గదులనిక్కి యేడ్చుచుండునని తోచుచు

స్నదని తాత్పర్యము. దైన్యమను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య ప్రోషిత భర్తృక, నాయకుడనుకూలుడు, ప్రవాస విప్రలంభశృంగారము.

మూ॥ అనాలోచ్య ప్రేమ్ణః పరిణతిమనాదృత్యసుహృద స్త్వయాకాం
డే మానః కిమితి సరళే సంప్రతి కృతః । సమాకృష్టా హ్యేతే ప్రళయ
దహనో ద్భాసురశిఖాః స్వహస్తేనాంగా రా స్తదలమధునారణ్య
రుదితైః ॥ ... ... ॥౮౪॥

వ్యా॥అ॥ అపరాధినా నాయకేన ఖేదం ప్రాపితా సఖీ నాయికా ముపాలభతే ॥ అనాలోచ్యేతి ॥ ప్రేమ్ణః అనురాగస్య తదీయస్యేతి శేషః పరిణతిం పరిపాకం అనాలోచ్య అవిచార్య సుహృదస్సఖీరనాదృత్య అవధీర్య తాసాం వచనముల్లంఘ్యేత్యర్థః హే సరళే చపలే సంప్రతి ఇదానీమకాండే అనవసరే కిమితి కిమర్థం మానః కోపః కృతః విరచితః ప్రియం ప్రతీతి శేషః హి యస్మాత్కారణాత్ ప్రళయదహనోద్భాసురశిఖాః ప్రళయః కల్పాంతః తస్మిన్ దహనో వహ్నిః తేన ఉద్భాసురాః ప్రదీప్తాః శిఖాః జ్వాలా యేషాం తే తథోక్తాః అంగారాః ఉల్కాః ఏతే ఇమే స్వహస్తేనాత్మకరేణ సమాకృష్టాః సమాక్షిప్తాః స్వస్యోపరి అవకీర్ణాః ఇత్యర్థః తత్తస్మాత్కారణాత్ అధునా సంప్రతి అరణ్యరుదితైర్వృథా రోదనైరలం పర్యాప్తమితి సంబంధః అత్ర స్వహస్తేన అంగారాస్సమాకృష్టా ఇత్యనేన భవత్యాజ్ఞాత్త్వవ అనర్థః కృత ఇతి సూచితం అరణ్యరుదితైరిత్యనేన ప్రియస్యాసన్నిధానే రుదితాత్ఫలం లభ్యత ఇత్యయమర్థోఽవగమ్యతే దైన్యం నామ సంచారిభావః నాయికా స్వీయా మధ్యా చ కించ కలహాంతరితా, నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః అత్రోపాలంభవచనం నర్మ, ఆక్షేపోలంకారః॥

ఉ॥ ఓచపలాత్మ రాలప్రియునున్నతమాయను రాగభాగముల్ ।
యోచనసేయకన్ సఖియలుక్తుల నెల్ల తిరస్కరించుచున్ । దో
చకనిప్పుడాఘనునితోడనకాలమునందదెలకో? । హాచపలంబొనర్చి
తివో యమకై యీప్రళయానలోజ్జ్వలా । నీచశిఖావళిన్మిగుల

నిండినకొప్పువలనీదు పైబడక । నీచయుచేత నీక్ష్వితిని నిల్పుమరణ్యవు
రోదనంబులక ॥ ... ॥౭౪॥

తా॥ ప్రియునకు నీయందుఁగల మక్కువ కేమియపాయము వచ్చునోయని తలంపక చెలులుమాటలు వినక సమయముగాని యప్పుడేల కోపము చేసితివి నీవు చేసినపని ప్రళయకాలమందు మండుచున్న కొరివికట్టెలనీడ్చి పైని వేసుకొన్నట్లున్నది తెలిసియిట్లుచేసెదవు నీమేద్దువల వినువారెవరున్నారిఁక జాలింపుమని తాత్పర్యము: దైన్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయమధ్య కలహాంతరిత, నాయకుఁడు శఠుడు, మానకృత విప్రలంభశృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము:

మూ॥ కపోలేపత్రాళీ కరతలనిరోధేనమృదితా నిపీతోనిశ్వాసైర యమమృతహృద్యోధరరసః । ముహుఃకంఠేలగ్న స్తరళయతి బాష్ప స్తనతటంప్రియోమన్యుర్జాత స్తవ నిరనురోధేనతువయం ॥౭౫॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకో నాయికా ముపాలభతె ॥ కపోలఇతి ॥ కపోలేగండస్థలె పత్రాళీపత్రరచనా కరతల నిరోధేన పాణితలఃపీడనేనమృదితా ప్రమృష్టా నిశ్వాసైర మృతహృద్యః అమృతవన్మధురః అయమధరరసః నిపీతః ఆస్వాదితఃబాష్పః అశ్రుకంఠేలగ్నస్సన్ స్తనతటం స్తనప్రాంతంముహుః పునఃపునః తరళయతి కంపయతి ఏవమనేన ప్రకారేణమన్యుః కోప స్తవ ప్రియోహితో జాతః- హేనిరనురోధే అనంగీకృతానువర్తనే వయం తు ప్రియాహితానభవామ ఇతిసంబంధః - అత్ర పత్రాళీమర్దనాది వ్యాపారేణ సౌభాగ్యహారీ మన్యు స్తవహితో జాత, ఇత్యనేన చత్వదనువర్తనకారిణోవయంతు తవహితానభవామ ఇత్యనేనచ ఉపాలంభోగవ్యతే- నాయికాస్వీయామధ్యాచ, నాయకశ్శఠః మానకృతో విప్రలంభశృంగారః అత్ర సోపాలంభవచనంనర్మ- ఆక్షేపాలంకారః. ॥౭౫॥

ఉ॥ చెక్కులతిద్దియున్నమృగచిత్రకపత్రికలెల్ల చేతిరాపిక్కి చెడెఁగ సెడూర్పులయమ్మోవి చేనమృతోపమానమా । చక్కెరమోవిలో రసముచప్పనమైచెడె కండ్లనీరుతా । వెక్కుఁడు గొం

తుసక మెలగి వేమరు గుబ్బ కవకదల్చుచు । ట్లకట రబావుకోప మెట్రియంబయితోచనుగాని మేమునీ । మక్కువకుక ప్రియంబయి నమాన్యలుగామనువర్తనోద్ధుతా ॥ ॥౮౫॥

తా॥ కోపమువచ్చినపుడు చేతుల చెక్కిళ్లయందుంచుకోగా నాచేతుల రాపిడిచేత చెక్కిళ్లనున్న మకరికాపత్రములు మాయుచున్నవి, నిట్టూర్పులచేత పెదవులెండుచున్నవి గద్గదత్తుకతో విక్కుచుండగా స్తనములదరుచున్నవి, ఇట్లెల్ల జేయుకోపము నీకుప్రియమైయున్నది గాని నీమనసననువర్తించుమారము మేము నీకు ప్రియులము కాముగదాయనని నిందించెనని తాత్పర్యము. ఇచట నిన్ను గాసి పరచువాడే నీకుదగిన ప్రియుడుగానుండుగాని నీమనమునను వర్తించువాడు నీకుదగడనునభిప్రాయమును చెప్పనచ్చును, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడుశఠుడు, మానకృత విప్రలంభ శృంగారము, సోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ఆయాతే దయితేమనోరథశతైర్నీత్వాకథంచిద్దినం గత్వా వాసగృహం జడే పరిజనే దీర్ఘాంకథాం కుర్వతి । దష్టాస్మీత్యభిధాయసత్వరపదంవ్యాధూయచీనాంబరం తన్వంగ్యా రతికాతరేణ మనసానీతః ప్రదీపశ్శమమ్॥ ॥౮౬॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ ఆయాతఇతి ॥ దయితే ప్రియే ఆయాతె ఆగతే సతి దేశాంతరాదితి శేషః మనోరథశతైర్మనోరథానాంసంకల్పానాంశతాని బహూని తైర్దినందివసం కథంచిత్కృచ్ఛ్రేణ నీత్వా అతివాహ్యవాసగృహం కేళీభవనం గత్వా ప్రాప్య జడే వివేకశూన్యే పరిజనే పరిచారకవర్గే దీర్ఘామాయతాం కథాం వాక్యప్రబంధం కుర్వతి విదధతి సతి కాతరేణ రతౌవిషయే కాతర మధీరంతేన కాల విళంబనా సహిష్ణునేత్యర్థః- మనసా హృదయేన ఉపలక్షితయా తన్వంగ్యా కాంతయా దష్టాస్మీతి కేనాపి జంతునేతి శేషః, సత్వరపదం ససంభ్రమవచనం యథాభవతి తథాఅభిధాయ వ్యాహృత్య చీనాంబరం క్షౌమ వసనం వ్యాధూయ సంవీజ్య ప్రదీపో దీపః శమం శాంతిం నీతః ప్రాపితఇతి సంబంధః

అభిప్రాయోవ్యక్త ఏవ, ఔత్సుక్యం నామ సంచారీభావః, నాయికా స్వీయా, ప్రగల్భాచ నాయకోనుకూలః, ప్రవాసానంతరం సంభోగశృంగారః అత్ర నర్మగర్భోయుక్తిరలంకారః॥ ||౯౯||

చ॥ వరుడు విదేశవాసియయి వచ్చినపొచ్చిన ప్రేమతోడ
సుం। దరిబలుకోకలంపగలుదానతికష్టముచేగడంచికో। విభా
రివడకిల్లుచేరియవివేకమనంబున బొద్దుబుచ్చునా। పరిజనమేమొ
గొప్పకథబల్కుచునుండగజూచికేళికా। తురమతితోడతత్తరము
దోచెడి మాటలచేనదెమొవం। గరచేనటంచుదువ్వలువగ్రక్కు
నకేలవిడల్చిదీపికల। సరగున నాచెపంకజవిశాల విలోచన
కాంతులూరగల॥ ... ... ||౯౯||

తా॥ నాయకుడు దేశాంతరమునసుండి నాడురాగా నాయిక పగలంతయును అస్తమయమైన పిమ్మట ప్రియుడును తానును కూడగలతలంపులతోనుండి రాత్రిదంపతులు పడకయింటికి పోగా నీపె పరివారమీపెయభిప్రాయము నెఱుగక యూరకమాటలాడుచుండగా నీపె తన్నిద్రోయొకజంతువుకఱచెనని చీరవిదిర్చి దీపమార్పెను. ఔత్సుక్యమనుసంచారి భావము, నాయిక స్వీయ, ప్రగల్భ, నాయకుండనుకూలుడు, ప్రవాసానంతరంసంభోగశృంగారము, నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ రోమాంతౌ ప్రథమం మమోరసితవప్రాప్తావివృద్ధిం స్తనౌ
సల్లాపాస్తవవాక్యభంగిమిళనాన్మాధుర్యంపరంత్యాజితాః। ధాత్రి
కంఠమపాస్య బాహులతికే కంఠేతవాసజ్జితేనిద్రాతృష్ణ్యకరోమి
కిన్నువిశిఖాస్వేవానపంథాస్తవ॥ ||౧౦౦||

వ్యా॥ అ॥ పూర్వం కృతపరిచయాతిశయేననాయకేన పశ్చాత్పరిత్యక్తా నాయికాస్వవాటికాయాం యదృచ్ఛాగతం నాయకం దృష్ట్వా తముపాలభతే॥ రోమాంతావితి॥ ప్రథమం మమోరసి రోమాంతావుద్భవంతౌ స్తనౌ తవోరసి వృద్ధింప్రాప్తౌగతౌ మమసల్లాపాస్సంభాషణాని తవవాక్యభంగిమిళనాత్ వాక్యరీతిమిళనాత్ శ్రవణాత్ పరమత్యర్థం మాధుర్యంమాత్ర

తాం త్యాజితాః విమోచితాః మమ బాహులతికే ధాత్రీకంఠం ఉపమాతృ
కంఠమపాస్య విహాయతవకంఠే ఆసజ్జితే ఆసంగం ప్రాపితే హే నిర్దా
క్షిణ్య దాక్షిణ్యరహిత దాక్షిణ్యంనామ పరచిత్తానువర్తనం ఏషావిశిఖా
రథ్యాపి తవ పంథా మార్గో నభవతి ఏవంసతి కిన్ను కరోమి కిం కర్త
వ్యం నుపృచ్ఛామి భవంతం కిముపాలభ ఇత్యర్థః, అత్రనాయికాసాధా
రణీ సోపాలంభవచనంనర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౮౭॥

మ॥ మొదటన్ గుబ్బలు నాయురస్థలమునన్ బుట్టంగ నీసొమ్ము
లో। ముదమొప్పారగ పెంపుగాంచినవి నా మోమోటమున్
పల్కనీ। మృదుశీలాలాపపురీతులన్ పెనగుచున్ మించుంగనమార్గ వ్యం
బు తా। వదలెన్ నాభుజవల్లరీయుగమునన్ బాలించు ధాత్రీగళా।
స్పదమున్ వీడుచు నీమెడన్ చలగెలో పాపాత్మ ఈరచ్చనీ। వదసం
చారపు దారి గాక చనియెన్ ప్రాణేశ యేమందురా ॥ ౮౭ ॥

తా॥ నాకు వయస్సు రాగానే నా దేహమును నీకొప్పగించి నీవలననే
సకల సౌఖ్యముల బొందనుంటినే? నీవిట్రోననయిన రావైతివేయింక నేనే
మి చేయగలదానననియభిప్రాయము. ఈ రథ్యనీకు దోవ కాదా మొనన
గా నూరనుండువారందరు చేరునది రథ్యగనుక నచటికి వచ్చుటకును న
న్ను బాడవలసివచ్చునని రాకున్నావుగదా యనుట. నాయిక సామాన్య
సోపాలంభవచనమునర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ చక్షుర్గిప్రీత్యానిషణ్ణేమనసిపరిచయాచ్చింత్యమానేభ్యు
పాయే యాతేరాగే వివృద్ధిం ప్రసరతిచ గిరాం విస్తరే దూతికా
యాః। ఆస్తాంహారే సతావత్సరభసదయితా లింగనానంద లా
భస్తద్గేహోపాంతరథ్యాభ్రమణమపిపరాంనిర్వృతింసంతనోతి॥

వ్యా॥ అ॥ నాయకః అనుభూతార్థస్మరణాజ్జాతకుతూహలస్సన్ సహ
చరమాహ ॥ చక్షురితి ॥ చక్షుగ్గిప్రీత్యా మనసి చిత్తేనిషణ్ణేసతి నివిష్టేసతి
ఆసక్తేసతీత్యర్థః పరిచయాదభ్యాసాన్ముహుర్ముహుస్స్మరణాదిత్యర్థః
అభ్యుపాయేప్రాప్త్యుపాయే చింత్యమానేసతి విచార్యమాణేసతితతఃరా

గేప్రీణ్ణివివృద్ధిమతిశయం ప్రాప్తేసతి తతో దూతికాయాస్సంచారికా యాః గిరాంవాచాం విస్తరే ప్రపంచే ప్రవిసరతివ్యా ప్రియమాణే సతి యః సరభసదయితాలింగనానందలాభః సత్వరప్రియాపరిరంభాహ్లాదప్రాప్తిర్భవతి సతావద్దూరే ఆస్తాంతిష్ఠతు తస్య మహిమావర్ణయితు మశక్య ఇత్యర్థః ॥ కింతు తద్గేహాపాంత రథ్యాభ్రమణమపి నాయికా గృహసమీపవీథీపర్యటనమపి పరాంనిర్వృతిం అత్యంత మానందం సంతనోతి విదధాతీతి సంబంధః అత్ర స్మృతిర్నామసంచారీభావః, నాయికాపరకీయా ఆత్మోపక్షేపరూపంశృంగారినర్మ అతిశయోక్తిరలంకారః.

ఉ॥ కంటికింపుచేమనసుకామిసిపైతగలంగపల్మరున్ । తొంటిచాత్రితలఁదలచి తొయ్యలిచేర నుపాయసాధనం । బంటుచుసుండప్రియ యరుదైవదికింపగుచుండ నంతనా । కుంటెనకత్తెపలుంగుమి కోరికలీరకలెత్తుచుండనా । తుంటరి గుబ్బలాడిత్వరతోడుతకౌగిట చేర్చునేర్పుచే । నెంటికి సౌఖ్య లాభ మగుచుండు నొనయ్యదటుండనిమ్ముదా । నింటిసమీపరథ్యలను యిట్టటుచుట్టుటఁగూడతమ్మిపూ । బంటివ జీరునిన్‌గె లుచు వేడుక నిచ్చున దేమొనెచ్చెలీ ॥ ... ... ॥౮౮॥

తా॥ ఆ నాయికను చూడగా నాకాపెయందు మనస్సుకలిగి యాపెను పొందను పాయమునాలోచించి దూతిక నంపగా నాదూతికమాటలవలన నాకు ప్రియాలింగనములభించి దానిచే మిగుల సంతోషము కలిగెనుదానికోలది చెప్పనలవిగాదు నే నాపెను పొందపోవునపుడు సందర్భము గని పెట్టి ఆ వీధిని ఈ వలావలికి దిరుగుచుండుటయును మిక్కిలి యానందకరముగానుండెను. ఇచట స్మృతియను సంచారి భావము, నాయిక పరకీయ్య ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము. అతిశయోక్తి యలంకారము॥

మూ॥ కరకిసలయంధూత్వా ధూత్వావిలంబితమేఖలాక్షిపతి సుమనోమాలాశేషం ప్రదీపశిఖాంప్రతి । స్థగయతిముహుర్గిపత్యానేత్రేవిహస్య సమాకులాసురతవిరతౌరమ్యంతన్వీపునఃపునరీక్ష్యతే॥

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యమ్॥ కిసలయమితి ॥ సురతవిరతౌ సంభోగాంతే విలంబిత మెఖలాలగ్నరశనా పాదయోరితి శేషః ॥ తన్వీ కాంతా సమాకులా సంభ్రాంతా సతీ దీపనిర్వాణార్థం కరకిసలయం పాణిపల్లవం ధూత్వా ధూత్వా వ్యాధూయ వ్యాధూయ విఫలయత్నా సతీ దీపశిఖాం ప్రదీపజ్వాలాముద్దిశ్య సుమనోమాలాశేషం పుష్పదామచ్ఛేదం సంభోగ పరిమర్దవిభిన్న శిష్టాంశమిత్యర్థః, క్షిపతి ప్రేరయతి విహస్య స్మితం కృత్వా ముహుర్ముహుః పునః పునః పత్యుర్నేత్రే స్థగయతి ఆచ్ఛాదయతి రమ్యం మనోరమం యథా భవతి తథా పునః పునర్ముహుర్ముహుః ఈక్షితే విలోకితే ప్రియేణేతి శేషః, ఇతి సంబంధః - లంబితమేఖలేత్యనేన పురుషాయిత సంభోగాంతే మేఘలాసందానితచరణత్వాదసమర్థమశక్తతేతిసూచ్యతే దీపశిఖాం ప్రతిమాలాం క్షిపతీత్యనేన పత్యుర్నేత్రే స్థగయతీత్యనేనచ ప్రియేక్షణేనచ లజ్జావ్యాకులతేతిసూచ్యతే, అత్ర వ్రీడా నామ సంచారిభావః, నాయికా స్వీయా మధ్యా చ, నాయకోఽనుకూలః, సంభోగ శ్శృంగారః, చేష్టాకృతం హాస్యశ్శృంగారినర్మ జాతిరలంకారః. ॥౯౯॥

మ ॥ సురతాంతంబున జారిజాళ్ళకొనలో జుట్టంప కాంచీగు
ణం । తరమై సుందరి తొట్రుపాటగుచు జంతర్ణమండు దీపార్చిపై
సై । సరయన్ కెంచిగురాకుచేతుల వడిన్ యల్లార్చిన్ యల్లార్చిన్
పూ । సరముల్ వైచుచు నవ్వుచున్ మొగనిరజ్జన్ నేత్రముల్ మూ
యు ప । ల్మరు వాడా రమణీమణిన్ కనులు రమ్యంబొప్ప వీక్షించునే ॥౯౯॥

తా॥ నాయిక పురుషాయితము జేయునపుడు మొలనూలు కాళ్లలో జిక్కుకొనుట వలన నావలికి బోవ నశక్తురాలై ప్రియుండు తన్ను జూడగా సిగ్గుపడుచు దీపమార్పను బూలదండను విసరుచును ప్రియునికన్నుల మూయుచునుండెను. ఇచట వ్రీడయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, చేష్టాకృతహాస్యశృంగారినర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ పరాచీకోపేనస్ఫుటకపటనిద్రాముకుళితా ప్రవిశ్యాంగేనా

గ్నం ప్రణయిని పరిరంభచతురే । శనైర్నీవీబంధం స్పృశతి సభయ
వ్యాకులకరం విధత్తే సంకోచగ్లపితమవలగ్నం వరతనుః॥ ౯౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యం ॥ పరాచీతి ॥ కోపేన ప్రణయకోపేన పరాచీవ రాఙ్ముఖీ స్ఫుటకపట నిద్రాముకులితా కపటేన కృతానిద్రా కపట నిద్రా స్ఫుటావ్యక్తాత ఏవ ప్రతిభాసమానేత్యర్థః, సాచ సా నిద్రాచ తయా ముకులితా నిమీలితాక్షీ సతీ వరతను స్తన్వీ అంగేన గాత్రేణ అంగం స్వస్య గాత్రం ప్రవిశ్య అసాద్య పరిరంభచతురే ఆలింగన చతురే ప్రణయిని నీవీబన్ధం వస్త్రగ్రంథిం సభయవ్యాకులకరం సభయో భయ సహితః వ్యాకుల స్తరళః కరో యస్మిన్ కర్మణి తత్తథోక్తం శనైర్మందం స్పృశతి సతి అవలగ్నం మధ్యం సంకోచగ్లపితం అంతరాకర్షణ కర్శితం విధత్తే కరోతీతిస మ్బంధః అత్ర కపటనిద్రాయాః అవలగ్నసంకోచేనచ నాయికాయా విరహాసహిష్ణుత్వం వ్యజ్యతే, ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః, అత్ర నాయికాస్వీయా, మధ్యా స్వాధీన పతికాచ నాయకోనుకూలః, సంభోగశృంగారః, అత్ర కైశికీవృత్తిరంగం నర్మగర్భోయ ముక్తిరలంకారః, ॥౯౦॥

చ ॥ ప్రణయపుటల్కచే మొగము పక్కకుద్రిప్పి పరుండి వ్య
క్తమై । గణనకురానినిద్ర నరకంనులుమూసిన సన్నుతాంగితన ।
పెనగొను మేన మేనలమి బిగ్గర కౌగిట బూనగాను నై । పుణిగలకాంతు
డప్పుడు సముజ్వలరాగము జెంది భీతిచే । నొణకెడు కేలకోకముడి
నొయ్యనసంటిన మధ్యయష్టినిన్ । యణచుటచేత సన్నమగునట్టు
లచేయునదేమిచెప్పుదున్ ॥ ... ॥౯౦॥

తా॥ నాయిక ప్రణయ కోపము చేత ముఖ మావలికి ద్రిప్పుకొని నిదుర బోయినట్లు కన్నులు మూసికొని యుండగా ప్రియుడు తిన్నగా తన దేహమునా పై దేహముతో జేర్చి కదలుచున్న చేయి చేత నీవీ నంటగా నాపై మునుచుకొని సంకుకొనెను. మోసపు నిదురచే కన్నుల మూసికొన్నదనియు చెప్పుటచేత కోపమువలన లేచి యావలికి బోక యక్కడనే యున్నట్లు తెలియనగుచున్నది గనుక విరహము సహింపజాలని నాయిక

యనిలోచుచున్నది. ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ మధ్య స్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగ శృంగారము. కైశికీ వృత్త్యంగము, నర్మగర్భము, యుక్తియలంకారము.

మూ॥ ఆదృష్టిప్రసరాత్ప్రియస్యపదవీముద్వీక్ష్యనిర్విణ్ణయా వి
శ్రాంతేషు పథిష్వహఃపరిణతౌ ధ్వాంతేసముత్సర్పతి। గత్వైకంస
శుచాగృహంప్రతిపదంపాంథస్త్రియాస్మిన్క్షణేమాభూదాగమ
ఇత్యమందవలితగ్రీవంపునర్వీక్షితమ్॥ ||౯౧||

వ్యా ॥ కవేర్వాక్యం॥ఆదృష్టీతి॥ ఆదృష్టిప్రసరాత్ దృష్టిసంచారా వధిప్రియస్యవల్లభస్యపదవీం మార్గముద్వీక్ష్య అవలోక్య నిర్విణ్ణయా ఖిన్నయా ప్రియస్యానాగమనే నేతిశేషః॥ అహఃపరిణతౌదివసావసానే ధ్వాంతేతమసి సముత్సర్పతి ప్రసరతిసతిపథిషు మార్గేషు విశ్రాంతేషు విరతేషు సత్సు గతాగత శూన్యేష్విత్యర్థః సశుచా సఖేదయా పాంథ స్త్రియా పాంథస్య ప్రోషితస్య స్త్రీ వనితా తయా గృహం ప్రతిగృహముద్దిశ్య ఏకంపదంగత్వా విన్యస్య అస్మిన్ క్షణేతత్కాలఏవ ఆగతోమాభూదితి నాసీదితి ప్రియఇతి శేషః అత్రమా ఇతి నిషేధేనిపాతః సమాఙ్యోగేమా భజతిచేత్ మాజీలుజీతిఆశీః ప్రయుజ్యతే స్వాత్రనయుక్తానకా కురిత్యనుసంధేయః అమందవలితగ్రీవం శీఘ్రనివర్తిత కంధరంయథా తథా పునర్వీక్షితం పునర్విలోకితమితి సంబంధః అస్మిన్ క్షణేమా భూదాగతఇతిపునర్వీక్షణేన ఔత్సుక్యాతిశయస్సూచితః నాయికాస్వీయా మధ్యాచ కించ ప్రోషితభర్తృకాచ, 'దేశాంతరంగతేకాంతే ఖిన్నాప్రోషితభర్తృకా' ఇతిలక్షణాత్ నాయకోనుకూలః ప్రవాసవిప్రలంభ శృంగారః అత్ర చేష్టాకృతం శృంగారి సంగేచ్ఛారూపం నర్మ జాతిరలంకారః. ||౯౧||

ఉ ॥ తాకనుబూవుబట్టుకడదాక ప్రియాగ్రణిత్రోవజూచి ఖే।
దాకులమైదినాంతమున నంతటచీకటిగప్పమార్గముల్ । రాకల
పోకల్దొలగరట్టడి దుఃఖముచేతనింటిలో । వాకిటనొక్కకాలి
డిజవంబున పాంథకుడిప్పుడైనపా । పాకరిరాకపోయెననియట్టిగి

రుక్కని గొంతుకఁజిప్పెదు। ప్రాకతనాకడఁ మరల పాంథవిలాసిని
జూచుచున్నదె ॥ ... ... ॥౯౧॥

తా॥ నాయిక దేశాంతరము పోయియున్న ప్రియుండువచ్చునోయని యెదురుచూచుచుండి యస్తమయముకాగానె చీకటి వ్యాపింపగా వీధులోనెవరును నడుచుట చాలింపగానింటికి నానొకయడుగునడిచి యిప్పుడును రాకపోయెనని మరలనాప్రక్కదిరిగి చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఇప్పుడును రాడాయెననుటచేత నౌత్సుక్యాతిశయము తోచుచున్నది, నాయికస్వీయమధ్య ప్రోషితభర్తృక, నాయకుడు దేశాంతరమునకు బోయియుండునపుడు ఖేదమునొందియున్నది ప్రోషిత భర్తృకయని దానిలక్షణము, నాయకుడనుకూలుడు; ప్రవాస విప్రలంభ శృంగారము, చేష్టాకృత శృంగారి సంగేచ్ఛారూపము నర్మము, జాతియలంకారము.

మూ॥ దేశైరంతరితా శతైశ్చ సరితాముర్వీభృతాం కాననైర్యత్నే
నాపినయాతిలోచనపథంకాంతేతిజానన్నపి। ఉద్గ్రీవశ్చరణార్ధరు
ద్ధవసుధః ప్రోన్మృజ్యసాస్రేదృశౌ తామాశాంపథికస్తథైవ కిమపి
ధ్యాయన్ముహుర్వీక్షతే॥ ౯౨॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్॥ దేశైరితి ॥ దేశైర్విషయైః సరితాం నదీనాం ఉర్వీభృతాం పర్వతానాంచ శతైస్సమూహైః కాననైరరణ్యైశ్చ అంతరితా వ్యవహితా కాంతా ప్రియా యత్నేనాపి ఉపాయేనాపిలోచనపథం దృష్టిమార్గం నయాతిన ప్రాప్నోతీతిజానన్నపిపథికః ప్రోషితః ఉద్గ్రీవః ఉన్నమితకంధరో భూత్వాచరణార్ధరుద్ధవసుధః పాదాగ్రావష్టబ్ధభూమిస్సన్ సాస్రే సబాష్పే దృశౌ నేత్రే ప్రోన్మృజ్యపరిమృజ్యతథైవ తథాభూత ఏవ కిమపిధ్యాయన్ చింతయన్ తామాశాం యత్ర ప్రియాస్థితా తామాశాం దిశం ముహుః పునః పునర్వీక్షతే పశ్యతీతి సంబంధః వ్యక్త ఏవాభిప్రాయః ఔత్సుక్యంనామ సంచారీభావః జాతిరలంకారః. ... ॥౯౨॥

ఉ॥ అక్కట దేశకోశ ధరిదద్రివనాళి శతంబుచేతఁతా। నొ
క్కటెయైనదుంగుపడియుండెడు ప్రేయసి నన్యుపాయముల్। జొ

కీలిచేసినఁ గనులఁ జూడఁగ రాదని చెప్పియుండియుఁ । నిక్కుచు
గొంతు నెత్తుకొని నేలకు కాలటు సోకనీక తా । గ్రక్కున నశ్రుకబా
ష్పములు గుమ్మెడి కన్నుల నెత్తుకొంచునా । దిక్కు నెజూచు పాంథు
డతి దీనతనో పగమాటిమాటికో । చకోరబొమ్మయంచు తనచా
మనదేమొకో చింత జేయుచున్ । ... ॥౯౨॥

తా॥ అన్యదేశమందున్న నాయకుడు తనకవుడే విధమునను నాయిక యగపడదని యెఱిగియుఁగొన గాళ్లు నేల మోపి నిలిచి కన్నులఁ గ్రిమ్ముచున్న నీళ్లందుడుచుకొనుచు నాపె యున్న దిక్కునే చూచుచుండెనని తాత్పర్యము, ఔత్సుక్యమను సంచారిభావము, జాతియలంకారము.

మా॥ స్విన్నం కేన ముఖం దివాకరకరైస్తే రాగిణీ లోచనే రోషా
త్తద్వచనోదితాద్విలుళితా నీలాలకా వాయునా । భ్రష్టం కుంకుమ
ముత్తరీయకషణాత్ క్లాంతాసి గత్యాగతైర్యుక్తం తత్సకలం కిమత్ర
వద హే దూతి క్షతస్యాధరే॥ ॥౯౩॥

వ్యా॥అ॥ నాయకమానేతుం ప్రేషితాయాః లక్ష్యమాణ సంభోగచిహ్నాయాః దూతికాయాః నాయికాయాశ్చ ప్రశ్నోత్తరరూపా వాక్యమాలా ॥ స్విన్నమితి ॥ హే దూతి తవ ముఖం కేన కారణేన స్విన్నం స్వేదయుక్తం అయం నాయికాయాః ప్రశ్నః దివాకరకరైస్సూర్యకిరణైః స్విన్నమితి దూత్యా ఉత్తరం తే తవ లోచనే రాగిణీ రక్తే కేన కారణేన అయం నాయికా ప్రశ్నః తద్వచనోదితాత్ తస్య ధూర్తకస్య వచనం వాక్యం తస్మాదుత్థితః ఉద్భూతః తస్మాద్రోషాత్కోపాత్ రక్తే ఇత్యుత్తరం దత్తం నీలాలకాః వ్యాకులితాః అయం ప్రశ్నః వాయునా విలుళితా ఇత్యుత్తరం కుంకుమం కాశ్మీరం కేన భ్రష్టం విగళితం అయం ప్రశ్నః ఉత్తరీయ కషణాత్ సంవ్యానఘర్షణాత్ భ్రష్టమిదముత్తరం కేన క్లాంతాసి తాంతాసి అయం ప్రశ్నః గత్యాగతైః గమనాగమనైః క్లాంతాస్మీత్యుత్తరం హే దూతి తత్సకలం త్వయా యదుక్తం తత్సకలముపపన్నం అథ రేతు తస్య వ్రణస్య కిం కారణం అత్రాస్మిన్ ప్రశ్నే వద బ్రూహి ఉత్తరమితి శేషః ఇతి సంబంధః అత్ర వదేశ్య

నేనత్వయా వైదగ్ధ్యాత్సర్వం సంభోగచిహ్న మపహ్నుతం అధరక్షతం కథమపహ్నూయత ఇత్యయమర్థోఽవగమ్యతే నాయికాస్వీయా ప్రగల్భాచ నాయకశ్శఠః విప్రలంభశృంగారః. ... ॥౯౩॥

ఉ॥ ఎంచుకు మోముచమ్మగిలే నీవెడయుండవదట్టియుంగుటన్। కందొవ నేత్రరసాట కిఖకారణమేమతడాడుబోసఖుర్ద । దందనమాట్లచేకురులుతాచదరున్నవవేలగాలిచే । యెందుకుజారె కుంకుమము ఈచరుగట్టిటుతాకిడశ్శ్రమే । నెంచుకుపోయివచ్చి చలియింనియునిక్కమమోవిగాయమై । నంచుకదేమి కారణము నప్పరో చెప్పెదో జెప్పనాయడన్ ॥ ... ॥౯౩॥

తా॥ నేను నీదేహమందలి సంభోగ చిహ్నములకు కారణముల నడుగగా నీనేర్పుచేత నన్నిటికిన్ని చెప్పి మఱుగు పఱచితివి సరియకాని యధరమందలి దంతక్షతముకేమిచెప్పి మఱుగుపఱచెదవనెను. నాయికస్వీయప్రగల్భ, నాయకుడుశఠుడు, విప్రలంభశృంగారము.

మూ॥ కఠినహృదయే ముంచభ్రాంతింవ్యలీకకథాశ్రయాంపిశునవచనైర్దుఃఖంనేతుం నయుక్తమముంజనమ్ । కిమిద మథవాసత్యం ముగ్ధే త్వయాద్యవినిశ్చితంయదభిరుచితంతన్మేకృత్వాప్రియేసుఖమాస్యతామ్॥ ॥౯౪॥

వ్యా॥అ॥ నాయకోనాయికాంసాంత్వయన్నాహ॥ కఠినహృదయఇతి॥కఠినహృదయేనిష్ఠురచిత్తేవ్యలీకకథాశ్రయాం వ్యలీక కథామిథ్యావచనానాశ్రయోధికరణంయస్యాస్సా తథోక్తాతాం భ్రాంతిం మిథ్యామతిం ముంచత్యజపిశునవచనైర్దుర్జన భాషితైరిమం జనంమామిత్యర్థః, దుఃఖం నేతుంక్లేశం ప్రాపయితుం నయుక్తం నార్హం అథవా హే ముగ్ధేమూఢే త్వయా అద్య ఇదానీం ఇదం ప్రకృతం కర్మసత్యం యథాభవతితథా వినిశ్చితం కిం నిర్ణీతం కిం. కింశబ్దః ప్రశ్నే హేప్రియే యదభిరుచితంయదిష్టం తన్మే మమ కృత్వా విధాయ సుఖం యథా భవతి తథా ఆస్యతాం స్థీయతామితి సంబంధః కఠినహృదయేముగ్ధే ఇత్యామంత్రణభావహుళ్యేన

క్రమేణసాంత్వనాద్దైన్యంసూచ్యతే, అత్ర నాయికా స్వీయా, మధ్యా చ నాయకశ్శఠః- ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశ్శృంగారః, సోపాలంభ వచనంనర్మ ఆక్షేపోలంకారః॥ ॥౯౪॥

ఉ॥ ఓకఠినాత్మురాల నిజమొందనిమాటలగల్లు భ్రాంతిసిక।
చేకొనరాదువీడుమటు చెప్పెడివారల చాడిమాట్లచే । నాకిటు
దుఃఖముంచుటమనంబునయుక్తముగాదుగోలపే। లేకదసత్యమం
చుమది లెక్కిడనిర్ణయమూనినావొయో । కోకిలవాణి నీకు నెది
కోరికకిష్టమొడానినీప్పుడె । నాకొనరించిహాయిగమనంబున నెం
మదిబూనియుండవె ॥ ... ... ॥౯౪॥

తా॥ నాయకుడు నాయికనుగూర్చి యెవరో అబద్ధమాటలన్నినీతో చెప్పగా నా మాటల నీవు నమ్మినన్నిట్లుదుఃఖపెట్టవచ్చునా లేకయదే నీవు నిశ్చయించితివా నీమనస్సున నాకేమి చేయవలయునని యున్నదో దానిచేసి హాయిగా నుండుమనెను. మొదట కఠిన హృదయురాలనియు, పిదప ముగ్ధయనియు సంబోధించుటచేత నతనిప్రార్థనవలన కొంచెము దైన్యము కలిగినట్లు సూచింపబడుచున్నది. నాయిక స్వీయ మధ్య, నాయకుడు శఠుడు, ఈర్ష్యామానకృతవిప్రలంభశ్శృంగారము, సోపాలంభ వచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ భ్రూభేదో గుణితశ్చిరం నయనయోరభ్యస్తమామీలనం
రోద్ధుం శిక్షితమాదరేణహసితంమౌనేభియోగఃకృతః । ధైర్యంకర్తుమపిస్థిరీకృతమిదంచేతఃకథంచిన్మయాబద్ధో మానపరిగ్రహేపరికరస్సిద్ధిస్తుదైవేస్థితా ॥ ॥౯౫॥

వ్యా॥ అ॥ మానపరిగ్రహాయ సఖ్యాప్రోత్సాహితా నాయికా తాంప్రత్యాహ ॥ భ్రూభేదేతి ॥ భ్రూభేదో భ్రూభంగశ్చిరంగుణిత ఆమ్నాతః నయనయోర్నేత్రయోః ఆమీలనమీషన్ముకుళనం అనాదరదృష్టి రిత్యర్థః, అభ్యస్తమావర్తితం ఆదరేణప్రీత్యాజాయమానంహసితం స్మితంరోద్ధుం నివారయితుంశిక్షితం కల్పితంమౌనేఅభాషణేఅభియోగః ఆస్థాకృతఃప్రవర్తితః ఇదంచేతోపి ధైర్యం కర్తుంధైర్యకరణాయస్థిరీకృతం స్థిరత్వం నీతం ఏవంమయామానపరిగ్రహేకోపగ్రహణేపరికరఃసామగ్రీకథంచిత్కృఛ్రేణ బద్ధస్సన్నద్ధః సిద్ధిస్తునిర్వాహణంతు దైవేభాగధేయేస్థితేతి సంబంధః

అత్రనాయికాస్వీయా, ముగ్ధాచనాయకశ్శఠః, ఆత్మోపక్షేపరూపం శృంగారినర్మ ఆక్షేపాలంకారః॥ ॥౯౫॥

చ॥ బొమముడినిక్కగుణింతమిడబూనితినప్రియసూచకాత్మనే-
త్రములనుమూయ నేర్చితి ముఖాస్పదహాసము నడ్డగించు తం ।
త్రముమదినభ్యసించితి పరాకుసమానము బూననేర్చితిన్ । రమ
ణరోధైర్యమొందుటకు రంజలిచిత్తమునిశ్చయించెనీ । క్రమమున
కోపమొందపరితారము కష్టముచేతగట్టితిన్ । సమముగ కోపని
ర్వహణశక్తియు దేవున దీనమమ్మరో ॥ ... ॥౯౬॥

తా॥ నాయిక చెలితో నేను నీవుచెప్పిన ప్రకారము భ్రూభంగాదికోప సామగ్రిని సంపూర్ణముగ సిద్ధపఱచుకొనియే యున్నాను గాని కోపని ర్వహణము దైవికమాయెను. ఇచట నాయికస్వీయ, ముగ్ధ, నాయకుడు శఠుడు, ఆత్మోపక్షేపరూపశృంగారినర్మము. ఆక్షేపాలంకారము.

మా॥ చరణపతనంసాస్రాలాపామనోహరచాటవః కృశతరత
నోర్గాఢాశ్లేషోహఠాత్పరిచుంబనమ్ । ఇతి బహుఫలో మానా
రంభ స్తథాపిచ నోత్సహేహృదయదయితఃకామం కిమత్ర కరో
మ్యహమ్॥ ॥౯౭॥

వ్యా॥ అ॥ మానంకురుష్వతత్రగుణోస్తీతిసఖ్యాబోధితానాయికాతాం ప్రత్యాహ ॥ చరణపతనమితి ॥ చరణపతనం పాదప్రణామః సాస్రాలాపాః సబాష్పభాషితాఃదీనవచనానీత్యర్థః, మనోహరచాటవఃఅత్యంత ప్రియోక్తయః కృశతరతనోఃక్షీణగాత్రస్యప్రియస్య గాఢాశ్లేషఃదృఢపరి రంభః॥సూ॥కర్తృకర్మణోఃకృతిఇతికర్తరిషష్ఠీప్రియేణభర్త్రాకృతః ఆ శ్లేషఃహఠాద్బలాత్కారాత్॥సి॥ప్రసభస్తుబలాత్కారోహఠఇత్యమరః,పరిచుంబ నంచేత్యనేన ప్రకారేణ మానారంభః కోపోద్యోగః బహుఫలః అనేకప్ర యోజనః తథాపిచనోత్సహేనోద్యుక్తాస్మియతఃకాంతః కామమత్యర్థం హృదయదయితో మనోవల్లభః అతోనోత్సహేయః అత్రఅస్మిన్ప్రసంగే అహంకింకరోమి కించరామీతి సంబంధః బహుఫలో మానారంభఇత్యత్ర సఖీవచనానురోధాన్మానారంభస్య బహుఫలత్వమంగీకృతంనస్వత ఇత్యను సంధేయం తథాపిచనోత్సహఇత్యనేన ఆత్మనోశక్తిస్సూచితా అత్ర కింక రోమీత్యనేన ఇతఃపరం భవత్యాయదుపదిశ్యతే తత్కరోమీత్యయమర్థో

నగమ్యతే, నాయికా స్వీయా, మధ్యాచ నాయకశ్శఠః, విప్రలంభశ్శృఙ్గారః ఆక్షేపరూపం శృంగారినర్మ హేతురలంకారః॥ ॥౯౬॥

చ॥ అడుగులవ్రాలుటల్ కనులనస్రములూనిన దీనభాషలున్ ।
మిడుకెడుచాటువాక్యములు మిక్కిలిచిక్కిన మేనికౌగిటల్ । చిడి
లిబలాత్కృతిన్ గొనెడుచెక్కిలినొక్కులు నిట్టిపింతచే । కడుఫల
మిచ్చువాని పయికట్టలుకన్ మదిబూననైననో । పడతుకచేయనె
ల్లనదిపల్మరుజెప్పిన నెందుకంననా । నడతలువాడు మిక్కిలి మనః
ప్రియడిందుకునెమి నేతునె ॥ ... ॥౯౬॥

తా॥ మానము నెంచిన మిక్కిలి ఫలముగలదను చెలిమాట నాసె ముఖ
ప్రీతికయి యొప్పుకొని యట్లయినను నేనుత్సహింపననుటచేత దనకుశక్తి
లేదని తెలిపెను. దీనిచేతనీకనివేది చెప్పిన నదిచేసెదననునర్థము తోచుచు
న్నది, నాయికస్వీయమధ్య, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము.
ఆక్షేపరూపశృంగారినర్మము, హేతువలంకారము.

మూ॥ కాంతే తల్పముపాగతే విగళితా నీవీస్వయం తత్క్షణాత్తద్వా
సశ్లథమేఖలాగుణధృతం కించిన్నితంబే స్థితం । ఏతావత్సఖివేద్మి
కేవలమహం తస్యాంగసంగే పునః కోసౌ కాస్మిరతంచ కింకథమితి
స్వల్పాపి మే న స్మృతిః ॥ ... ... ॥౯౭॥

వ్యా॥ అ॥ నాయికా సఖీమాహ॥ కాంతేతి ॥ కాంతే ప్రియే తల్పం శ
య్యాం ఉపాగతే ప్రాప్తే సతి నీవీ వస్త్రగ్రంథిః తత్క్షణాత్ తత్కాలమా
త్రాత్ స్వయమాత్మనా విగళితా స్రస్తా తద్వాసశ్శ్లథిత నీవీకం వస్త్రం శ్లథ
మేఖలాగుణధృతం శిథిలకాంచీసూత్రధారితం సత్ నితంబే కటిప్రదేశే కిం
చిదీషత్ స్థితం హే సఖి అహం కేవలం ఏతావదేవ పూర్వోక్తం యత్తద్వే
ద్మి జానామి తస్య ప్రియస్య అంగసంగే పునః గాత్రస్పర్శే తు అసౌ కః అ
హం కాస్మి రతంచ కింరూపమితి మే స్వల్పాపి స్మృతిర్న కథం కుతో హేతో
రితి సంబంధః- జడతా నామ సంచారీభావః, యథోక్తం- 'జాడ్యమప్రతిప
త్తిస్స్యాదిష్టానిష్టేక్షణాదిభిః' ఇతి, నాయికా స్వీయా, మధ్యా చ కించ స్వాధీనప
తికా నాయకోనుకూలః సంభోగశృంగారః, ఆక్షేపరూపం నర్మ
జాతిరలంకారః. ॥౯౭॥

ఉ॥ చేడెరొ వాడు నాపడక చేరిన యంతతనంతనప్పుచె । నీడె

> నడెమొక్కొకముడె వెంటనె జారినమేఖలాగుణా । పీడితమైనదువ్వ
> లువపిక్కలి పైనిసుమంతయుండెనీ । వేడుక నింతెరుంగదలవె
> న్నునినెమ్మెయిసోకినంతనే । వీడె వడేనదెవ్వలెనో ఏంత సుమీ
> రతియిట్టిదంచునా । తోడొకయింతమైనమది తోచకనైతినదేల
> బల్కవే ॥ ... ... ॥౯౭॥

తా॥ ప్రియుడు పాన్పుమీఁకిరాగానే చీరముడితనంతటనె వీడినదిగనుక చీరజారిపలనూలు పట్టుకోగా బిరుదుమీద గొంచెమునిలిచెను నేనింతవఱకెఱుగుదునుగాని పిమ్మట జరిగిన సమాచారమొకటిటి నాకు తెలియలేదేయవిదేనివలననని యడిగెను. ఇచట జడతయను సంచారీ భావము. జాడ్యమనగా నిష్టమును గాని యనిష్టమును గాని చూచుట మొదలైన వాని చేతగొడలుమరచుటయని దానిలక్షణము. నాయికస్వీయ, మధ్యస్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగశృంగారము, ఆత్మోపక్షేపరూపనర్మము, జాతియలంకారము.

> మూ॥ నిశ్వాసావదనందహంతిహృదయం నిర్మూలమున్మూల్య
> తేనిద్రానైతినదృశ్యతేప్రియముఖంనక్తందివంరుద్యతే । అంగంశో
> షముపైతి పాదపతితఃప్రెయాంస్తథోపేక్షితస్సఖ్యఃకంగుణమా
> కలయ్యదయితేమానంవయంకారితాః॥ ॥౯౮॥

వ్యా॥అ॥ సఖీనాం ప్రేరణయాగృహీతమానాగృహాఽగతమనునయంతంప్రియంనిరస్యపశ్చాత్తాపం గతపతీనాయికాతా ఉపాలభతె ॥ నిశ్వాసాఇతి॥ హేసఖ్యః యస్మాత్పాదపతితః ప్రియః తథాతేనప్రకారేణ ఉపేక్షితః అనాదృతః తస్మాన్నిశ్వాసావదనంముఖం దహంతి శోషయంతి హృదయం హృత్పుటంనిర్మూలం నిరవశేషం ఉన్మూల్యతే ఉత్పాట్యతేసంతాపేనేతి శేషః. నిద్రానైతినప్రాప్నోతి ప్రియముఖం నదృశ్యతే, నక్తందివం రాత్రిందివం రుద్యతె అశ్రుమోచనంక్రియతే అంగంశోషముపైతికంగుణంప్రయోజనం ఆకలయ్య విచార్యదయితే ప్రియేమానయం మానమీర్ష్యాకృతకోపంకారితాః గ్రాహితాః భవతీభిరితి శేషః ఇతిసంబంధః, సంజ్వరోనామదశావిశేషః, నాయికా స్వీయా,ముగ్ధాచ కలహాంతరితా,నాయకశ్శఠః విప్రలంభశ్శృంగారః, తత్ర విప్రలంభకృతఃసోపాలంభవచనం నర్మ,ఆక్షేపాలంకారః॥ ॥౯౮॥

... ...

ఉ॥ మోమునువాడ్చుచున్నవల మొత్తపుటూర్పులు సంజ్వరం
బుచే । నామది వేరులేనటు ఘనంబుగ నాశమునొందెనిద్రరా । దా
మొగమోముగాన బడదక్కట రేబగలస్త్రమూనితిక్ । నా మెయి
సన్నగిల్లె చరణంబుల పైబడి వేడుకొన్న నా । సామియనట్లు పేర్చి
లుచు సాగెన దేగుణ మంచు నెంచియో । కోమలులార వానిపయి కో
పము నొందుమటంటిరీ ననుక్ ॥ ... ॥౯౮॥

తా॥ పాదప్రణామము చేయుచున్న ప్రియుని మీమాటలువిని తిరస్కరించి ఇపుడా ప్రియుని ముఖముగపడకుండగా రాత్రియు బగలును మిగులహృదయతాపముచే దుఃఖపడుచున్నా నేమిరలే ప్రయోజనమునుద్దేశించి నన్ను ప్రియునిమీద కోపముచేయుమంటిరని నాయిక తనచెలుల నిందించెను. ఇచట సంజ్వరమనునున్మథావస్థ, నాయికస్వీయముగ్ధ, మరియు కలహాంతరిత, నాయకుడు శఠుడు, విప్రలంభశృంగారము, విప్రలంభకృతసోపాలంభవచనము నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ నాంతఃప్రవేశమరుణద్విముఖీ న చాసీ- దాచష్ట రోషపరు
షాణి న చాక్షరాణి । సా కేవలం సరళపక్ష్మభిరక్షిపాతైః కాన్తం వి
లోకితవతీ జననిర్విశేషమ్॥ ॥౯౯॥

వ్యా॥ అ॥ అత్యంతాపరాధిని ప్రియే సమాగతే సతి కుపితాయా నాయికాయాః ఆకారగోపన ప్రకారం కవిరాహ॥ నాంత ఇతి ॥ సా నాయికా నాయకస్య అంతః ప్రవేశం గృహాంతః ప్రవేశం నారుణత్ న నివారయతి స్మ కించ విముఖీ పరాఙ్ముఖీ చ నాసీత్ నాభవత్ కించ రోషపరుషాణి కోపకర్కశాని అక్షరాణి వచనాని చ నాచష్ట నాభాషత కింతు సరళపక్ష్మభిః సరళాని ఋజూని పక్ష్మాణి నయనప్రాంతలోమాని యేషు తై తథోక్తైః అక్షిపాతైః నయనప్రపాతైః కాంతం ప్రియం జననిర్విశేషం సర్వజనసామాన్యం యథా భవతి తథా కేవలం విలోకితవతీ దృష్టవత్యేవేతి సంబంధః జననిర్విశేషం విలోకితవతీత్యనేన అపరాధినః ప్రియస్య అనాదరణరూపం దండనం కృతమిత్యవగమ్యతే అవహిత్థం నామ సంచారీభావః నాయికా స్వీయా ధీరా ప్రగల్భా చ, నాయకశ్శఠః ఈర్ష్యామానకృతో విప్రలంభశృంగారః ఈర్ష్యాకోపోద్విప్రియం నర్మ ఆక్షేపాలంకారః. ॥౯౯॥

ఉ॥ వారక నింటిలోపలికి వల్లభు డేగిన నడ్డి జేయక । మాఱు

మొగంబుబెట్టక నమర్షముచే కఠినోక్తులాడక । చేయునవక్రియ
త్నములచేతగు జూపులనాస్యగాత్రిసా । ధారణమర్త్యుజూచెడి
విధంబుననూరకజూచెకాంతుని ॥ ... ॥౯౯॥

తా॥ నాయిక అపరాధియగు ప్రియుడు రాగా నతనియందు తనకుగలకో పమునకను రూపములగు వ్యాపారములచేయక యతని సాధారణ జనుని వలె జూచెననుట ననాదరరూపమగు దండముచేసెనని తాత్పర్యము, తో చుచున్నది, ఇచట ననహిత్థమను సంచారిభావము, నాయికస్వీయ ధీరప్ర గల్భ, నాయకుడుశఠుడు, ఈర్ష్యామానకృత విప్రలంభము శృంగారము ఈర్ష్యాక్రోధప్రాయ నర్మము, ఆక్షేపాలంకారము.

మూ॥ ప్రియకృతపటస్తేయ క్రీడావిలంబన విహ్వలాంకిమపికరుణా
లాపాంతన్వీముదీక్ష్యససంభ్రమం। అపివిగళితేస్కంధావారేగతే
సురతాహవేత్రిభువనమహాధన్విస్థానేస్యవర్తతమన్మథః ॥౧౦౦॥

వ్యా॥ కవేర్వాక్యమ్ ॥ ప్రియకృతఇతి॥ ప్రియకృతపటస్తేయ క్రీడావిలం బన విహ్వలాంప్రియేణ కృతాపటస్తేయ క్రీడాపటస్య వస్త్రస్య స్తేయం చౌర్యం తదేవ క్రీడావినోదః తస్యావిలంబనం కాలక్షేపః తేన విహ్వ లాం వ్యాకులితాంకిమపి కరుణాలాపాం అత్యంత దీనభాషితాం తన్వీం తాంతాం ఉదీక్ష్య అవలోక్య అవగమ్యేత్యర్థః త్రిభువన మహాధన్వీత్రై లోక్యవీరః మన్మథస్సురతాహవే సంభోగసమరేగతే నివృత్తేసతి స్కం ధావారే విగళితేచ్యుతేసత్యపి ససంభ్రమం సత్వరం యథాభవతితథాస్య వర్తత నివృత్తోభూత్ స్థానేయుక్తమితిసంబంధః అత్ర పటస్తేయ క్రీడా సంభోగావసానే కృతేతి వేదితవ్యాగతే సురతాహవ ఇత్యుక్తత్వాత్ సుర తస్య ఆహవత్వ నిరూపణం అత్రపరస్పరోప మర్దనస్య విద్యమానత్వాత్ అత్ర స్కంధావారశబ్దేన స్త్రీకృందనాదిప్రసాధనహార మేఖలాద్యాభరణ లీలావిలాస విభ్రమాది చేష్టాస్వరూపా ఉద్దీపన సామగ్రీకథ్యతే విగళిత ఇత్యనేన సురతాంతే లక్ష్యమాణ సామగ్రీశైథిల్యంకథ్యతే అత్రన్యవర్తత మన్మథ ఇత్యనేన పునస్సుగతారంభోవగమ్యతే యథాలోకే పురుషఃపరా న్నిర్జిత్య గళితసన్నాహః ప్రయాతస్సన్ పశ్చాత్పరైరభిభూతానాం స్వకీయానాం ఆర్తనాదం శ్రుత్వా తత్ప్రశమనాయ పునర్నివర్తతే తథాయమిత్యభిప్రాయఃఅత్ర వ్రీడానామసంచారీభావః,నాయికాస్వీయా

మధ్యా స్వాధీనపతికాచ నాయకోనుకూలః సంభోగశ్శృంగారః చేష్టా కృతంహాస్యం శృంగారినర్మ హేతురలంకారః. ||౧౦౦||

చ || చలువుడు చీరుదాపిదుచు చేయు వినోద విడంబన భ్రి
మా । కలతనదే మొదీనపదగుంభనపలెూడుతన్విజూచివిం। తలను
జగతిియూ విజయధ్వయనర్క బిరుదంచియు౦నయ । త్తలిరుక
తారికొతుసురతాహవమెల్లనుదీర సైన్యమిం। పొిలుకగసాక్షికతా
చదరిపోవుచునున్ననుసంభ్రిమంబుతో । బలములగూడి తామరల
వచ్చుట యుక్తముగాదెజూడగర్ణ || ... ||౧౦౦||

తా|| లోకమునందెట్లు పురుషుడు యుద్ధసన్నాహముల చాలించి బయలువెడలినవాడగుచు పిమ్మట తనవారిని శతుిివులు తిరస్కరింపగా వారి యార్తనాదమువిని యాయుపద్రవము మాన్ప తిరుగా మరలుచున్నాడో యట్లే మన్మథుడును, సురతసమాప్తియందు సిక్చందనాది ప్రసాధనములు దండ మొలనూలు మొదలగు నాభరణములు విలాసచేష్టలున నెడయు ద్దీపన సామగిియంతయునూడినను పిియుడు నాయిక వస్త్రమునపహరించుటజూచి మరలెనని తాత్పర్యము. మన్మథుడు మరలెననగాంబునస్సురతమారంభింప పడెనని మెరుంగునది, సురతమందు పరస్పరోపమర్దను కలుగుచున్నది గనుక దాని నాహవముగారూపించెను, ఇచట వీిడయను సంచారిభావము, నాయిక స్వీయమధ్య స్వాధీనపతిక, నాయకుడనుకూలుడు, సంభోగము శృంగారము, చేష్టాకృతహాస్యము శృంగారినర్మము, హేతువలంకారము.

మూ || సాలక్తకేననవపల్లవకోమలేన పాదేననూపురవతామదలాలసేన । యస్తాడ్యతేదయితయా ప్రణయాపరాధాత్సోంగీకృతో భగవతామకరధ్వజేన || ... ||౧౦౧||

వ్యా|| కవేర్వాక్యమ్|| స్పష్టోర్థః అత్రిదయితయా పాదేన తాడితోపి భగవతా మకరధ్వజేనఅఙ్గీకృతఇత్యనేననానావిశ్లైరుపచారైరునలాలితఃకిముతేత్యర్థస్సూచితః ఏతావతా కామపురుషార్థస్యఉపాదేయత్వముక్తంభవతి ||

ఇతి శ్రీవీరనారాయిణ సకలవిద్యా విశారద పెద్దకోమటి వేమ భూపాల విరచితా శృంగార దీపికాఖ్యా అమరుక వ్యాఖ్యా సమాప్తా.

ఉ॥ హత్తుక నేవిలాసి ప్రణయాపకృతిన్ తమిగుల్కుసల్కుతో।
లత్తుకపూతచే మిగులరంజిలి కెంజిగురాకు బోలెఁబల్ । మెత్తన
మైకడెంబుబును మెట్టెలుగల్గినదాలసాత్మహా। బిత్తరికాలితన్
బడుచువేడునో వాడె విసిజితేభరా । ట్కృత్తిపటుండునై మక
రకేతనుడైనరలోకపూజ్యుడౌ । చిత్తజుడౌ స్వకొన్న విటశేఖరుఁడీ
భువనత్రియంబునన్ ॥ ... ... ॥౧౦౧॥

తా॥ నాయికకొరకు ప్రణయాపరాధముచేసి దానిచేత పాదప్రహృతుండైనను మదనునిచేత అంగీకృతుండనుటవలన నాయికచేత నానావిధముల మన్నింపంబడువాని గూర్చి చెప్పవలసినదేమున్నదని సూచింపబడెను, ఈప్రకారము చెప్పుటవలన కామమవశ్యోపాదేయ పురుషార్థమని యేర్పడుచున్నది.

సంస్కృతాంధ్రామరుక కావ్యమునకు తెనుగు
తాత్పర్యము ముగిసెను.

గద్య॥ ఇతి శ్రీమత్త్రిపురసుందరీ కృపాపరీవాహ పారంపరీ సమాలబ్ధ
షడ్విధ విచిత్ర కవిత్వ నిరంకుశ ప్రతిభా విభాసమాన, నిరంతర మద
నాంతకార్చన ధురీణ, కోటి పంచాక్షరీజప ప్రవీణ, సాధుపల్లి
మతల్లీ నివాసి సకలబుధజనోల్లాసి విద్వజ్జనవిధేయ వేంకట
రాయనామధేయ తనూభవ శృంగార జగన్మోహినీభాణ
నిర్మాణ చాతురీధురీణ, విసర్మితభాణసంధాన,
శ్రీమన్మహీశూర మహారాజాస్థానలబ్ధ ప్రతిష్ఠావిద్యోతమాన బాల
చంద్రశేఖరాభిధాన విద్వన్మణిప్రణీతంబైన శృంగార
లహరియను నాంధ్రామరుకకావ్యంబున ప్రథమా
శ్వాసము సంపూర్ణము.

